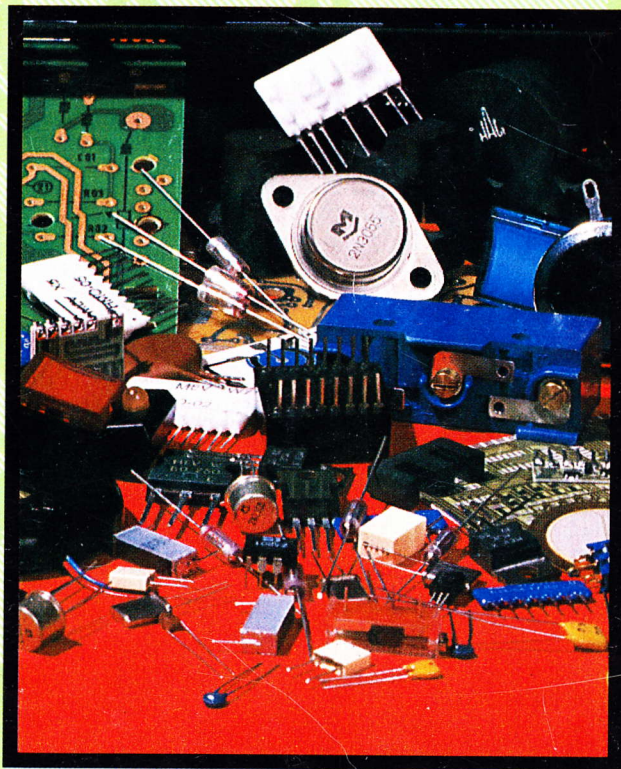

E. M. Mims

Elektronika alapfokon

Műszaki Könyvkiadó

Rajzjelek

Passzív alkatrészek

Rögzített értékű kondenzátor

Elektrolit-kondenzátor

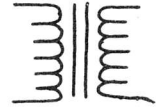
Változtatható értékű kondenzátor

Ellenállás

Potencióméter

Transzformátor

Diódák és tirisztorok

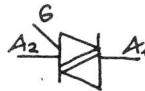
Egyenirányító dióda

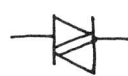
Zenerdióda

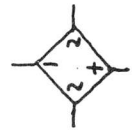
Tirisztor

Triak

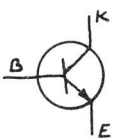

Gyűjtődióda

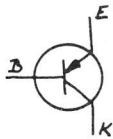

Híd-egyenirányító (Graetz)

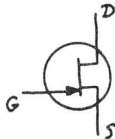
Tranzisztorok

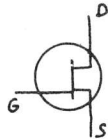
nnp

pnp

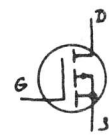
n-JFET

p-JFET

n-MOSFET

p-MOSFET

57162/304

E. N. Mims

Elektronika alapfokon

Műszaki Könyvkiadó,
Budapest, 1989

Az eredeti mű: Forrest M. Mims, III.
Getting Started in Electronics

©The book was originally published in English in the United States of America and the
United States copyright is held by the author

Lektorálta: dr. Simon Gyula okl. villamosmérnök

© Hungarian translation Bathó Zoltán, 1989

ETO: 621.38(02.062)

ISBN: 963 10 8226 1

Ezt mindenki olvassa el!

Könyvünk célja kettős: szórakoztasson és tanítson.

Bár igen ügyeltünk arra, hogy munkánk során ne kövessünk el hibákat, sem a szerző, sem a Radio Shack cég nem vállalhat felelősséget az esetleges tévedésekért, hiányosságokért, vagy a közölt adatok felhasználhatóságáért, ill. az ebből eredő károkért.

Mindenki a saját felelősségére döntsön arról, hogy olyan terméket használ, gyárt vagy ad el, amely ebből a könyvből származó információkon alapul, és ezzel esetleg valamilyen szabadalmi, szerzői, kiadói vagy más jogot sért.

Figyelem! A villamos balesetvédelmi előírásokat mindenkor pontosan tartsuk be! Hálózatról működtetett elektronikus áramkörökkel és forrasztópákával csak felnőtt felügyelete mellett dolgozhatnak a gyerekek!

A Radio Shack céghez és a szerzőhöz érkezett kérésekkel kapcsolatban kénytelenek vagyunk közölni, hogy a további információkat (egyedi áramkörterveket, műszaki tanácsadást, hibakeresési segítséget stb.) nem tudunk adni. Bár egyéni igényeket nem elégíthetünk ki, örömmel fogadjuk megjegyzéseiket, véleményüket vagy pedig tanácsukat.

Előre is köszönjük, ha írnak, bár nem biztos, hogy mindenkinek válaszolni is tudunk.

Néhány szó a könyvről...

Köszöntjük az elektronika világában, amely ma az egyik leggyorsabban fejlődő tudomány, hobbiként pedig az egyik legszórakoztatóbb és legtöbb újat nyújtó időtöltés.

Könyvünkben nagy utat teszünk meg: a sztatikus elektromosságtól a szilárdtest- (félvezető) elektronikáig jutunk el. Utunk közben szó esik az elektromosságról, az elektronikai alkatrészekről és az áramkörökről (IC-kről) is. Az alapelemekből és IC-kből felépíthető áramkörökkel a 3-7. fejezetben foglalkozunk. A 9. fejezetben pedig 100 áramköri tervet közlünk. (Valamennyit megépítettem és kipróbáltam.) A könyvben felbukkanó oldaljelző "nyilacsák" egy adott fejezetrészre utalnak. (Pl. a 3-7. fejezet áramköri példáinak gyakorlati megvalósításaira.) Reméljük, hogy minden olvasó szívesen fogadja majd ezt a kis könyvecskét!

Forrest M. Mims

Lépünk tovább!

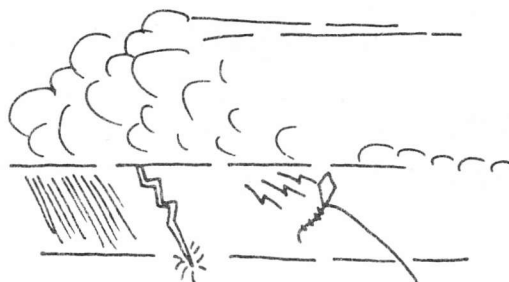
Bizonyára sok olyan olvasó lesz, aki — éppen e könyv olvasása kapcsán — kedvet kap arra, hogy mélyebben is foglalkozzon az elektronikával, és megpróbálja ismereteit könyvekből vagy folyóiratokból bővíteni.

Legyen türelmes!

Lehet, hogy sok időbe telik, amíg valóban választ kap egy-egy kérdésére. Közben azonban sokat tanul, sőt lehet, arra az elhatározásra jut, hogy a későbbiekben elektronikával fog foglalkozni.

1. Elektromosság

Érdeemes elgondolkoznunk azon, hogy száraz időben az ujjunk és a kilincs között pattanó szikra, ill. a villám között csupán nagyságrendbeli a különbség. Mindkettő elektromos jelenség. Benjamin Franklin volt az első, aki híres kísérletével igazolta ezt.

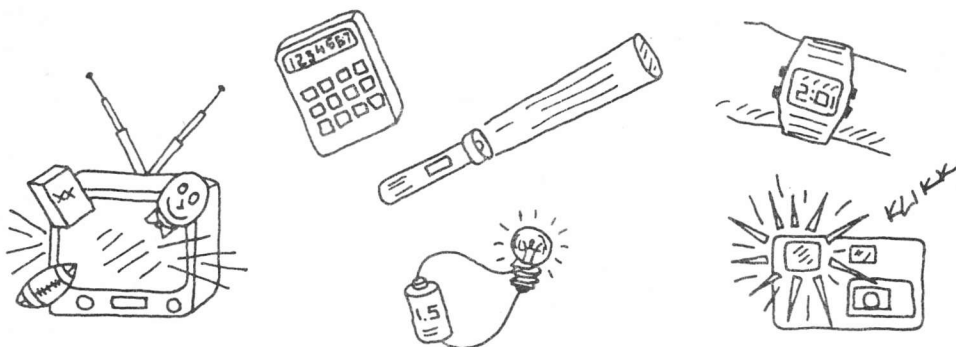

AKIK VIHARBAN SÁRKÁNYT
EREGETNEK, AZOKTÓL JOBB,
HA ÖRÖKRE ELBŐCSÚZUNK!

Nézzünk egy olyan módszert, amellyel életveszély nélkül "láthatjuk" az elektromosságot! Fogjuk meg egy neónlámpa (glimmlámpa) egyik kivezetését, majd műanyag talpú cipőben sétáljunk végig néhányszor a szőnyegen! Majd érintsük egy pillanatra a lámpa másik kivezetését egy fémtárgyhoz! A lámpa felvillan. (Ha a levegő relatív páratartalma nagy, akkor a jelenség nem játszódik le.)

Természetesen az elektromosságot nem "láthatjuk", de "hatását" a levegőben és a fénycsőben igen. Az elektromosságnak sokféle hatása tapasztalható. Erre adunk néhány további példát.

"Állítsuk munkába" az elektromosságot!

Minden anyagnak van elektromos tulajdonsága. Az elmúlt évszázadokban ezért tudtak a tudósok több száz olyan készüléket feltalálni, amelyek előállítják, tárolják, vezérlik és kapcsolják az elektromosságot. Ezek az eszközök "összefogtak", hogy elvigyenek minket...

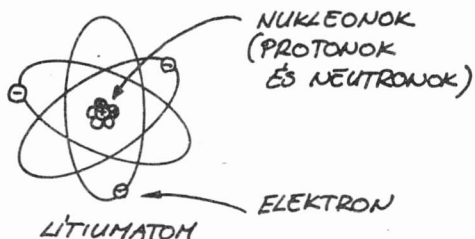
A következőkben megtudhatjuk az elektronikus eszközök egy részéről, hogyan működik. Megtanulhatjuk, hogyan lehet felhasználni őket működőképes elektronikus áramkörökben, pl. villanókként, időzítőkként, erősítőkként, digitális logikai áramkörökként, tápegységekként, hanggenerátorokként stb.

Aki figyelmesen olvassa könyvünket, fel tudja majd ismerni a sokféle alkatrészt, sőt némelyiket használni is tudja majd. Vannak közöttük transzformátorok, diódák, ellenállások, kondenzátorok, zenerdiódák, tranzisztorok, feszültség-szabályozók és integrált áramkörök. Aki már ismeri ezeket az alkatrészeket, és inkább dolgozni akar velük, lapozzon előre a következő fejezethez! A fejezet további részét viszont mindenkinek a figyelmébe ajánljuk!

Kezdjük az alapoknál!

Az elektromosság az anyag lényeges tulajdonsága. Tulajdonságainak megismeréséhez az elemek legkisebb, még az anyag sajátosságait magán viselő alkotó részét, az atomot vizsgáljuk.

A rajzon egy lítiumatomot látunk. A harmadik legegyszerűbb atom; a periódusos rendszerben a hidrogén és a hélium után következik. A lítiumatomnak három elektrona van, ezek a három protonból és négy neutronból álló atommag körül keringenek.

- Az elektronnak negatív elektromos töltése van.

+ A protonnak pozitív elektromos töltése van.

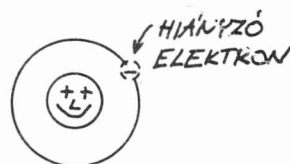
A neutronnak nincs elektromos töltése.

• **Ionok.** Alapállapotban az atomnak azonos számú elektrona és protonja van. A töltések kiegyenlítik egymást, így az atom eredő elektromos töltése nulla. Ha az atomból egy vagy több elektron eltávozik, akkor az atom pozitív töltésű lesz. Az ilyen atomot pozitív ionnak is nevezik. Ha egy addig szabad elektron beépül egy szabályos atomba, akkor ez az atom negatív töltésűvé válik, neve negatív ion.

• **Elektronok.** A szabad elektronok nagy sebességgel mozognak a fémekben, gázokban és vákuumban, vagy összegyűlhetnek egy fém felületén.

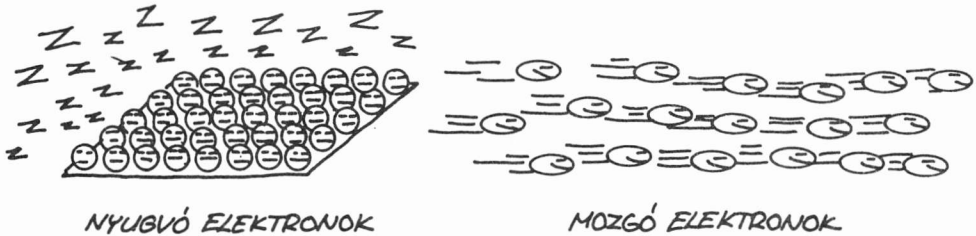
NEGATÍV ION

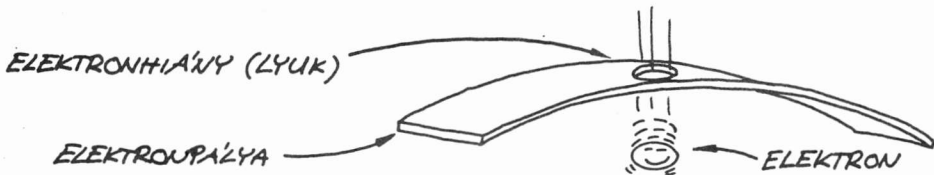
POZITÍV ION

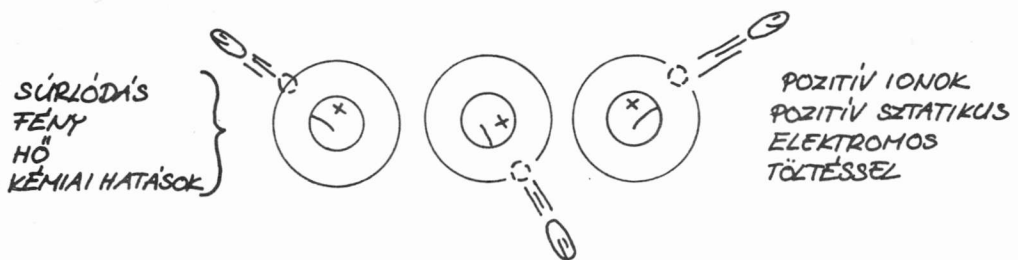
• **Szabad elektronok.** Több trillió elektron is összegyűlhet egy felületen, vagy száguldhat közel fénysebességgel az űrben vagy az anyagon át (másodpercenként 300 000 km-t megtéve!). Az adott felületen összegyűlt negatív elektronok a felületet negatív töltésűvé teszik. Mivel az elektronok nem mozognak, elmondhatjuk, hogy a felület negatív sztatikus elektromos töltésű.

• **Elektronhiány.** Mechanikai, fény, hő vagy kémiai reakció hatására az elektronok elmozdulhatnak egy adott felületről, itt elektronhiány keletkezik. Ennek következtében a felület pozitív töltésűvé válik. Mivel a pozitívan töltött atomok nyugalmi helyzetben vannak, ezt a felületet pozitív sztatikus elektromos töltésűnek nevezzük.

• **Mozgó elektronok.** A mozgó elektronok által alkotott "folyamat" elektromos áramnak nevezzük. Nyugvó elektronokból is létrehozhatunk elektromos áramot, ha az elektronokat pozitív ionok közelébe helyezzük. A pozitív ionok vonzzák az elektronokat. Az elektronok sietnek feltölteni a lyukakat, vagyis a hiányzó elektronok által hátrahagyott helyeket.

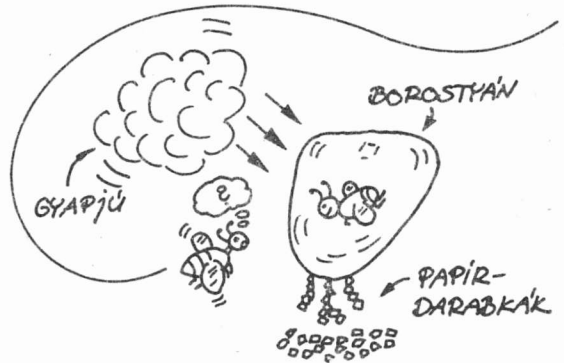

Sztatikus elektromosság

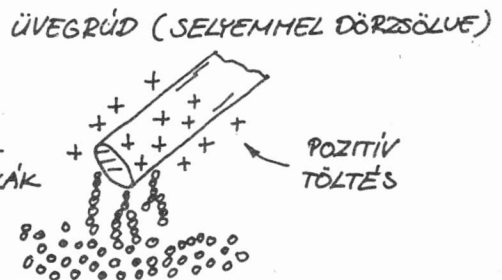
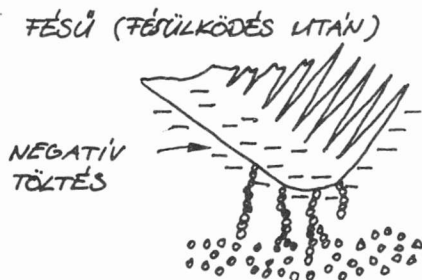
Mindennapi életünk során gyakran gerjeszthetünk elektromosságot: ha sétálunk a szőnyegen, vagy szalagot húzunk le egy tekercsről, amikor kibújunk műszálas ruhánkból, száraz hajunkat keféljük, vagy amikor a szárítóról szedjük le a száraz holmikat. Legtöbbször persze észre sem vesszük, hacsak nem látványos a jelenség: hirtelen sercegést, pattogást és villanást érzékelünk. Ez a sztatikus töltés a mechanikai súrlódás következménye. Az i.e. 600-ban a görög Thalész, miközben borostyánkövet dörzsölt gyapjával, sztatikus elektromosságot állított elő.

• **Borostyánkő.** A valaha a fákból kifolyt nedű áttetsző, aranylő darabkákká keményedett, majd a föld maga alá temette. Néha, mielőtt borostyánkővé "nemesedett" volna, a ragadós masszába növénydarabkák, rovarok, sőt vízcseppecskék kerültek. A borostyánkő dörzsöléssel könnyen feltölthető, és ekkor vonzza a papírdarabkákat.

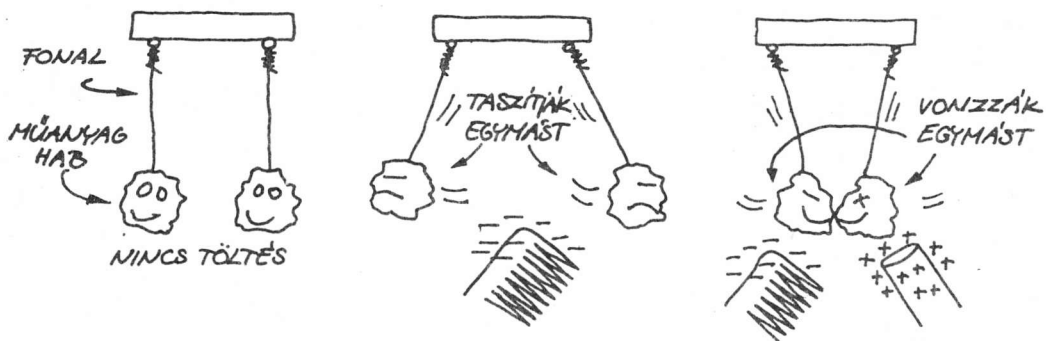
Amikor hajunkon műanyag fésűt húzunk végig, elektronokat viszünk át a hajunkról a fésűre. Ha pedig egy üvegrudat selyemmel vagy műanyag kefével dörzsölünk, akkor elektronokat távolíthatunk el az üvegről. Mind a negatív töltésű fésű, mind a pozitív töltésű üvegrúd, akárcsak a borostyánkő, vonzza a papírdarabkákat. Sokféle anyagot feltölthetünk, ha pl. szőrmével vagy gyapjával dörzsöljük. És a fémeket? Őket nem, mert a keletkezett töltés "elszivárog" róluk!

Jó, ha tudjuk hogy honnan származik az elektron elnevezés! A borostyánkő görögül "elektron".

• **Ellentétes és azonos töltések.** Honnan tudjuk, hogy a fésűnek és az üvegrúdnak ellentétes a töltése? Az elektromosság egyik alapvető törvénye, hogy az azonos töltések taszítják, az eltérőek pedig vonzzák egymást. Íme egy, a kérdésre válaszoló, a törvényt bizonyító kísérlet:

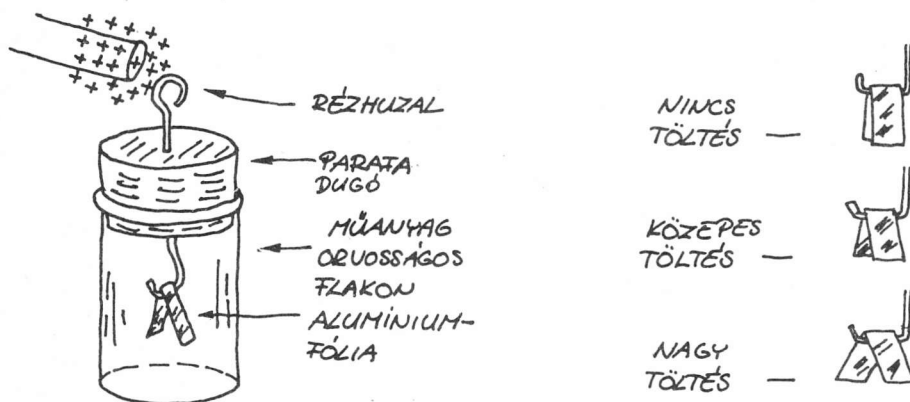

Tehát az eltérő töltések vonzzák,

az azonosak taszítják egymást!

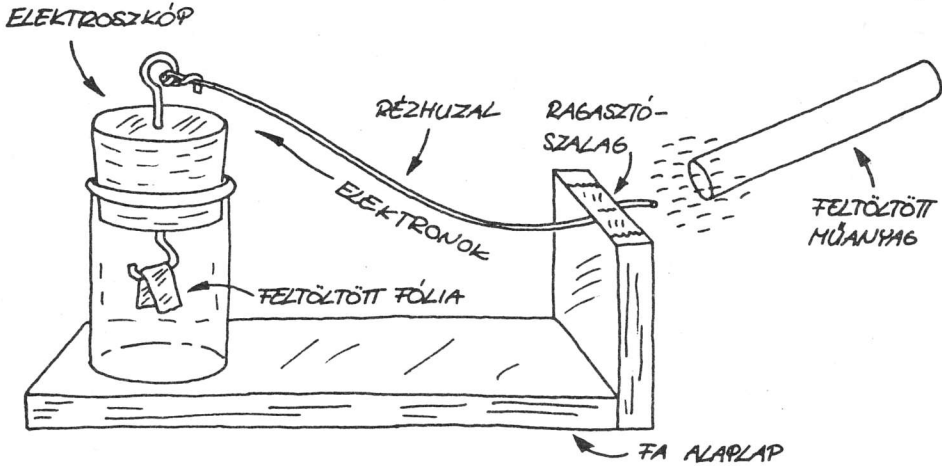

— A sztatikus elektromosság kimutatására és mérésére tervezett első műszer az elektroszkóp volt. Mi is készíthetünk egyet:

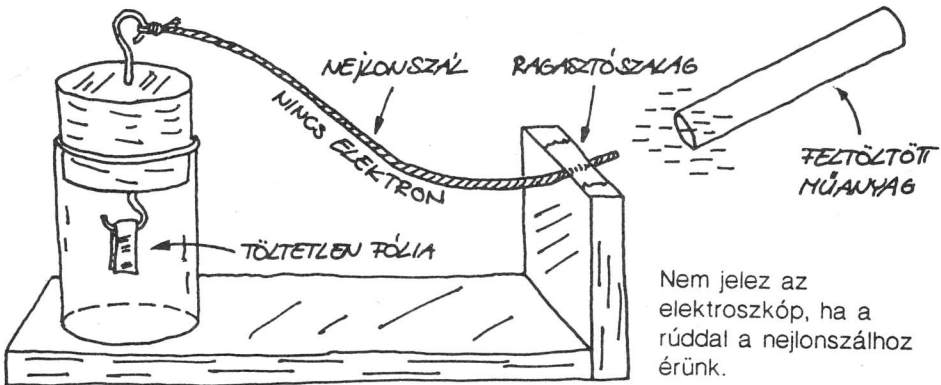

A meghajlított fóliacsík tiszta és száraz legyen! Ha az elektromosan töltött tárgyat a vezetékhez érintjük, a fóliacsík két felére azonos előjelű töltés jut, s mivel ezek taszítják egymást, a lemezkék szétnyílnak.

• **Vezetők és szigetelők.** Elektroszkóppal azt is bebizonyíthatjuk, hogy az elektronok egyes anyagokban el tudnak mozdulni, másokban nem. A kísérletet száraz időben végezzük! Az elektronok a nedves levegőn is átjutnak, így az elektroszkópunk töltése hamar elvész.

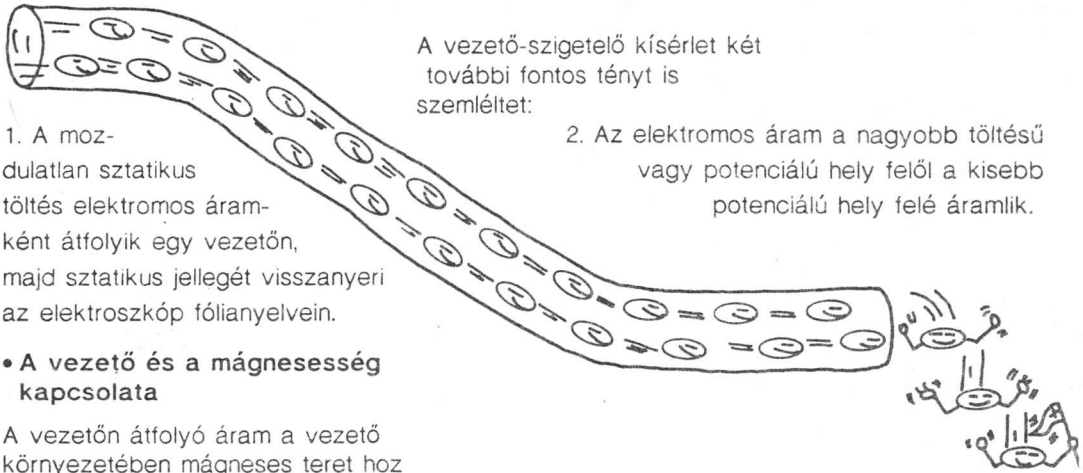
Érintsük a feltöltött rudat a vezetékhez, az elektroszkóp kijelez!

Nem jelez az elektroszkóp, ha a rúddal a nejlonzáshoz érünk.

A kísérlet azt bizonyítja, hogy az elektronok bizonyos anyagokban képesek áramlani, másokban viszont nem. Azokat az anyagokat, amelyekben az elektronok vándorolni tudnak, vezetőknek, azokat, amelyekben az elektronok nehezen vagy egyáltalán nem tudnak haladni, szigetelőknek nevezzük. Vezető pl. az ezüst, az arany, a vas, a réz stb., szigetelő az üveg, a műanyag, a gumi, a fa stb.

Az elektromos áram

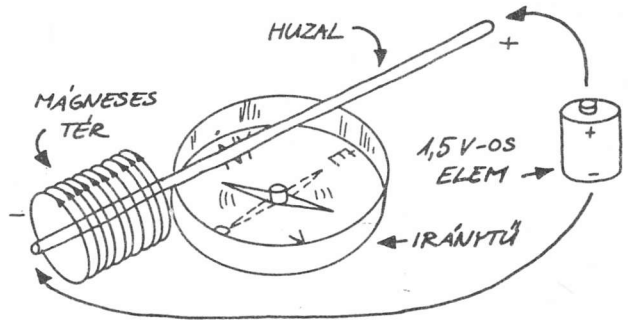
A vezető-szigetelő kísérlet két további fontos tényrt is szemléltet:

1. A mozdatlan sztatikus töltés elektromos áramként átfolyik egy vezetón, majd sztatikus jellegét visszanyeri az elektroszkóp fólianyelvein.

2. Az elektromos áram a nagyobb töltésű vagy potenciálú hely felől a kisebb potenciálú hely felé áramlik.

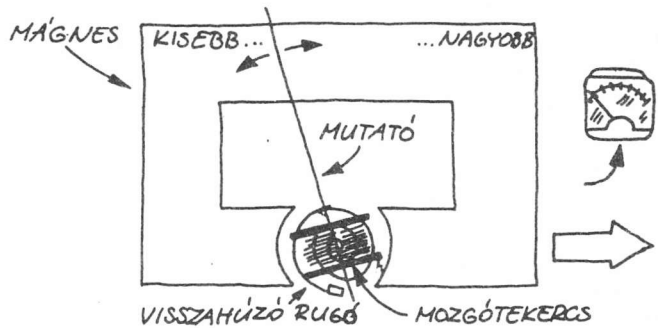
• A vezető és a mágnesség kapcsolata

A vezetón átfolyó áram a vezető környezetében mágneses teret hoz létre. Ezt a teret nem láthatjuk, de hatását megfigyelhetjük. Tájéoljunk egy iránytűt úgy, hogy tűje éppen észak-déli irányba mutasson! Helyezzünk a tű fölé — vele párhuzamos síkba — egy vörösréz vezetékét! Ha egy elem pólusait a vezeték végeire kapcsoljuk, a tű kitér észak-déli irányából. (A vezetékét csak egy pillanatra kapcsoljuk az elemre, mert különben az elem a nagy zárlati áram hatására túlmelegszik!)

• Az elektromos áram mérése

A vezetékben folyó elektromos áram értékét egyszerűen mérhetjük, ha megfigyeljük az iránytű mágneses mezőben való fizikai (mechanikai) elmozdulását. Ez az analóg multiméterben használt mozgótekerces (Deprez-) árammérő alapelve. A nagyobb érzékenység elérésére huzalból álló tekercest kell kialakítani.

Egyenáramú elektromos jelenségek

A vezetőkben a lehetséges két irány közül bármire folyhat az elektromos áram. Ha csak egy irányban folyik, akár egyenletesen, akár impulzusokban, akkor egyenáramnak (DC) nevezzük. Nagyon fontos, hogy meg tudjuk határozni az egyenáram értékét és teljesítményét. A legfontosabb jellemzők a következők:

— Áram, I . Az I áram egy adott ponton áthaladó elektronok mennyisége. Mértékegysége az amper, A . $1 A$ egy ponton $6\,250\,000\,000\,000\,000\,000$ ($6,25 \times 10^{18}$) db elektron áthaladását jelenti másodpercenként.

— Feszültség, U . A feszültség az elektromos "nyomás" vagy "erő", mértékegysége a volt, V . A feszültséget potenciálnak is nevezzük. A feszültségesés az árammal átjárt vezető két végpontja közötti feszültségkülönbség. Ha az áramot egy csőben folyó vízhez hasonlítjuk, akkor a feszültség a víz nyomásának felel meg.

— Teljesítmény, P . Az elektromos áram által (egységnyi idő alatt) végzett munkát teljesítménynek nevezzük. A teljesítmény mértékegysége a watt, W . Az egyenáram teljesítményét a feszültség és az áram értékének szorzata adja.

— Ellenállás, R . A vezetők nem tökéletesek. Kisebb-nagyobb mértékben akadályozzák az áramfolyam haladását. Az akadályozás "mértéke" az ellenállás. Mértékegysége az ohm, Ω . Az 1Ω -os ellenálláson $1 V$ -os feszültségkülönbség $1 A$ áramot hoz létre. Egy vezető ellenállása a rajta eső feszültség és a vezetőkön átfolyó áram hányadosaként adódik.

Az Ohm-törvény. Az említett jellemzők közül kettő ismeretében a másik kettő kiszámítható a következő egyenletek felhasználásával:

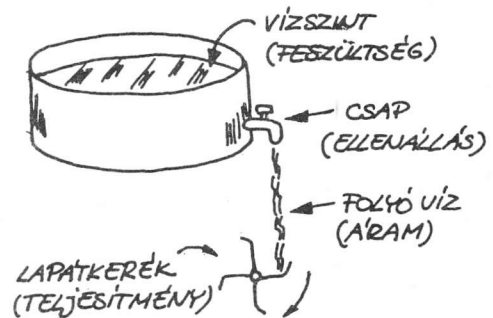
$$U = IR,$$

$$I = U/R,$$

$$R = U/I,$$

$$P = UI = I^2R = U^2/R$$

Foglaljuk össze az eddigieket a "vízanalógia" segítségével

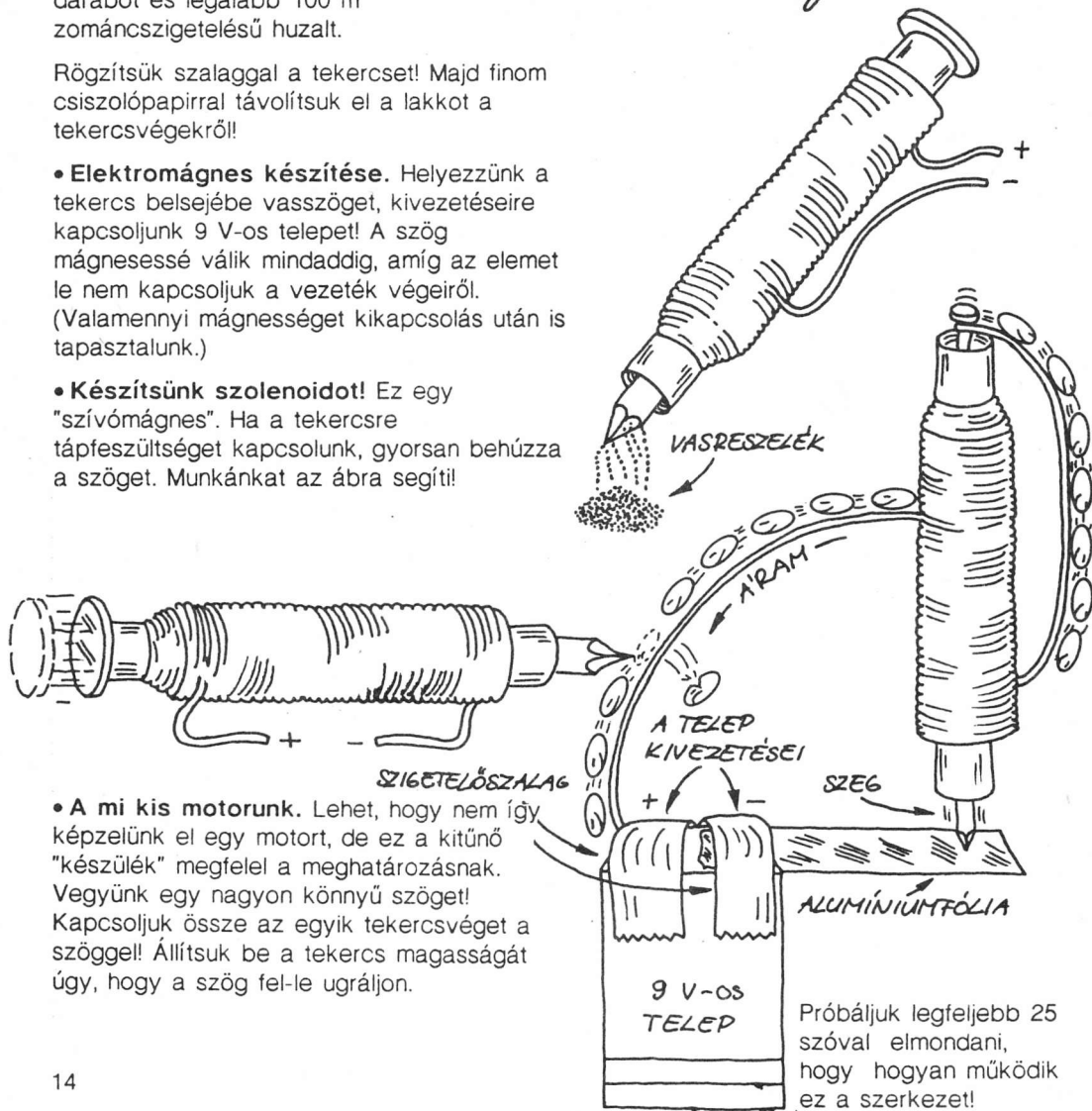
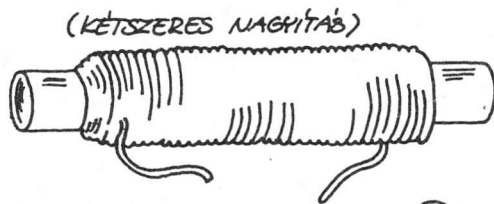
Az egyenáram hasznosítása

Az egyenáramot olyan sok helyütt hasznosítják, hogy valamennyi felsorolására nem is vállalkozhatunk. Bemutatott feladatainkhoz egyetlen, huzalból készült tekercs elegendő. Az ábra alapján könnyen elkészíthetünk egy ilyen tekercset, ha sikerül szereznünk egy autoszifon műanyag csövéből 4-8 cm-nyi darabot és legalább 100 m zománcszigetelésű huzalt.

Rögzítsük szalaggal a tekercset! Majd finom csiszolópapírral távolítsuk el a lakkot a tekercsvégekről!

- **Elektromágnes készítése.** Helyezzünk a tekercs belsejébe vasszöveget, kivezetéseire kapcsoljunk 9 V-os telepet! A szög mágnessé válik mindaddig, amíg az elemet le nem kapcsoljuk a vezeték végeiről. (Valamennyi mágnességet kikapcsolás után is tapasztalunk.)

- **Készítsünk szolenoidot!** Ez egy "szívómágnes". Ha a tekercsre tápfeszültséget kapcsolunk, gyorsan behúzza a szöveget. Munkánkat az ábra segíti!

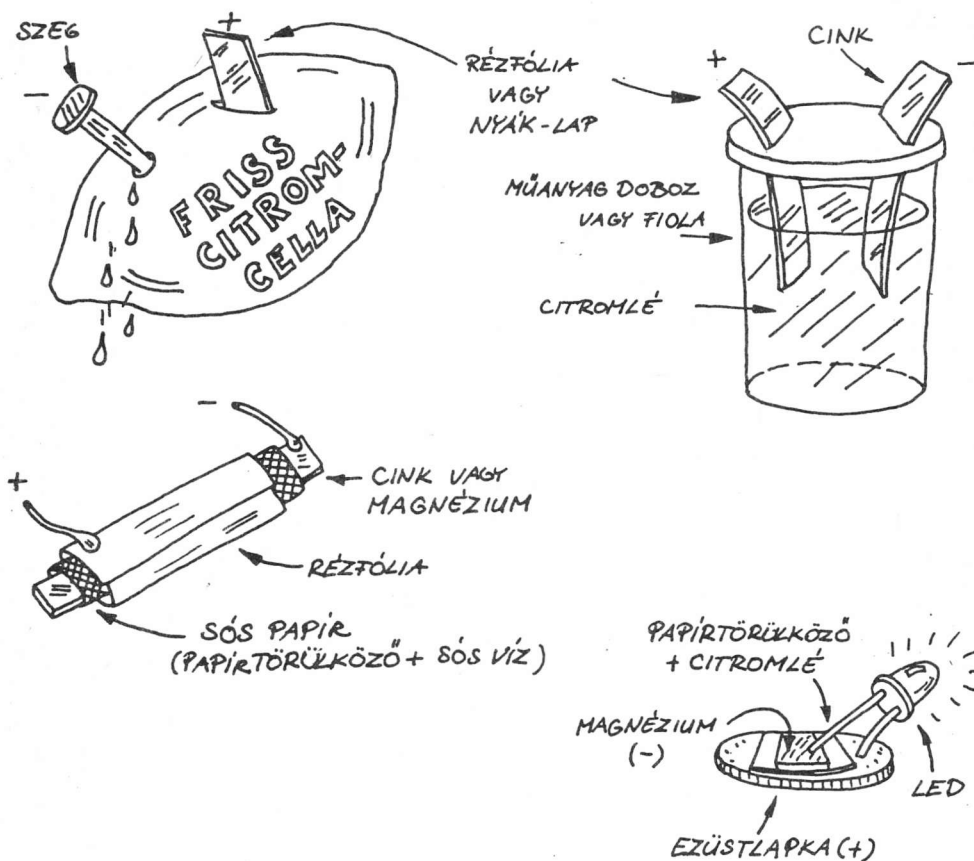

- **A mi kis motorunk.** Lehet, hogy nem így képzelünk el egy motort, de ez a kitűnő "készülék" megfelel a meghatározásnak. Vegyünk egy nagyon könnyű szöveget! Kapcsoljuk össze az egyik tekercsvéget a szöggel! Állítsuk be a tekercs magasságát úgy, hogy a szög fel-le ugráljon.

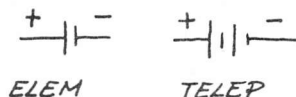
Az egyenáram előállítása

Bámulatos, hogy milyen sokféleképpen lehet egyenáramot előállítani! A legnevezetesebb és egyben a legegyszerűbb lehetőségek a következők:

• **Kémiai áramforrások.** Az elektrolitok sok iont tartalmazó kémiai oldatok. Ilyen pl. az asztali só oldata, amelyben a vízben oldott só pozitív nátrium- és negatív klórionokra esik szét. Ha két, különböző anyagú féMLEMEZT sóoldatba merítünk, a pozitív ionok az egyik, a negatív ionok a másik lemez irányába vándorolnak. Ha a két lemezt vezetővel összekapcsoljuk, az oldaton keresztül elektronáram fog folyni. Az ilyen áramforrásokat nedveselemeknek nevezzük. Azokat az elemeket, amelyekben az elektrolitot papírral felitatták vagy péppé alakították, szárazelemeknek hívjuk. Bemutatunk néhány házilag elkészíthető kémiai generátort! Jó szórakozást!

Ha két vagy több cellát sorbakapcsolunk, telepet hozhatunk létre, amelynek a teljes feszültsége a cellafeszültségek összegeként adódik.

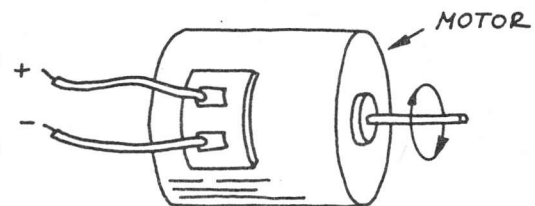
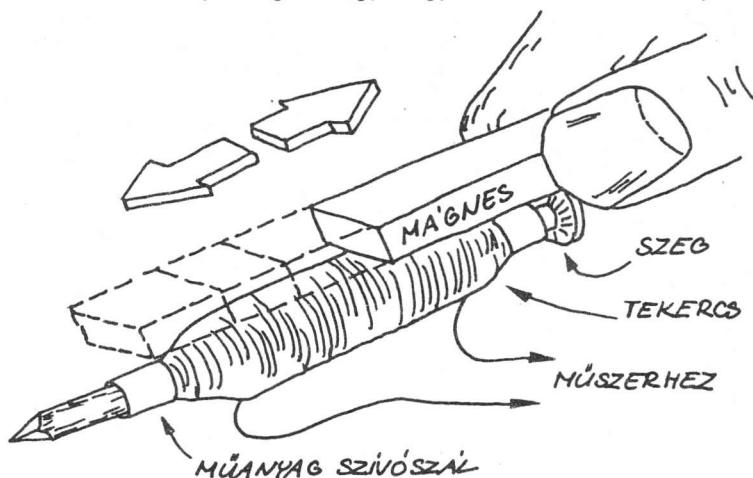
• **Elektromágneses generátorok.** A vezetőn átfolyó áram a vezető körül mágneses teret hoz létre. Ez a hatás mindkét irányban igaz, vagyis egy vezetékben áram folyik, ha a vezeték

mágneses térben mozog. Egy kis mágnessel és egy tekercsrel könnyen bemutatható az elektromágneses generátor. Az előzőekben bemutatott, és kísérleteinkben használt tekercs jól megfelel! Kössük a tekercs kivezetéseit

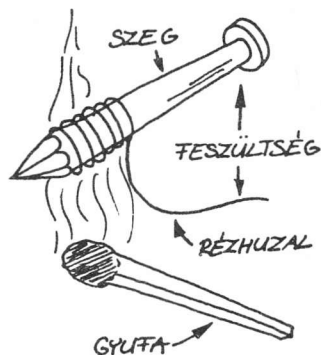
mikroampereket (μA) is érzékelő műszerhez!

Helyezzünk acélszeget a tekercsbe, és mozgassuk a mágnessel előre-hátra szorosan a tekercs mellett! A műszer minden mozgás hatására néhány μA -t fog kijelezni. Az áram polaritása (iránya) minden mozgásirányváltásnál ellentétesre változik.

Ahhoz, hogy valódi generátorunk legyen, egy kis egyenáramú motor tengelyét kell megforgatnunk. A legtöbb ilyen "motor-generátor" több voltos potenciálkülönbséget is létre tud hozni. Már csak egy légcsavart kell felszerelni a tengelyre, és kész is az egyszerű szélérőmű!

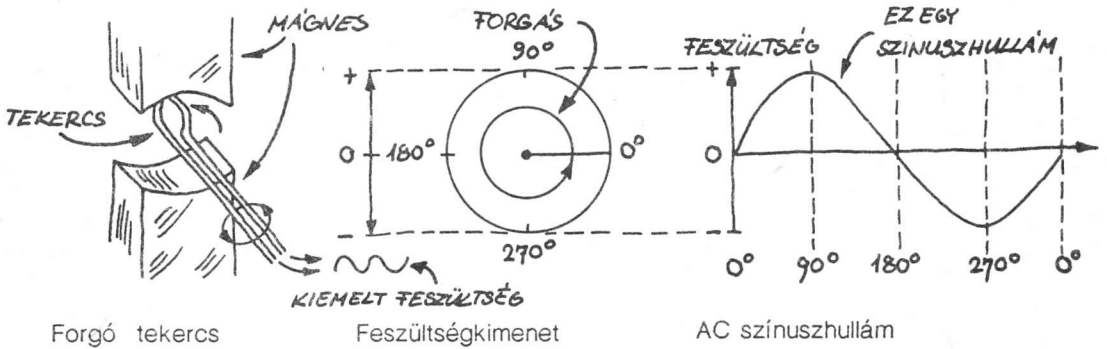

• **Termoelektromos generátorok.** Ha két különböző fémeket összeillesztünk, majd hevítünk, áram jön létre. Ha pl. egy vasszeg végére tekert rézhuzalt gyufalángba tartunk, néhány ezredvolt feszültséget kaphatunk. Más fém párok, mint pl. a vas és a konstantán sokkal nagyobb feszültséget hoznak létre (ez a Seebeck-jelenség).

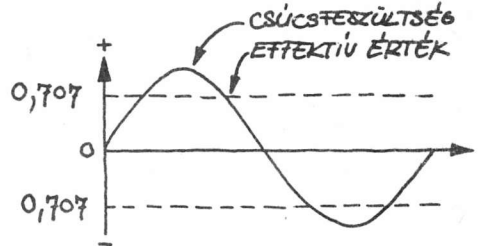

Váltakozó áram

Térjünk vissza az előzőleg megismert házi készítésű generátorhoz (tekercs+mágnes)! Amint a tekercs mentén az egyik irányban mozgatjuk a mágneset, a vezetékben egy irányban mozognak az elektronok, így egyenáramot állítunk elő. Anélkül, hogy eltávolítanánk a tekercstől a mágneset, visszafelé mozgatva fordított áramirány alakul ki. Ha tehát a mágneset előre-hátra mozgatjuk a tekercs mentén, akkor az áram iránya, vagyis a polaritása váltakozik. Ezt váltakozó áramnak nevezik. A váltakozó áramot (AC) a tekercsben általában forgó mágneses térrel állítják elő.

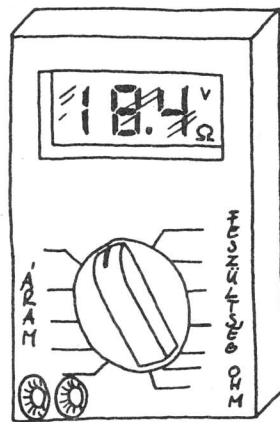
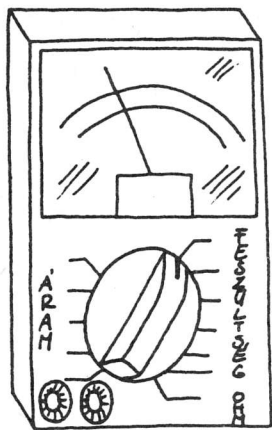
• **A szinuszjel mérése.** A váltakozó feszültséget általában a vele azonos munkát végző egyenfeszültség értékével jellemzik. Szinuszjel esetén ez a csúcshőfeszültség 0,707($1/\sqrt{2}$)-szerese. Ezt effektív értéknek nevezik. A csúcshőfeszültség (vagy -áram) 1,41-szerese ($\sqrt{2}$ -szerese) az effektív értéknek. A háztartásokban használt hálózati feszültséget effektív értékben adják meg. Tehát a hálózati 220 V-os feszültség 220 x 1,41, vagyis 311,1 V csúcshőfeszültségnek felel meg.

• **Miért előnyösebb a váltakozó áram?** Az energia hosszú távvezetéken való továbbítására kedvezőbb a váltakozó áram, mint az egyenáram. A váltakozó árammal táplált vezeték a közelébe helyezett vezetékekben áramot indukál. Ez a transzformátor működésének alapja (l. később).

Az egyen- és váltakozó jelek mérése

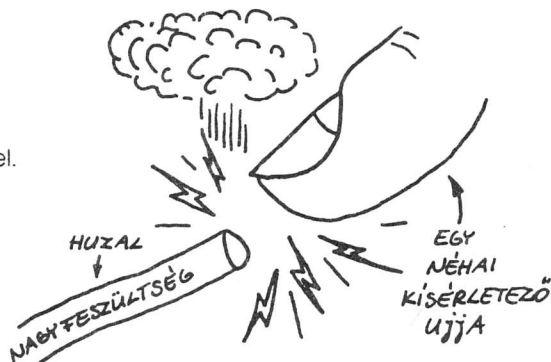
Az egyen- és váltakozó feszültség, valamint -áram egyszerűen mérhető a multiméterrel. Vannak analóg és digitális kijelzésű műszerek is. Az analóg műszerhez (kézi multiméterek) mozgó mágneses tekerccses alaplmszert használnak. Olcsóbbak, de kissé pontatlanabbak, mint a digitális típusok. A feszültség, az áram, az ellenállás értékének lassú változása esetén ezek a legalkalmasabb mérőeszközök. A digitális multiméterek nagyon pontosak, és egyszerűbben leolvashatók, mint az analóg típusok. A feszültség, az áram, ill. az ellenállás értékének pontos mérésére kiválóan alkalmasak.

Mindent összevetve, a multiméterek nélkülözhetetlenek! Annak is érdemes beszereznie egyet, aki nem akar elmélyülten foglalkozni az elektronikával. Sok mindenre és sok helyen használható: a lakásban, a munkahelyen, járműhöz vagy valamilyen elektromos berendezéshez. Akit pedig érdekelnek az elektronikai problémák, és e téren további tervei is vannak, annak javasoljuk, hogy mindenképpen egy jó minőségű, nagyimpedanciás multimétert vásároljon, amelynek kisebb vagy elhanyagolható a hatása a mérendő eszközre, ill. áramkörre. Persze az lenne az ideális, ha analóg és digitális műszert is be tudna szerezni.

Balesetvédelem

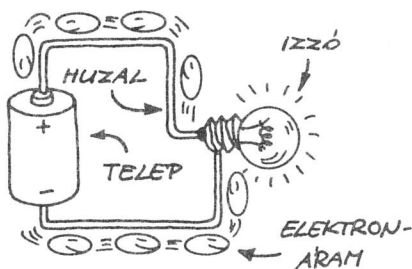
Az elektromosság veszélyes lehet! A kísérleteket mindig a szükséges óvatossággal végezzük! Később még foglalkozunk az életvédelmi kérdésekkel.

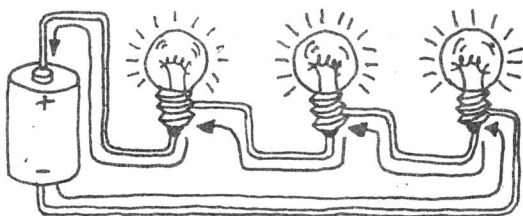
Elektromos áramkörök

Minden olyan elrendezés, amelyben elektromos áram jön létre, elektromos áramkör. Az elektromos áramkör lehet nagyon egyszerű: állhat egy elem és egy izzó összekapcsolásából, de lehet olyan bonyolult is, mint a számítógép.

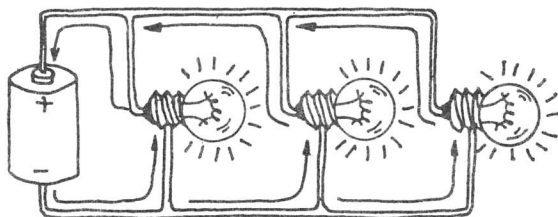
Az ábrán egy alapáramkört látunk. Ez az alapáramkör egy áramforrásból (elem), egy izzóból és két összekötő vezetékkel áll. Azt az áramkört, amely munkát végez, terhelésnek (fogyasztónak) nevezzük. Itt az izzó a terhelés. Más áramkörökben pl. motor, fűtőszál, elektromágnes stb. lehet a terhelés.

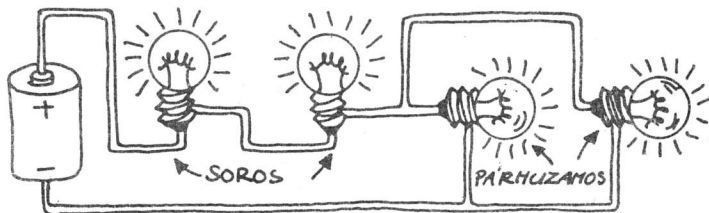
Soros kapcsolásról beszélünk, ha az áramkör több alkatrésze és egynél több terhelése (kapcsoló, izzó, motor stb.) egymással sorba van kapcsolva. Soros kapcsolású áramkörben az egyik alkatrészen átfolyó áram a másikon is átfolyik. (A nyíl az elektronáram irányát mutatja.)

Párhuzamos kapcsolás akkor jön létre, ha két vagy több áramkört összekapcsolunk, és az áram úgy tud átfolyni egy fogyasztón, hogy a másik fogyasztón nem halad keresztül.

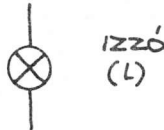
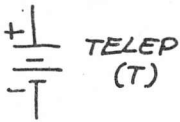

Sok elektromos áramkör egyszerre soros és párhuzamos is. Nézzük a rajzot!

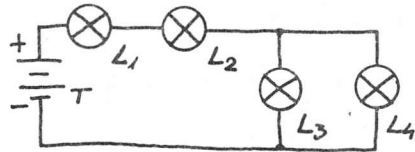

• **Kapcsolási rajzok**

Mindaddig képszerű ábrákon mutattuk be az áramköröket. A következőkben is látunk majd szemléletes rajzokat, de a későbbi fejezetekben a képeket kapcsolási rajzok váltják fel. A kapcsolási rajzokon az áramköri elemek rajzait szimbólumaik helyettesítik.

ALKATRÉSZEJELEK

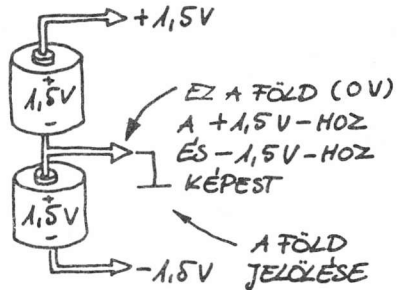

SOROS-PÁRHUZAMOS ÁRAMKÖR

• **Mit kell tudnunk a rövidzárról?** Ha egy vezetékét vagy más, jól vezetőt egy telep kapcsaira kötünk, az áramkör áramának egy része vagy a teljes áram a zárlatot okozó vezetón folyhat át. Az ilyen rövidzárak a legtöbb esetben nemkívánatosak, mert a telepek gyors kisülését okozhatják és károsíthatják a vezetékeket és az áramköri elemeket. A rövidzár során termelődő hő következtében meggyulladhat a vezeték szigetelése is!

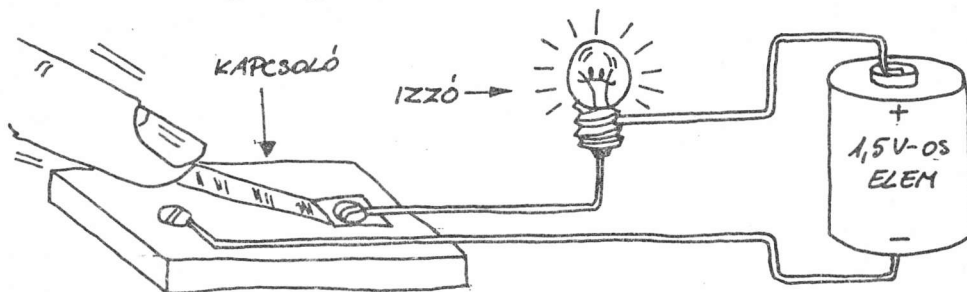
• **Figyelem!** Testünk vezeti az elektromosságot! Ezért, ha óvatlanul megérintünk egy elektromos áramkört, rövidre zárhatjuk! A nagy feszültség és áram pedig veszélyes, sőt halálos áramütést okozhat!

• **Az elektromos "föld".** A váltakozó feszültség egyik vezetékét egy fémrúdon keresztül a földhöz kapcsolják. Erre a földvezetékre kötik az elektromos készülékek fémházát. Ez megakadályozza az áramütést, amelyet a feszültség alatt lévő vezeték fémházzal való érintkezése okozhat. A készülék földelése nélkül veszélyes áramütést szenvedhetne az, aki a földön vagy vizes padlón állva megérintené az adott készüléket. Egy áramkör nulla feszültségű pontját szintén földnek nevezik, függetlenül attól, hogy összekötik-e vagy sem a földeléssel. Pl. a könyvünkben látható áramkörökben az elem negatív pólusát földnek tekintjük.

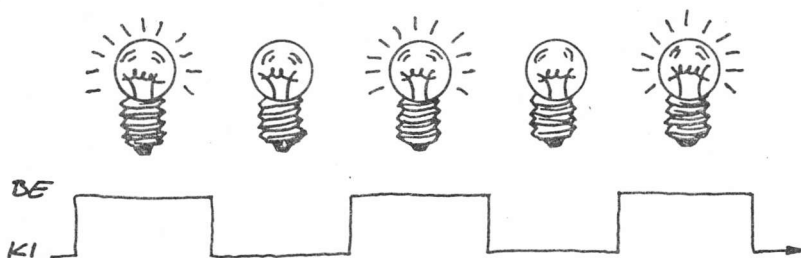

Impulzusok, hullámok, jelek és zaj

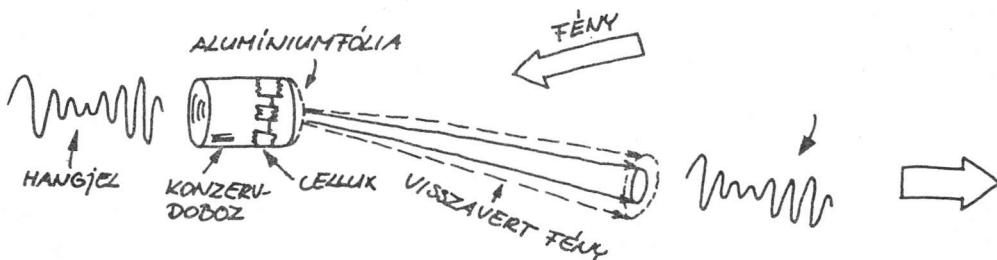
Az elektronika az elektronok tulajdonságainak és hatásainak tanulmányozásával és alkalmazásával foglalkozik. Az elektronok legegyszerűbb "felhasználási területét" a váltakozó és az egyenáramú áramkörök jelentik, amelyekben az áram közvetlenül izzókat, elektromágneseket, motorokat, tekercseket vagy hasonló készülékeket táplál. Az elektronikai kutatások sok területen segítenek. Hasznosítják pl. azt, hogy az elektronáramok nagyon egyszerűen vezérelhetők és kezelhetők.

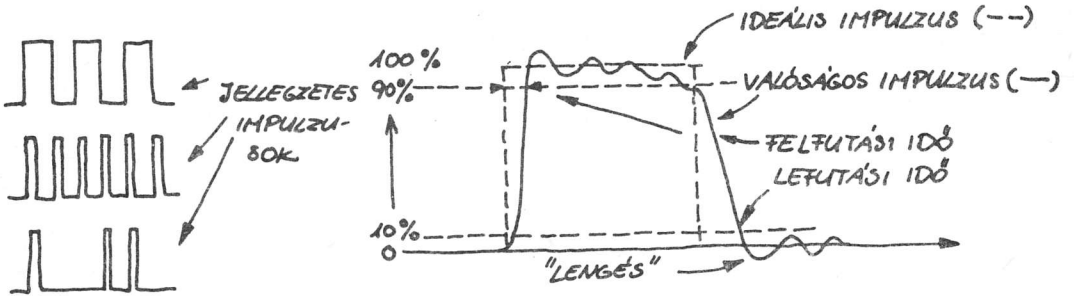
Ez az egyszerű áramkör valójában többet tud, mint amit első pillantásra feltételeznénk! Ha a kapcsoló zárásának tervezett sorozatát fényfelvillanásokká alakítjuk, az áramkör információ továbbítására is alkalmas.

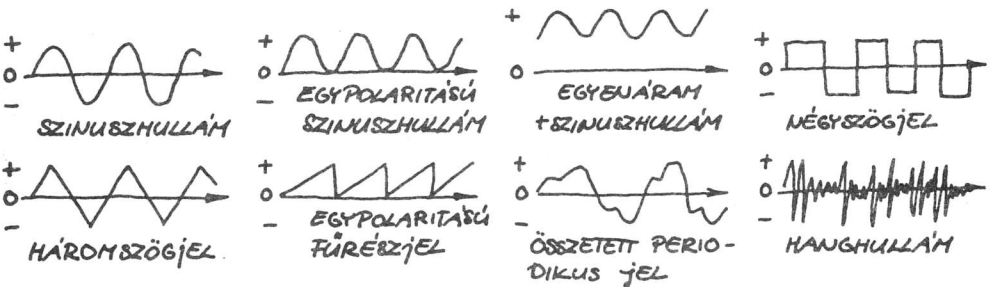
Az ilyen fénymintasorozatok vagy impulzusok olyan összetett információt is tartalmazhatnak, mint pl. a beszéd. A beszéd átalakítható egy izzó fényerejének arányos változásaiá is. Íme, egy egyszerű példa a hanginformáció visszavert fény sugarával való továbbítására:

• **Az impulzus.** Az impulzus az áram gyors, lényeges növekedése vagy csökkenése. Az ideális impulzusoknak pillanatszerű, végtelen rövid fel- és lefutásúaknak kellene lenniük, de a valódi impulzusok nem ilyenek.

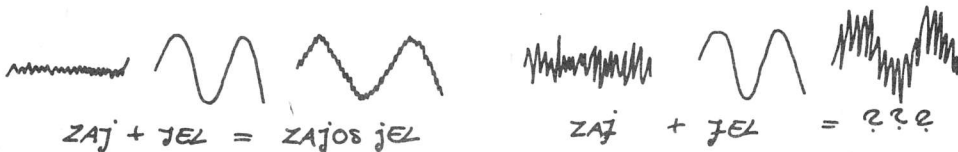

• **A hullám.** A hullám az áram vagy a feszültség periodikus változása. Létezik egyetlen polaritású hullám (DC) vagy pozitív és negatív értékeket felvevő (bipoláris, AC) hullám. Bemutatunk néhányat a hullámok közül:

• **A jel.** A jel információt hordozó periodikus hullámforma. A hullámformát létrehozó folyamatot modulációnak nevezik. A jel lehet AC, DC vagy egyenáramra ültetett, váltakozó áram. "Ellensége" a zaj.

• **A zaj.** Az elektronikus eszközök és áramkörök kicsi, véletlenszerű elektromos áramot hoznak létre. Ha ez az áram nemkívánatos, akkor zajnak nevezzük. A zajok sokféleképpen bejuthatnak az áramkörökbe: a villámok, az autók gyújtásrendszere, a villamos motorok és a hálózati vezetékek által létrehozott elektromágneses hullámokkal. Bár a zajszint néhány milliomod V, ill. A értékű is lehet, mégis könnyen elnyomhat egy vele azonos szintű hasznos jelet.

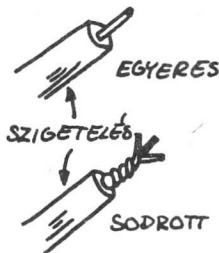
2. Elektronikus alkatrészek

A különböző alkatrészcsaládok tucatjai továbbítják, vezérlik, kiválasztják, szabályozzák, kapcsolják, tárolják, átalakítják, másolják, modulálják és hasznosítják az elektromos áramot. Fontosságuk miatt a félvezető kristályokat tartalmazó elektronikus alkatrészekkel egy külön fejezetben foglalkozunk. Az összes többi alkatrészről viszont a következőkben beszélünk.

Vezetékek és kábelek

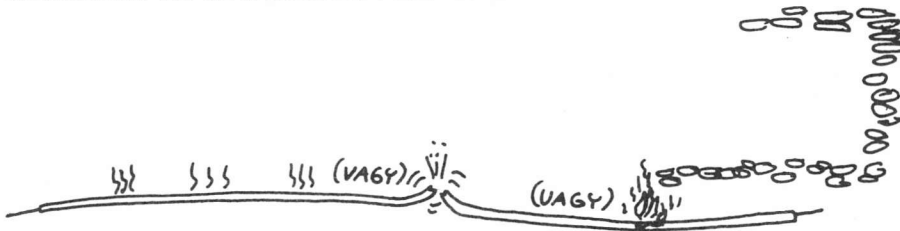
A vezetékeket és kábeleket az elektromos áram továbbítására használják. Legtöbbjük kis ellenállású fémből, pl. vörösréz-ből készül. A tömör huzal egyetlen vezetőből áll. A többszálas vezeték két vagy több, sodrott vagy fonott elemi huzalt tartalmaz. A legtöbb vezeték műanyag, gumi vagy lakk szigetelőbevonat védi. Az ónozott vezeték könnyebben forrasztható.

A csupasz rézhuzalok adatairól az ábra és a táblázat tájékoztat bennünket. A kábelek egy vagy több erők, és több a szigetelésük, mint a közönséges vezetékeknek. A koaxiális kábel nagyfrekvenciás jeleket továbbít (pl. tv-jelet).

Átmérő, mm	m/kg	ohm/m
0,1	13 947	2,23
0,2	3494	0,558
0,3	1555	0,248
0,4	876	0,14
0,6	391	0,062
0,8	220	0,035
1,0	141	0,022

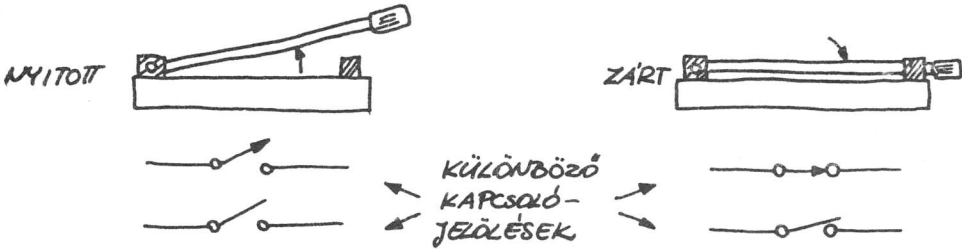
- **Figyelem!** Mindig az adott áramerősségnek megfelelő keresztmetszetű vezetékot használjunk! Ha a szigetelt vezetékot megérintjük és forrónak találjuk, akkor a vezetéken túl nagy áram halad keresztül. Nagyobb keresztmetszetű vezetékot kell használunk, ill. korlátoznunk kell az áramot, mert különben...

Kapcsolók

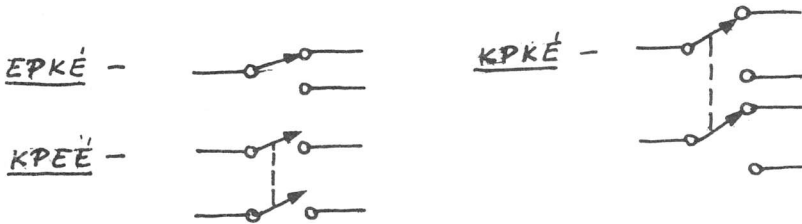
A mechanikai kapcsolók engedélyezik vagy megszakítják az áram folyását. Arra is használhatók, hogy különböző pontokra vezessük velük az áramot.

• Egyszerű késes kapcsoló

Ezt egykörös, egyérintkezős kapcsolónak nevezik.

• Az összetett kapcsolók főbb típusainak jeleit ismerhetjük meg a következő ábrából.

(A szaggatott vonal azt jelenti, hogy a két kapcsolókör érintkezői együtt mozognak.)

Ismerünk egykörös, kétérintkezős kapcsolót (választókapcsoló, morzekapcsoló), kétkörös, egyérintkezős (kétkörös megszakító) és kétkörös, kétérintkezős kapcsolót (kettős választó).

A nyomógombok általában egykörös, egyérintkezősek, de lehetnek alaphelyzetben nyitott (záróérintkezős) vagy alaphelyzetben zárt (nyitóérintkezős) felépítésűek.

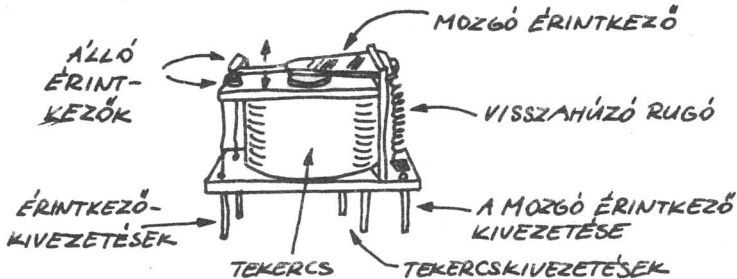

A forgó- (Yaxley-) és lapkapcsolóknak egy pólusuk és két vagy több érintkezőjük van. A lapok egymásra rakhatók, ezzel több pólus hozható létre. Sok változatuk ismert.

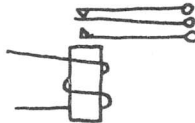
A higanyos kapcsolókban egy higanycsepp zárja a kapcsolót. Helyzetérzékenyek. Sokféle más kapcsoló is létezik: pl. váltó-, billenő-, emelő-, csúszó-, világító-, nyomásra bekapcsoló és nyomásra kikapcsoló stb.

Jelfogók (relék)

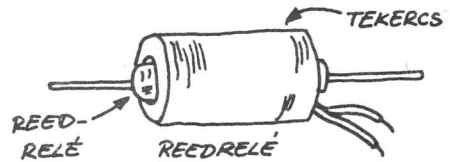
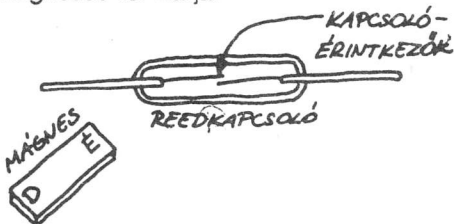
A jelfogó elektromágneses kapcsoló. A tekercsén átfolyó kis áram mágneses teret hoz létre, ami egy kapcsoló záró- vagy nyitóérintkezőjét húzza meg.

A kontaktusok elrendezése szerint a jelfogók lehetnek egy- vagy kétérintkezős, egy- vagy többkörös típusúak. A nyitó-záró érintkezős jelfogót a következő ábrán láthatjuk.

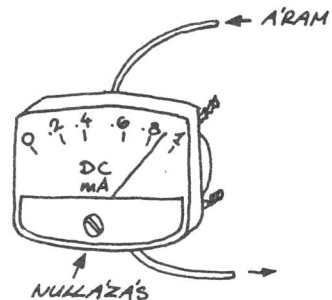

A reedrelé zárt üvegcsőben egymáshoz közel elhelyezett érintkezőpár. Az érintkezőket mágneses tér zárja.

Mozgatótekercses (Deprez-) műszerek

A tengelyre rögzített tekercs elfordul az U alakú mágnes pólusai között, ha a tekercsén áram folyik át. Ez a mozgatótekercses műszer működésének alapelve.

Mikrofonok és hangszórók

A mikrofon a hanghullámokat alakítja át áramváltozásokká. A hanghullám változásait először egy rugalmas film vagy fólia előre-hátra irányú mozgássá (rezgéssé) alakítja. Ezt a fóliát diafragmának nevezik. A diafragma rezgése változtatja az elektromos áramot a következők szerint:

A szénmikrofonban a diafragma mozgásával megváltozik a szénport tartalmazó házra jutó nyomás. A ház ellenállása a nyomással arányosan változik.

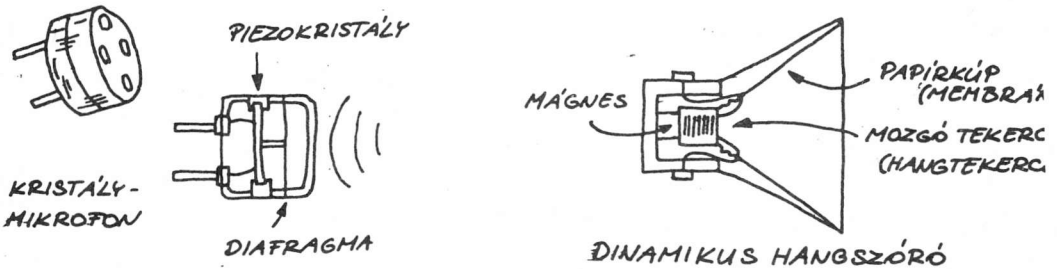
A dinamikus mikrofonban a diafragmával együtt egy kis tekercs mozog mágneses térben. Ez a mozgás hozza létre az áramváltozást.

A kondenzátormikrofonban a mozgó diafragma két fémlemez (kondenzátorfegyverzet) távolságát változtatja meg. A lemezek közötti kapacitás a mozgással arányosan változik.

A kristálymikrofonban egy piezoelektromos lapkát (amely a hanghullámok következtében kialakuló mechanikai hatásra feszültséget állít elő) használnak diafragmaként vagy pedig mechanikusan csatlakoztatják a lapkát a diafragmához. A hangszóró, az áram vagy feszültség változásait alakítja át hanghullámokká. Az általánosan használt hangszórók kétfélék lehetnek:

A dinamikus hangszóró működési elve hasonló a dinamikus mikrofonéhoz. Tulajdonképpen egy dinamikus hangszóró mikrofonként is használható.

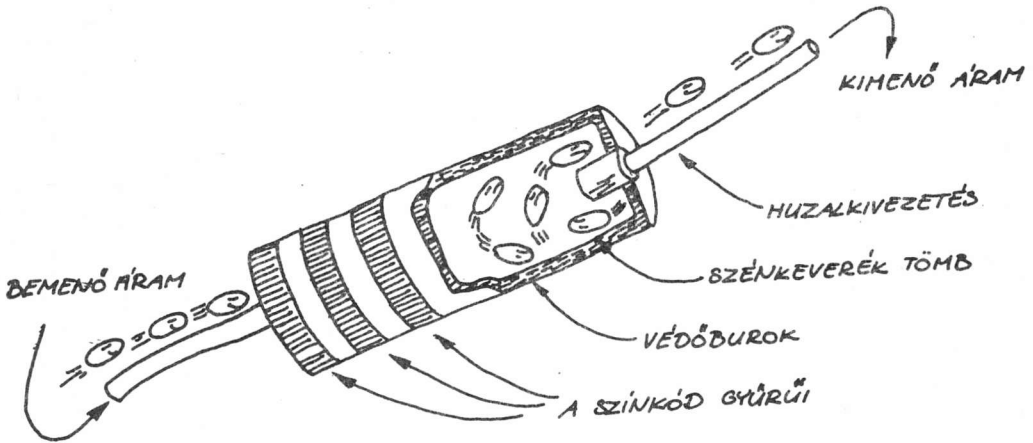
A kristályhangszóró elve azonos a kristálymikrofonéval. A kristályhangszóró is használható mikrofonként is.

Ellenállások

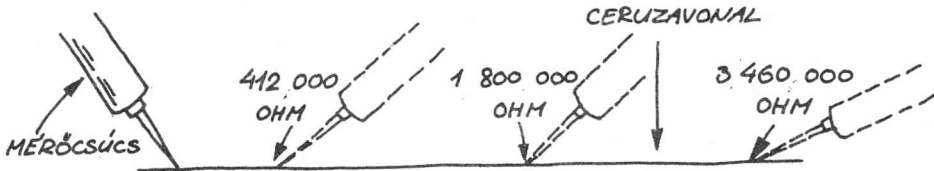
Több tucat eltérő értékű és alakú ellenállás létezik, de valamennyinek ugyanaz a feladata: korlátozza az áramot. Később még beszélünk erről! Most nézzük, hogyan készül egy ellenállás!

Tömör szénellenállás a neve annak az ellenállásnak, amelyet szénpor és kötőanyag keveréke alkot. Ilyen ellenállást könnyű készíteni. Megváltozik az ellenállás értéke, ha a szénpor és a ragasztóanyag arányát megváltoztatjuk. Ha a szénellenállás több szenet tartalmaz, ellenállása kisebb lesz.

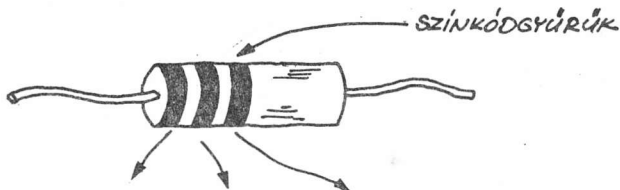
• Mi is "készíthetünk" ellenállást!

Ha egy darabka papírra puha ceruzával vonalat húzunk, magunk is "előállítottunk" egy ellenállást. Mérjük meg a vonal vagy annak közbülső pontjai közötti ellenállásértékeket úgy, hogy a multiméter mérőcsúcsait a mérendő pontokhoz érintjük! Ügyeljünk arra, hogy a multiméter a legnagyobb ellenállású méréshatárra legyen beállítva! Az egyszer meghúzott vonal ellenállása talán túl nagy is lesz ahhoz, hogy megmérhessük. Ha így van, húzzuk át néhányszor a vonalat! Mérésünk eredményei:

• Mit kell tudnunk az ellenállásszínkódokról?

Nézzük csak a színkódcsíkokat az ellenállás képén! Eredetiben persze szebbek, de sokkal fontosabb tisztáznunk, hogy mi is a céljuk: jelzik az ellenállás értékét. A három színű ellenállás jelentéseiről tájékoztat a következő ábra és táblázat:

Szín	1. csík	2. csík	3. csík (szorzóérték)
Fekete	0	0	1
Barna	1	1	10
Piros	2	2	100
Narancs	3	3	1000
Sárga	4	4	10 000
Zöld	5	5	100 000
Kék	6	6	1 000 000
Lila	7	7	10 000 000
Szürke	8	8	100 000 000
Fehér	9	9	nincs

Ha negyedik sáv is van, akkor az a tűrést, a pontosságot jelzi:
 — az arany jelentése $\pm 5 \%$,
 — az ezüsté $\pm 10 \%$,
 — ha nincs jelzés, akkor a tűrés $\pm 20 \%$.

Első látásra bonyolultnak tűnhet, de mindenki hamar megtanulja. Pl. mi az értéke a sárga, az ibolya és a piros színkódú ellenállásnak? A sárga az első szín, így az első szám a négyes. A lila a második szín, a második szám a hetes. Mivel a harmadik szín piros, a szorzó száz. Tehát az ellenállás értéke 47×100 , vagyis 4700Ω . Mivel nincs negyedik színkód, ez azt jelenti, hogy az ellenállás értéke $4700 + 20 \%$. A 4700 20% -a 940 . Így a tényleges érték 3760 és 5640Ω között lesz.

Mi a helyzet akkor, ha egy 6700Ω -os ellenállásra van szükségünk, de csak 6800Ω -osat találunk. Tudnunk kell, hogy a szükségestől $10 \dots 20 \%$ -kal eltérő értékű ellenállások általában megfelelnek, így bátran beépíthetjük őket. Ha viszont az adott áramkör nagyobb pontosságot igényel, akkor azt jelzik. Természetesen, két vagy több ellenállás soros vagy párhuzamos kapcsolásával beállítható a kívánt pontos érték. (Erről majd később többet!)

• **Fogadjuk meg a következő tanácsot!** Mivel a nagy áramot vezető ellenállás nagyon felmelegedhet, mindig megfelelő teljesítményű ellenállást használjunk! Ha az építendő kapcsolásra vonatkozóan nincs előírt teljesítmény, akkor általában a negyed-, ill. a félwattos típusokat alkalmazhatjuk.

• **Mit jelentenek a rövidítések?** Gyakran látunk az ellenállások számjelzése után k vagy M betűjelzést, pl. 47k vagy 10M. A k kilot jelent, az ezer görög neve után. Tehát a 47k 47 x 1000-et jelent. Az M az egy megohm, vagyis 1 000 000 rövidítése. Az 1M jelzésű alkatrész 1 x 1 000 000, azaz 1 000 000 Ω ellenállású.

A tömör szénellenállásról már beszéltünk. Vajon milyen ellenállástípusok léteznek még?

— A fémréteg-ellenállások előállításakor a kívánt ellenállásérték létrehozásához vékony fémből vagy fémrészek keverékéből álló réteget használnak.

— A szénréteg-ellenállások készítésekor egy kis kerámiahengerre szénréteget visznek fel. A rétegbe spirális rovátkát vágva, be lehet állítani a szén hosszát a kivezetések között, és így az ellenállás értékét is.

— A huzalellenállásokat úgy készítik, hogy hengeres testre ellenálláshuzalt tekernek. Ezek az ellenállások nagyon pontosak és nagy hőt bírhatnak.

— A fotoellenállásokat fotoelemeknek is nevezik. Fényérzékeny anyagból készülnek, pl. kadmium-szulfidból. A fényerő növelésével ellenállásuk csökken.

— A termisztorok hőmérséklet-érzékeny ellenállások. A hőmérséklet emelkedésekor csökken az ellenállásuk (PTK), de léteznek ellentétes működésű termisztorok is (NTK).

• **A változtatható értékű ellenállásokat** potenciométereknek nevezzük. Gyakran van szükség arra, hogy változtassuk valamely ellenállás értékét. A potenciométerek sok helyen használhatók, pl. a rádió hangerejének beállítására, az izzók fényerejének változtatására, műszerhitelesítésre stb. A trimmek olyan potenciométerek, amelyeken műanyag forgatógomb vagy csavarhúzóval tekerhető horony van. Időszakos állításokra tervezték őket.

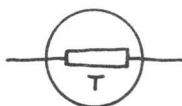
• **Az ellenállás-jelölések**

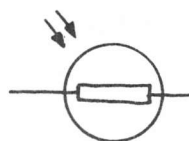
Ellenállás

Potenciométer

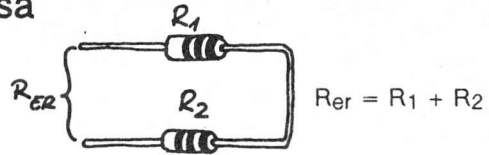
Termisztor

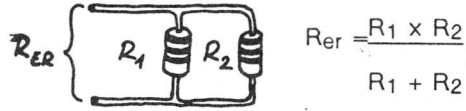
Fotoellenállás

Az ellenállások felhasználása

Az ellenállásokat gyakran sorba kapcsolják, ekkor jön létre a soros kapcsolás.

Az eredő ellenállás az egyes ellenállásértékek összege. Az ellenállások párhuzamosan is kapcsolhatók, így:

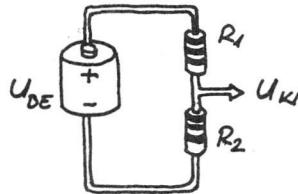

Az eredő ellenállás a két ellenállás szorzatának és összegének a hányadosa. Három vagy több elem párhuzamos kapcsolása esetén dolgozzunk számológéppel, mert

$$R_{er} = \frac{1}{1/R_1 + 1/R_2 + 1/R_3 + \dots + 1/R_n}$$

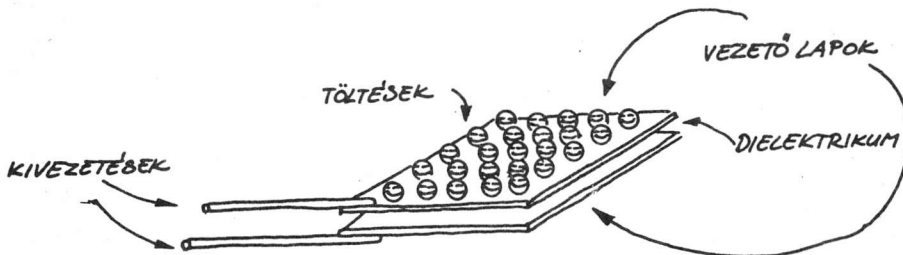
A feszültségosztó különösen fontos! A kimeneti feszültség az R_1 és R_2 arányával határozható meg:

$$U_{ki} = U_{be} \left(\frac{R_2}{R_1 + R_2} \right)$$

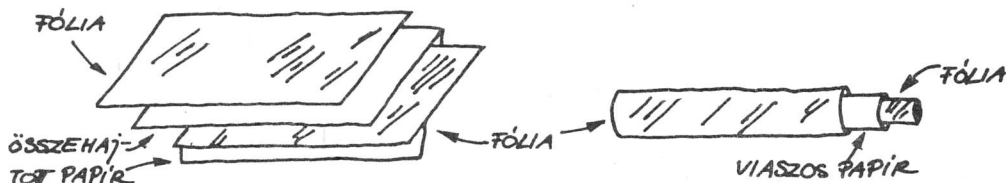
Kondenzátorok

Sokféle kondenzátor létezik, de valamennyinek ugyanaz a feladata: elektronokat (töltéseket) tárol. A legegyszerűbb kondenzátor két vezető felülete (fegyverzetek) dielektrikumnak nevezett szigetelőanyaggal van elválasztva.

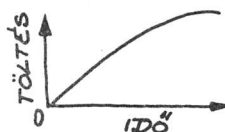
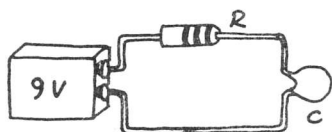
A szigetelőanyag, a dielektrikum lehet papír, műanyag fólia, csillám, üveg, kerámia, levegő vagy vákuum. A fegyverzetek lehetnek alumíniumkorongok, alumíniumfóliák vagy vékony fémrétegek, amit a szilárd dielektrikum ellentétes oldalaira vittek fel. A vezető-dielektrikum-vezető szendvicset hengerré lehet feltekerni, vagy maradhat sík is. A kondenzátortípusokra még visszatérünk.

• **Hogyan készítsünk kondenzátort?** Két alumíniumfólia lapból és egy viaszos papírlapból készíthetünk kondenzátort. Az egyik alumíniumfóliát tegyük az összehajtott papírlapba, és így állítsuk össze:

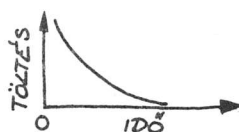
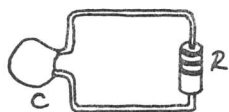

Ezután hajtsuk össze a lapokat! Vigyázzunk, hogy a fólialapok ne érjenek össze! Érintsük hozzá egy pillanatra a fólialapok szabad végeihez egy 4,5 V-os telep pólusait! Ezután csatlakoztassuk egy nagyimpedanciás multiméter mérőcsúcsát a fólialapokhoz! A műszer néhány másodpercig egy kicsi feszültséget jelez. A feszültség ezután visszaesik nullára.

• **Hogyan töltjük fel a kondenzátort?** Házilag készített kondenzátorunk negatív polaritású oldala szinte azonnal feltöltődik elektronokkal. Mivel az ellenállások korlátozzák az áramot, ha a 9 V-os telep és a kondenzátor közé ellenállást helyezünk, megnövelhetjük a feltöltés idejét.

• **Mit kell tudnunk a kondenzátor kisüléséről?** A feltöltött kondenzátorok elektronjai mindaddig lassan, fokozatosan szivárognak a dielektrikumon keresztül, amíg a két fegyverzet egyenlő töltésű nem lesz. Ekkor a kondenzátor teljesen kisült. Gyorsan is kisülhető, ha összekötjük a fegyverzeteit. Ellenállással áthidalva pedig sokkal lassabban megy végbe a kisülés.

• **A kondenzátor kapacitásának mértékegysége.** Egy kondenzátor egységnyi feszültség hatására felhalmozott töltése arányos a kapacitásával. A kapacitást faradokban (F) mérik. Az 1 F-os kondenzátort 1 V-os feszültségre kapcsolva 6 280 000 000 000 000 (6,28 x 10¹⁸) elektront fog tárolni. A legtöbb kondenzátor kapacitása ennél kisebb. A kis kondenzátorok kapacitásértékét pikofaradban (pF) (a farad trilliomod része), a nagyobbakat mikrofardban (μF) (a farad milliomod része) adják meg.

Összefoglalva:

1 mikrofarađ = $1 \mu\text{F} = 10^{-6} \text{ F} = 0,000\ 001 \text{ F}$

1 pikofarađ = $1 \text{ pF} = 10^{-12} \text{ F} = 0,000\ 000\ 000\ 001 \text{ F}$.

A kondenzátorok kapacitása névleges értéküktől 5...100 %-ban eltérhet. Ezért gyakran használhatunk az előírt értékű helyett a névleges értékűt megközelítő értékű kondenzátort is. Ne felejtjük el azonban, hogy a várható legnagyobb feszültségnek megfelelő típusú kondenzátort válasszuk!

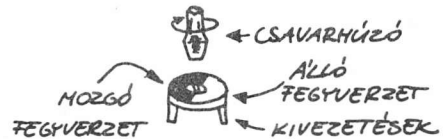
• Kapacitások megengedett feszültsége

Biztosnak kell lennünk azonban abban, hogy az alkalmazott feszültség-igénybevétel kisebb vagy egyenlő a kondenzátorra megengedett értékénél. Különben a tárolt töltések átégethetik a dielektrikumot. A megengedett feszültség értékét általában rányomják a kondenzátor oldalára.

• **Kondenzátortípusok.** A kondenzátorokat szigetelőanyaguk szerint is elnevezhetik. Ismerünk kerámia-, csillám-, polisztirol- és sok másféle kondenzátort. Ezek mind rögzített értékű kondenzátorok. Van a változtatható kapacitású kondenzátorok és a rögzített értékűek között egy különleges osztály, amelynek sokkal nagyobb a kapacitása, mint a többieknek.

— **Változtatható kapacitású kondenzátorok.** Általában egy vagy több álló és egy vagy több mozgó fegyverzetük van. Kapacitásuk egy tengely elforgatásával változtatható, amelyre a mozgó fegyverzetek egyik oldalát rögzítik.

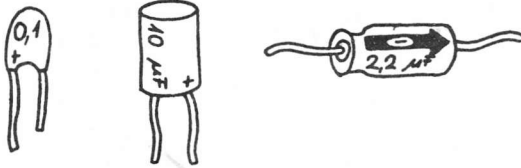

Ezek a kondenzátorok pl. rádióadók, -vevők és oszcillátorok stb. hangolására használhatók. Szigetelőanyaguk többnyire levegő.

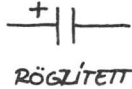
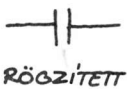
Változtatható kapacitású kondenzátorok vannak pl. a digitális órákban.

• **Elektrolitikus kondenzátorok.** Dielektrikumuk egy alumínium- vagy tantálfólián létrehozott vékony oxidréteg. Sokkal nagyobb a kapacitásuk, mint a nem elektrolitikus kondenzátoroknak. A tantálból készülteknek nagyobb a térfogategységre eső kapacitásuk, és hosszabb az élettartamuk, mint az alumíniumból készülteknek, de drágábbak. A legtöbb elektrolitikus kondenzátor polarizált. Megfelelő polaritással kell őket az áramkörbe kapcsolni.

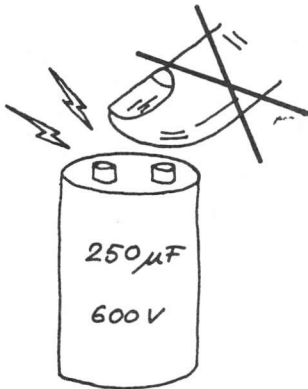
A pozitív kivezetésnek a legpozitívabb ponthoz kell kapcsolódnia.

• Kondenzátorjelölések:

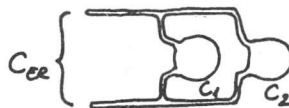
• Vigyázat! A tápfeszültség kikapcsolása után a kondenzátorok jelentős ideig megőrzik töltésüket. Ez a töltés veszélyes lehet! A mindössze 5...10 V-os feszültségre feltöltött nagy elektrolitkondenzátor meg tudja olvasztani a kivezetései közé helyezett csavarhúzó hegyét! A nagyfeszültségű kondenzátorok — ilyeneket találunk a televíziókban és a vakukban — halálos töltésmennyiséget is képesek tárolni. Sohase nyúljunk az ilyen kondenzátor kivezetéséhez!

• A kondenzátorok kapcsolásai

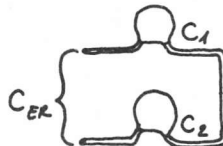
A kondenzátorok kapcsolása lehet párhuzamos és soros.

Párhuzamos kapcsolásban az eredő kapacitást az egyes kapacitások összege adja.

$$C_{ER} = C_1 + C_2$$

Ha a kondenzátorokat sorba kapcsolják, akkor az eredő kapacitás úgy adódik, hogy az egyes kapacitások szorzatát osztjuk az összegükkel.

$$C_{ER} = \frac{C_1 \times C_2}{C_1 + C_2}$$

Három vagy több kondenzátor esetén az eredő képlete:

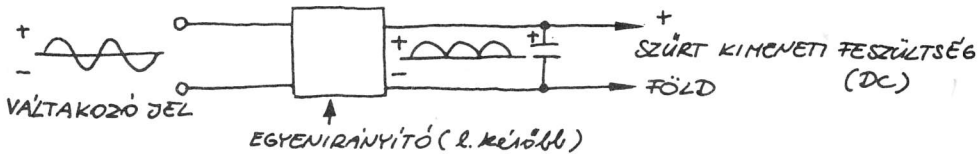
$$C_{ER} = \frac{1}{1/C_1 + 1/C_2 + 1/C_3 \dots + 1/C_n}$$

A kondenzátorok felhasználásának sok más módja is létezik. Közülük mutatunk be néhányat.

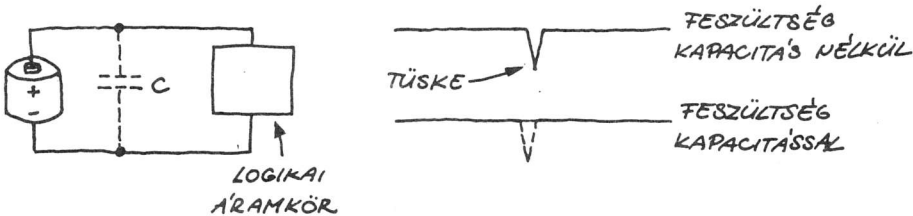
Az ellenállások és kondenzátorok alkalmazásai

Sok elektromos áramkörben alapalkatrészként szerepelnek az ellenállások és a kondenzátorok. Nézzük, hogy mire használhatók!

Alkalmazhatók tápfeszültség-szűrésre. A kondenzátor a tápegységből érkező lüktetőfeszültséget stabil egyenárammá (DC) simítja (szűri).

Felhasználhatók zavarcsökkentőként (tűskementesítésre). A digitális logikai áramkörök, amelyekről később lesz szó, állapotváltozásaik alatt rövid ideig nagy áramot vesznek fel. Ez a szomszédos áramkörök tápfeszültségében is rövid, de tekintélyes csökkenést okoz. Ezeket a feszültség-tűskéket (vagy glitch-eket, ahogy néha nevezik őket) ki lehet küszöbölni, ha a logikai áramkör tápfeszültség- és földkivezetéseire kis értékű ($0,1 \mu\text{F}$) kondenzátort kapcsolunk.

A tűske ideje alatt a kondenzátor úgy viselkedik, mint egy kisméretű telep, amely a tápfeszültséget a feszültséglökés időtartamára biztosítja.

Beépíthetők RC leválasztóként. Gyakran előfordul, hogy a hasznos jel egy állandó egyenfeszültségen "ül". Pl. a fénytávközlő rendszerből érkező jel ilyen lehet,

ha sötét van:

és ilyen napsütésben:

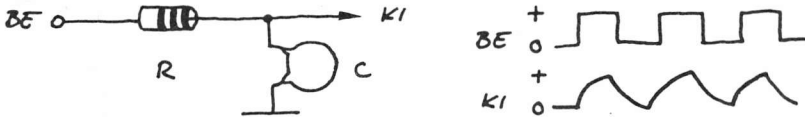

A kondenzátor átengedi a váltakozó jelet, az egyenfeszültséget pedig teljesen leválasztja.

• Jelentőségük az RC áramkörökben

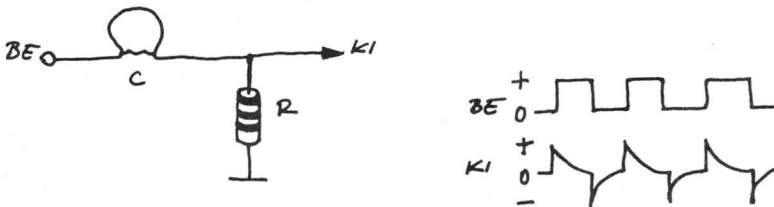
Két olyan áramkör van, amely csak egy ellenállásból és egy kondenzátorból áll, ez az integráló- és a differenciálótag. Mindkettő a beérkező hullám- vagy impulzusfolyamat formálja. Ezekre az áramkörökre vonatkoztatva az R és C érték szorzatát RC időállandónak nevezzük. A következő áramkörök RC időállandói másodpercben mérve tízszer kisebbek, mint a beérkező jelek periódusideje vagy az impulzusok közötti időtartam.

— Integrálótag. A rajzon az RC integráló alaptagot látjuk:

Ha a beérkező impulzusok gyorsabbak, a kimeneti hullámforma (gyakran fűrészjelnek nevezik) nem éri el az impulzusok teljes értékét (amplitúdóját). Így egyszerűen tervezhető olyan erősítő, amely egy előírt amplitúdónál kisebb jellemzőjű jeleket egyáltalán nem vesz figyelembe. Így az integrálótag olyan szűrőnek is használható, amely egy bizonyos frekvencia alatti jeleket enged csak át.

— Differenciálótag. Az ábrán az RC differenciáló alaptagot tekinthetjük meg:

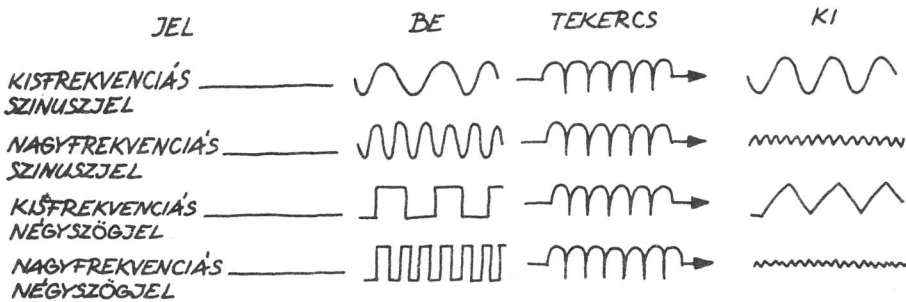
Ez az áramkör szimmetrikus kimenő jeleket hoz létre meredek pozitív és negatív csúcsokkal. Ezt használják a tv-vevőkben keskeny impulzusok előállítására és logikai áramkörök triggerelésére.

— Szakmai leírásokban gyakran találkozhatunk az áramkör RC tagjának időállandójával. Ez másodpercben értendő töltési, ill. kisülési idő, amely alatt a kondenzátor teljes töltésváltozásának 63,3 %-a lezajlik.

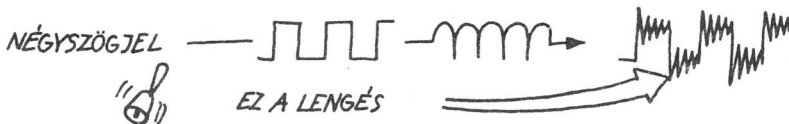
Tekercsek

A vezetékben mozgó elektronok mágneses teret hoznak létre a vezeték körül. Amint az előzőekből tudjuk, a tekercselt vezeték sokkal nagyobb térerősséget hoz létre, mint az egyenes. Ez a tér teszi lehetővé a szolenoidok, a motorok és az elektromágnesek létrehozását. A tekercseknek más fontos szerepük is van:

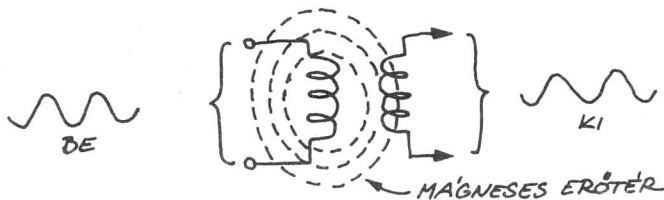
— Ellenállást fejtenek ki a rajtuk átfolyó áram gyors változásaival szemben, de szabadon átengedik az egyenáramot. Íme, néhány példa:

A tekercs néha a rajta áthaladó négyzetjelhez egy lecsengő rezgést hozzáad. Ez akkor következik be, ha a tekercs kivezetéseihez kapcsolódó külső áramkör impedanciája ("ellenállása") nagy.

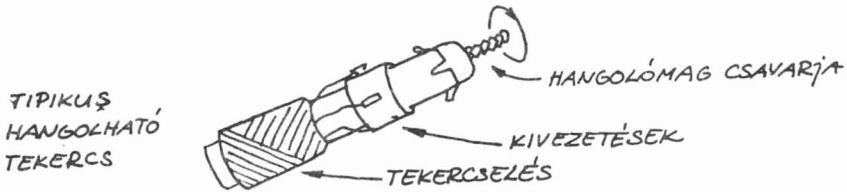

— A tekercs körüli térben létrejött energia egy része egy másik közeli tekercsbe átkerülhet (indukálódhat). Ez a transzformátor alapelve:

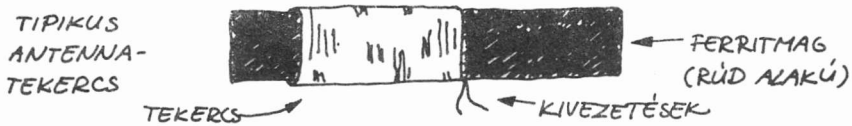

A transzformátor bemeneti tekercsét primer, a kimenetét pedig szekunder tekercsnek nevezzük.

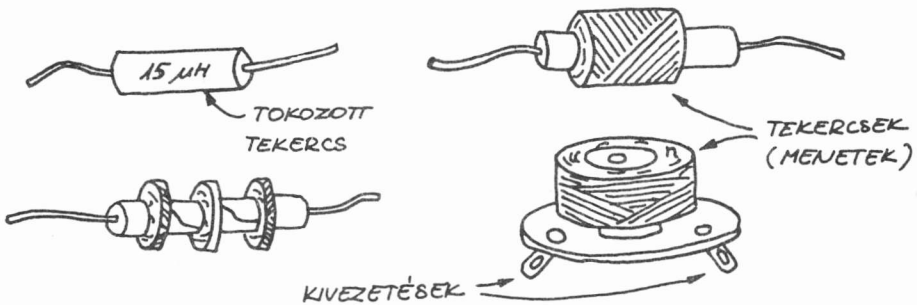
• **Tekercstípusok.** Számos különböző típusú tekercs létezik. Nézzünk közülük néhányat!
 Hangolható tekercs. A rádiókban levő különböző tekercsekkel lehet kiválasztani a kívánt jelet. A hangolható tekercseknek több megcsapolása vagy mozgatható hangolómagja van. Így változtatható az induktivitásuk, és ennek révén a rezonanciafrekvenciájuk is (az áramváltozással szembeni ellenhatás).

Antennatekercsek. A rádiókban található széles sávú hangolt tekercsek a rádiójelek felfogására szolgálnak.

Fojtótekercsek. Sok áramkörben használják őket. A váltakozó jeleket elnyomják vagy határolják, miközben az egyenáramú jelet átengedik. A tekercsek alakja és mérete változó:

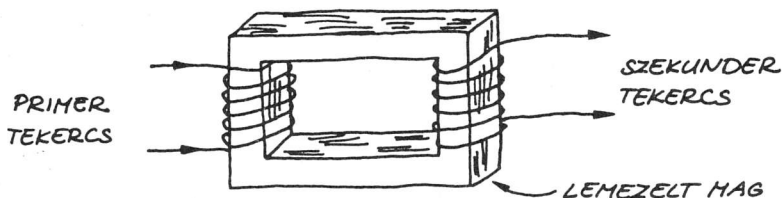
• **Figyelem!** Ha a fojtótekercsen átfolyó áram megszakad, nagyfeszültségű impulzus jön létre! Legyünk igen elővigyázatosak!

A transzformátorokkal fontosságuk miatt majd külön is foglalkozunk.

Az eddig leírt alkalmazásokon kívül a tekercsek frekvenciasávok szelektív átengedésére szűrőkben is használhatók.

Transzformátorok

A transzformátorok a tekercsek fontos csoportját alkotják. Transzformátort úgy alakítunk ki, hogy két vagy több tekercset tekerünk egy közös, vaslemezről álló mag köré. Bemutatunk egy egyszerű transzformátort:

Ha a primer tekercsen átfolyó áram változik, akkor a szekunder tekercsben áram indukálódik. Az egyenáram nem transzformálódik át egyik tekercsből a másikba.

• **Működésük.** A transzformátorok nagyobb vagy kisebb szintre transzformálják a feszültséget és az áramot. Semmiből természetesen nem lehet előállítani teljesítményt: ha a transzformátor növeli a jelfeszültséget, akkor csökkenti az áramot, és ha csökkenti a jelfeszültséget, akkor növeli az áramot. Más szóval, a transzformátor kimeneti teljesítménye nem lehet nagyobb a bemeneti teljesítményénél!

1:1 ÁTTÉTEL

• **A transzformátor áttétele.** A primer és szekunder tekercsek menetszámainak aránya meghatározza a transzformátorok feszültségáttételét. Ha ez 1:1, akkor a feszültség és az áram változatlanul transzformálódik át a szekunder oldalra. Az így működő transzformátort leválasztótranszformátornak is nevezik.

FELTRANSZFORMÁLÓ

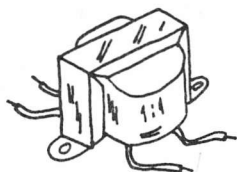
• **Feltranszformálás.** Az áttétel arányában növekszik a feszültség. Pl. az 1:5 aránynál a primer oldali 5 V a szekunder oldalon kb. 25 V-ra nő.

LETRANSZFORMÁLÓ

• **Letranszformálás.** A transzformáció arányában csökken a feszültség. Pl. 5:1 arány esetén a primer oldali 25 V a szekunder oldalon kb. 5 V-ra csökken.

• **A transzformátorok típusai és felhasználásuk.** Nézzük, melyek az alapvető transzformátortípusok!

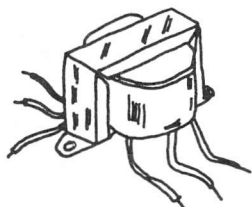
**KÖZÖNSÉGES
1:1-ES LEVÁLASZTÓ**

**NAGY TELJESÍTMÉNYŰ
TRANSZFORMÁTOR**

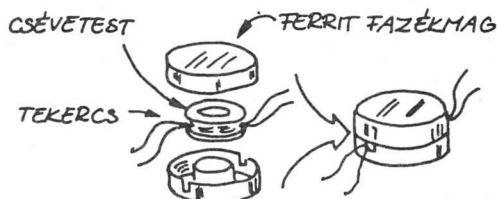

**AZ AUTÓ
GYÚJTÓTEKERCSE**

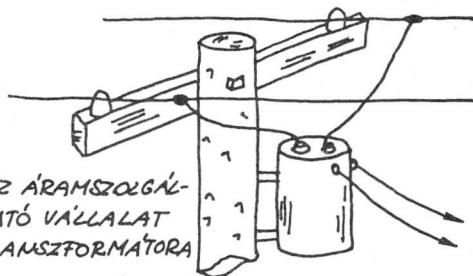
**MAGCSAPOLT PRIMER
ÉS SZEKUNDER
TEKERCSE**

Leválasztó-transzformátor. A különböző áramköri egységek leválasztására és áramütés elleni védelmére használható.

**MINIATŰR
1:1-ES LEVÁLASZTÓ**

Teljesítményátalakító transzformátor. A hálózati feszültség kis szintre való csökkentésére alkalmazzák.

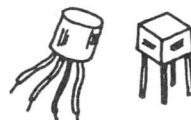
**AZ ÁRAMSZOGLÁLTATÓ VÁLLALAT
TRANSZFORMÁTORA**

Nagyfeszültségű transzformátor. A belső égésű robbanómotorok gyújtószikrái állíthatók elő vele. Ezenkívül tv-képcső, bizonyos típusú lézerek, neoncsövek stb. tápfeszültség-ellátására is felhasználható.

**NAGYFESZÜLTÉGŰ
TEKERCSE**

Illesztőtranszformátor. Az erősítőkhöz a mikrofonok, a hangszórók vagy más eszközök impedanciáját (váltakozó áramú ellenállását) illeszti.

MINIATŰR TEKERCSE

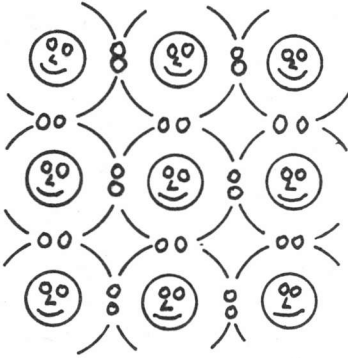
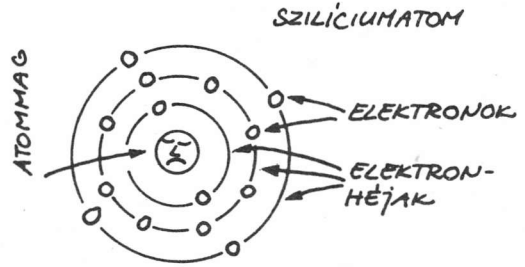
A transzformátorok kivezetéseit általában színkóddal látják el.

3. Félvezetők

Ezek a legérdekesebb és legfontosabb elektronikai alkatrészek, amelyek félvezető kristályokból készülnek. A félvezető bizonyos feltételektől függően vezetéként vagy szigetelőként is tud viselkedni.

A szilícium

A különböző félvezető anyagok közül a szilícium a legfontosabb. A szilíciumatomnak a külső elektronhéján négy elektrona van, de nyolcat "szeretne". Ezért a szilíciumatom négy szomszédos atommal kapcsolódik össze, és szabályos elrendezést, kristályt alkot.

Ez a szilíciumkristály síkbeli rajza. Az egyszerűség kedvéért minden atomnál csak a legkülső elektronokat ábráztoltuk.

A földkéreg 27,7 %-a szilícium. A szilíciumnál csak az oxigén a gyakoribb elem. Tiszta állapotban a természetben soha nem fordul elő. A homok fő alkotórésze. A tiszta szilícium színe sötétszürke.

A szilícium és a gyémánt azonos kristályszerkezetű, de a szilícium nem átlátszó.

A szilíciumot nagy egykristályokká növesztik, majd lapkákra szeletelik.

A szilíciumlapkákából elektronikai alkatrészeket készítenek.

"Szilíciumreceptek"

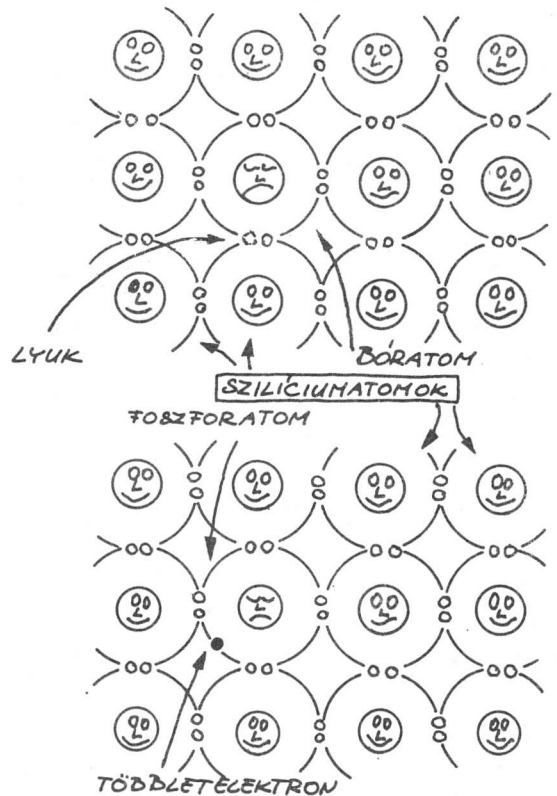

A tiszta szilíciumot önmagában ritkán használják. Ezért a szilíciumgyártók "fűszerezik" egy csipetnyi foszforral, bórral vagy más elemmel. Ezt a műveletet nevezik szennyezésnek. A kristályá növesztett szennyezett szilícium elektronikus tulajdonságai igen jók!

• **A p és n típusú szilícium.** A bór, a foszfor és néhány más atom a szilíciumatomokkal összekapcsolódva kristályt alkot. A bóratomnak a legkülső elektronpályáján csak három, a foszforatomnak öt elektrona van. A szilíciumot a foszfor-többletelektronokkal együtt n típusú szilíciumnak nevezzük ($n = \text{negatív}$). Az elektronhiányos bóratomokkal szennyezve pedig p típusú szilíciumnak ($p = \text{pozitív}$).

• **A p típusú szilícium.** A bóratom a szilíciumatomok rácsszerkezetében egy üres vegyértékelektron-helyet hagy, amit lyuknak nevezünk. A szomszédos atomok elektronszáma így át tudnak ugrani a lyukakba. Tehát a lyukak egy új helyre "vándorolnak". Ezt a későbbiekben se felejtjük el! (Ahogyan a buborékok is mozognak a vízben.)

• **Az n típusú szilícium.** A foszforatom a szilíciumatom-rácsban elektrontöbbletet okoz. Ez a külön elektron viszonylag könnyen mozog a kristályon keresztül. Azaz az n típusú szilícium vezetni tudja az elektromos áramot, mint ahogy a p típusú is! (Ez utóbbiban a lyukak "viszik" az áramot".

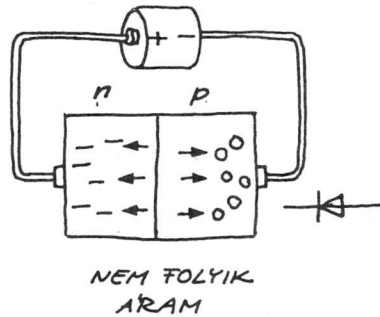
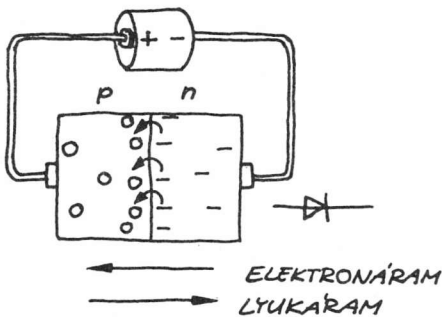
A dióda

Mindkét típusú szilícium vezeti az elektromosságot. A félvezetők ellenállását a lyukak, ill. a többlelektronok száma határozza meg. Így a félvezető ellenállásként is és vezetőként is tud viselkedni.

Ha az n típusú szilíciumlapka egy részén p típusú réteget alakítanak ki, akkor az elektronok csak egy irányban tudnak folyni. Ez a dióda működésének alapelve. A pn határfelületet pn-átmenetnek nevezik. A következő ábrán leegyszerűsítve látható a dióda működése. Az egyik irányban (nyitóirány) vezet, viszont a fordított irányban (záróirány) megakadályozza az áram haladását.

Nyitóirányú előfeszítés

Záróirányú előfeszítés

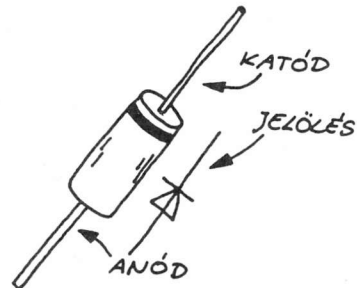

Az elem töltései lyukakat és elektronokat taszítanak a pn-átmenet irányába. Ha a feszültség a pn-átmenet két oldalán meghaladja a 0,6 V-ot, az elektronok átjutnak a pn-átmeneten és semlegesítődnek (rekombinálódnak) a lyukakkal. Ekkor áram folyik.

Az elem töltése a pn-átmenettől magához vonzza a lyukakat és az elektronokat. Így nem folyik áram.

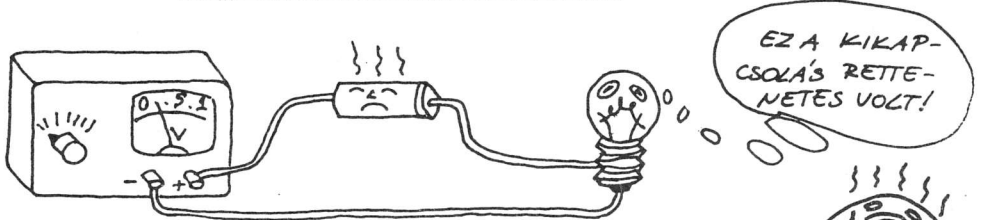
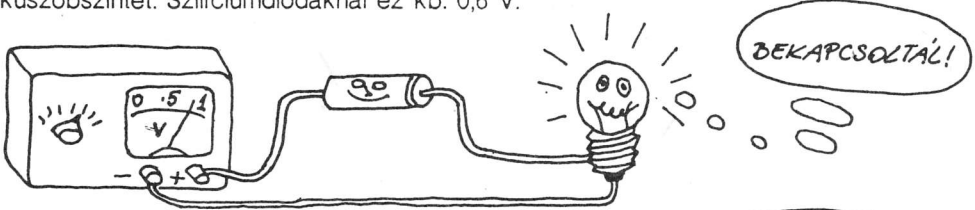
• Az egyszerű diódák

Kis üveghengerbe zárják őket. A fekete csík a katódkivezetést jelzi. A másik kivezetés az anód. A diódán akkor folyik áram, ha az anódra pozitívabb feszültséget kapcsolunk, mint a katódra.

• **A dióda működése.** Már tudjuk, hogy a dióda olyan, mint egy egy irányba átengedő szelep. Nézzük, melyek a dióda működésének főbb alapelvei!

— A dióda mindaddig nem vezet, amíg a nyitóirányú feszültség el nem ér egy bizonyos küszöbszintet. Szilíciumdiódnál ez kb. 0,6 V.

— Ha a nyitóirányú áram túl nagy, a félvezető lapka túlmelegszik és károsodhat. A kivezetések leválhatnak. Ha a lapka elolvad, akkor a dióda mindkét irányban vezetni fog. Esetleg a keletkező hő hatására a lapka elgőzölöghet!

— Túl nagy záróirányú feszültség hatására a dióda rossz irányban is vezetni kezd. Mivel ez a feszültség meglehetősen nagy, a hirtelen megnövekvő áram tönkretelheti a diódát.

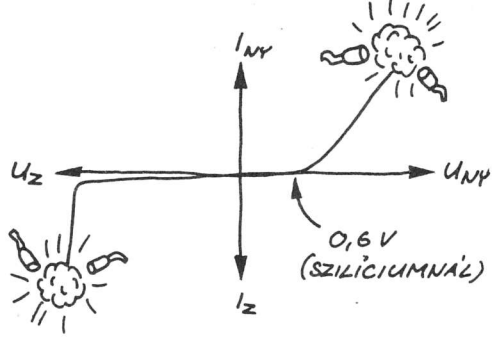
Az ábrán a dióda elnagyolt működési karakterisztikája látható.

U_{ny} a nyitóirányú feszültség

U_z a záróirányú feszültség

I_{ny} a nyitóirányú áram

I_z a záróirányú áram

- **Diódatípusok.** Most pedig vizsgáljunk meg a sok diódatípus közül néhányat!
- **Kis jelű dióda**

A kis jelű diódákat kis szintű váltakozó áramok egyenirányítására, rádiójelek detektálására (demodulálás), feszültség-többszörözésre, logikai műveletekre, feszültség-tűskék elnyelésére stb. használják.

- **Teljesítménydióda**

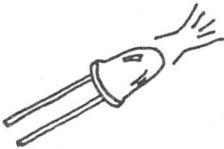
Működése azonos a kis jelű dióáéval, csak a teljesítmény-egyenirányítók sokkal nagyobb áramot képesek elviselni. Fémtokba építik őket, ami felveszi a keletkező hőmennyiséget és átadja a fém hűtőbordának. Főleg tápegységekben használatosak.

- **Zenerdióda**

A zenerdiódának jellegzetes záróirányú letörési (vezetési) feszültsége van. Ez azt jelenti, hogy feszültségérzékeny kapcsolóként tud működni. Az U_z letörési feszültség 2...200 V lehet.

- **Fénykibocsátó dióda (LED)**

Az ilyen típusú diódák nyitóirányban előfeszítve elektromágneses sugárzást bocsátanak ki magukból. Bizonyos félvezető anyagokból készült diódák (mint pl. gallium-arszenid-foszfid) jóval nagyobb mértékben sugároznak, mint a szilíciumdiódák.

- **Fotodióda**

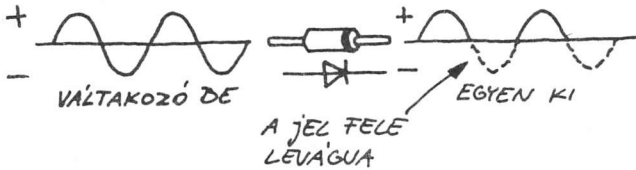

A dióda működését befolyásolni tudja a fény. A speciálisan fényérzékelésre tervezett diódákat fotodiódáknak nevezzük. Üveg vagy műanyag "ablak" mögé építik be őket, amin keresztül a fény behatol. Nagy felületű fényérzékelő átmenetük van. A szilíciumból jó fotodióda készíthető.

A diódák alapalkalmazásai

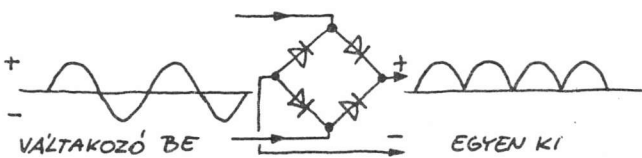
A 9. fejezetben látjuk majd, hogy milyen sokféle diódát alkalmaznak a legkülönbébb áramköri célokra. Most csak a kis jelű diódák és egyenirányítók két legfontosabb alkalmazásával foglalkozunk:

— Egyutas egyenirányító

Egy váltakozó (AC) jel (vagy feszültség) a diódán áthaladva átalakul egypolaritású (DC) jellé (vagy feszültséggé).

— Kétutas egyenirányító

Ez egy négydiódás hálózat (vagy híd-egyenirányító), amely a váltakozó jel mindkét félhullámát egyenirányítja.

• Miért így jelöljük az áram irányát?

Az elektromos áram az elektronok vezetőkben, ill. félvezetőkben való mozgása. Érdemes elgondolkodni azon, hogy ha az elektronok a negatív töltésű tartomány felől a pozitív felé mozognak, akkor miért nem fordított a dióda jelén a nyílhegy állása? Ennek két oka van:

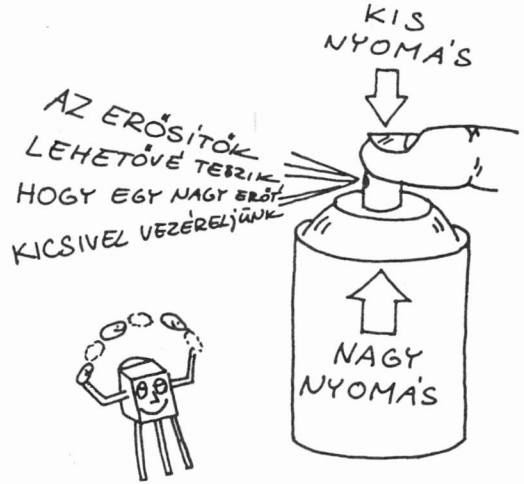
— Benjamin Franklin korában azt feltételezték, hogy az áram a pozitív töltésű helyről a negatív töltésű hely felé folyik. Ezt az elképzelést az elektron felfedezése megváltoztatta. (A legtöbb elektronikus áramköri rajz azonban a mai napig a régi, szokásos irányt követi, ennek értelmében a tápfeszültség pozitív kapcsát a negatív fölé helyezik, azt sugallva, mintha a gravitációnak bármilyen hatása lenne az áramra.)

— A félvezetőkben, mint már említettük, a lyukak az elektronokkal ellentétes irányban mozognak. Azt szokták mondani, hogy ilyen a félvezetőkben a pozitív töltések áramlásának iránya.

Az egyértelműség érdekében leszögezzük, hogy könyvünkben az "áramirány" az elektronok mozgását jelenti, jelöléseink azonban továbbra is a lyukak mozgására utalnak.

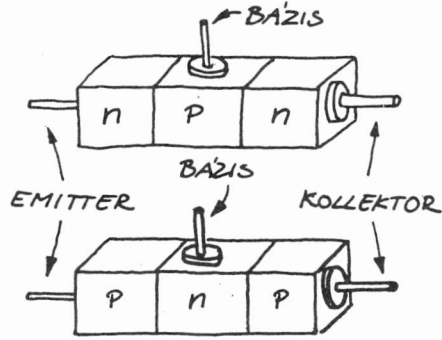
A tranzisztor

A tranzisztorok háromkivezetéses félvezető eszközök. Az egyik kivezetés nagyon kis árama vagy feszültsége szabályozni tudja a másik két kivezetésen átfolyó sokkal nagyobb áramot. Ez azt jelenti, hogy a tranzisztor erősítőként és kapcsolóként is alkalmazható. A tranzisztorok két jelentős csoportját alkotják a bipoláris és a térvezérlésű tranzisztorok.

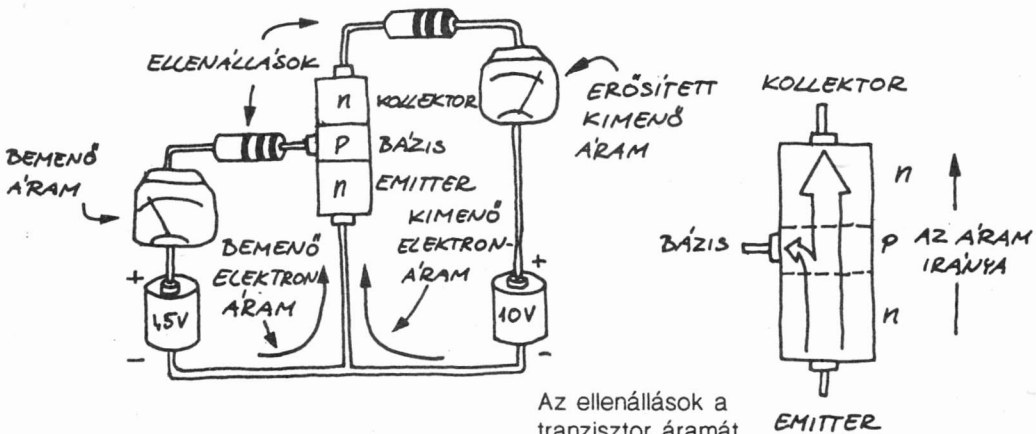

Bipoláris tranzisztorok

Ha még egy félvezető réteget adunk a pn-átmenetű diódákhoz, akkor háromrétegű "szilíciumszendvicset" nyerünk, amely lehet npn vagy pnp felépítésű. Bármelyik esetén a középső réteg szabályozná a három rétegen átfolyó áramot.

• **A bipoláris tranzisztor felépítése és működése.** A bipoláris tranzisztor három rétege az emitter, a bázis és a kollektor. A bázis nagyon vékony, és kevesebb szennyezőatomja van, mint az emitternek és a kollektornak.

Az ellenállások a tranzisztor áramát korlátozzák, ami túlmelegedést okozhat.

• **Még mindig a bipoláris tranzisztorok működéséről.** A diódák és a tranzisztorok egyes tulajdonságai hasonlóak:

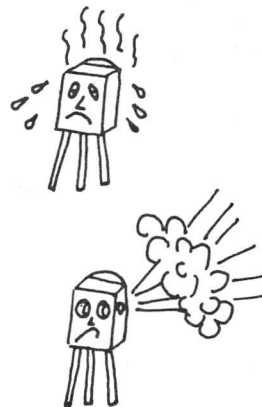
— A bázis-emitter-átmenet (vagy dióda) mindaddig le van zárva, amíg a nyitófeszültség el nem éri a kb. 0,6 V-ot.

— Túl nagy áram hatására a tranzisztor túlmelegszik, és működése eltér a normálistól. (Ha megérintve forrónak érezzük a tranzisztor, kapcsoljuk ki a tápfeszültséget!)

— Túl nagy feszültség vagy áram tönkretelheti a tranzisztor alkotó félvezető lapkát. Ha a lapka nem is megy tönkre, a vékony kivezető vezetékerek akkor is elolvadhatnak vagy leválhatnak a lapkáról.

Sohase kapcsoljunk be tranzisztor fordított polaritással!

• **Tranziszortípusok**

• **Kis jelű tranzisztorok.** A kis jelű tranzisztorok alacsony szintű jelek erősítésére használhatók. A kapcsolótranzisztorokat, ahogy a nevük is utal rá, ki-be kapcsolásra tervezték. A tranzisztorok egy része mindkét feladatot egyformán jól ellátja.

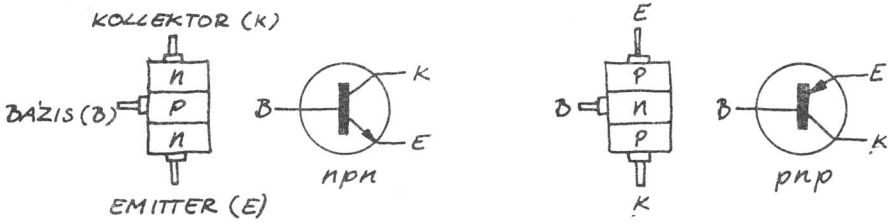

• **Teljesítménytranzisztorok.** A teljesítménytranzisztorok nagy kimeneti teljesítményű erősítőkben és tápegységben alkalmazhatók. Nagyméretűek és hűteni kell őket.

• **Nagyfrekvenciás tranzisztorok.** A nagyfrekvenciás tranzisztorok a rádiókban, a tv-kben és a mikrohullámú eszközökben találhatók. Felületük és a hordozólapka is nagyon kicsi.

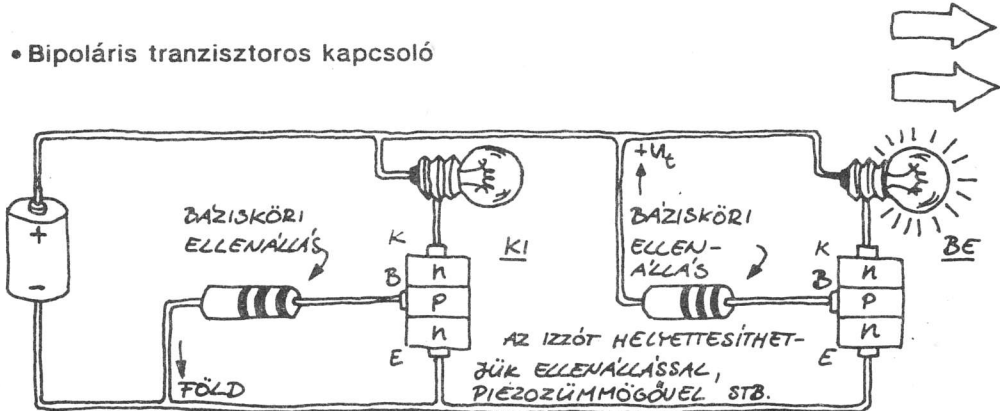
- A bipoláris tranzisztorok rajzjelei láthatók az ábrán (a lyukáram irányát a nyíl mutatja):

A bipoláris tranzisztorok alkalmazása

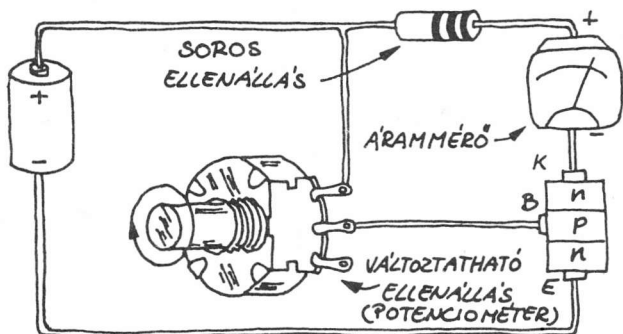
Ha a bipoláris tranzisztor bázisát leföldeljük (0 V-ra kötjük), akkor nem folyik áram az emittertől a kollektor felé (a tranzisztor lezár). Ha a bázist nyitóirányba előfeszítjük legalább 0,6 V-os feszültséggel, áram kezd folyni az emittertől a kollektor felé (a tranzisztor kinyit). Ha csak ezt a két állapotot használjuk, akkor a tranzisztor kapcsolóként működik. Ha azonban a bázist nyitóirányban előfeszítjük, az emitter-kollektor-áram a bázisáram változásait fogja követni. A tranzisztor ekkor erősítőként működik, és feltételezzük, hogy az emitter a bemenet és a kimenet közös földpontjára van kötve. Ezt nevezik földelt emitteres kapcsolásnak. A következőkben néhány egyszerű földelt emitteres áramkört mutatunk be, amellyel szemléltetjük a valódi áramkörökben való alkalmazásukat. A példák megfelelnek a 9. fejezet egy-egy működő kapcsolásának.

- Bipoláris tranzisztoros kapcsoló

Ennél a kapcsolásnál csak kétféle bemeneti feszültséget lehet alkalmazni: a földet (0 V) és a pozitív tápfeszültséget (+U₁). Tehát a tranzisztor vagy lezár, vagy vezet. A bázisköri ellenállás tipikus értéke 5000...10 000 Ω (Ha az ellenállást vezetékdarabbal helyettesítjük, a lámpát elég nagy távolságból is ki-be tudjuk kapcsolni).

• Egyenfeszültségű erősítő bipoláris tranzisztorral.

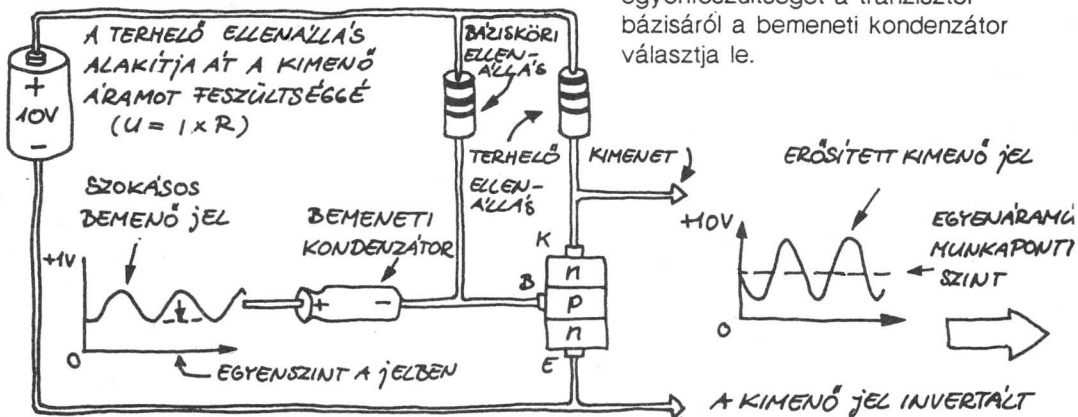
Az ábrán látható változtatható ellenállás (potenciométer) nyitóirányban feszíti elő a tranzisztort, és meghatározza a bemenő (bázis-emitter) áramot. A műszer méri a kimenő (kollektor-emitter) áramot, és a túláramot a soros ellenállás korlátozza.

A működő áramkörben a potenciométert más elemekkel is sorba lehet kötni, amelyeknek

az ellenállását a hőmérséklet, a fény, a nedvesség változtatja. Ha a bemenő jel gyorsan változik, a következő váltakozójel-erősítőt használhatjuk.

• Váltakozójel-erősítő bipoláris tranzisztorral.

Az alapvető erősítőelrendezések közül ez az egyik legegyszerűbb. Az egyenfeszültséget a tranzisztor bázisáról a bemeneti kondenzátor választja le.

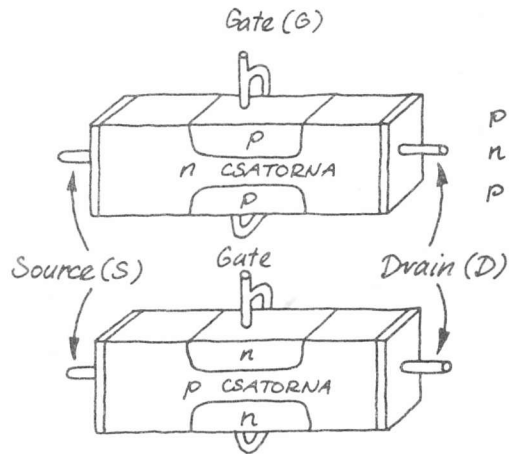
A tranzisztor munkapontját úgy kell beállítani a bázisellenállással, hogy a kimeneti feszültség kb. a tápfeszültség fele legyen. Majd erre az egyenfeszültségre kerül az erősített jel. Ha a bázis nem lenne előfeszítve, akkor a bemenő jelnek csak 0,6 V-nál nagyobb pozitív része erősödne. (Ez pedig nagy torzítást okozna.) Ha valaki meg akarja ismerni ennek az erősítőnek egy működőképes alkalmazását, lapozzon előre a fényadó kimeneti fokozatához!

Térvezérlésű tranzisztorok

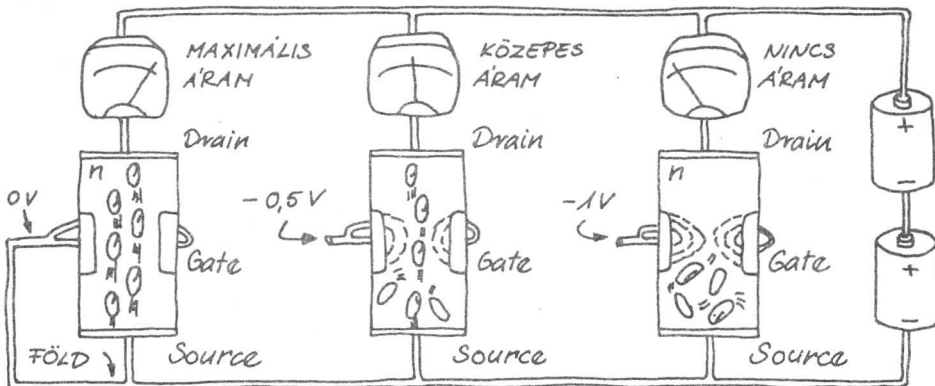
A térvezérlésű tranzisztorokat (vagy ún. FET-eket) sokkal szélesebb körben alkalmazzák az utóbbi időben, mint a bipoláris tranzisztorokat. Kevesebb szilíciumból egyszerűen előállíthatók. Két fő FET-típus van: a Junction FET (réteg-FET, JFET) és a fém-oxid-télvezető FET (MOSFET). Mindkét típus esetében a kimenő áramot a bemeneti feszültség vezérli, gyakorlatilag bemenő áram nélkül.

Réteg-FET-ek (JFET-ek)

A réteg-FET-eknek két fő típusa az n és a p csatornás. A csatorna olyan, mint egy szilícium-ellenállás, amelyben a source-tól (forrás) a drain (nyelő) felé folyik az áram. A gate-feszültséggel növelhetjük a csatorna ellenállását és lecsökkenthetjük a drain-source-áram értékét. Így a térvezérlésű tranzisztor erősítőként és kapcsolóként is használható.

• **A JFET működése.** Az ábrán egy n csatornás JFET működése látható. A negatív gate-feszültség két nagy ellenállású tartományt hoz létre a csatornában a szomszédos p szennyezésű részek körül. Nagyobb gate-feszültség hatására a tartományok összezáródnak, és ha ez a teljes csatornahosszra kiterjed, teljesen elzáródik az áram útja. A gate-csatorna ellenállása nagyon nagy értékű lesz.

• **A feszültségvezérelt réteg-FET-ek** előnyösebbek, mint az áramvezérelt bipoláris tranzisztorok:

— A JFET gate-csatorna ellenállása igen nagy (több millió Ω), ezért a JFET-nek a gate-re kapcsolt külső alkatrészekre vagy áramkörre kicsi vagy semmilyen visszahatása nincs.

— A nagy gate-csatornaellenállás azt jelenti, hogy a gate-körben gyakorlatilag nem folyik áram. (Hogy miért olyan nagy az ellenállás? Mivel a gate és a csatorna diódát alkot, így amíg a bemenő jel a záróirányú előfeszítés tartományán belül van, a gate nagy bemeneti ellenállású.)

Ákárcsak a bipoláris tranzisztorokat, a JFET-eket is károsítja vagy tönkreteszi a túl nagy feszültség, ill. áram.

• **JFET típusok.** A JFET-ek sokféle áramkörben használhatók. Mivel nagy teljesítményt igénylő kapcsolásokban nem alkalmazhatók, ezért legtöbbjük kis műanyag vagy fémtokban van. Főbb csoportjaik:

— Kis jelű és kapcsoló JFET-ek

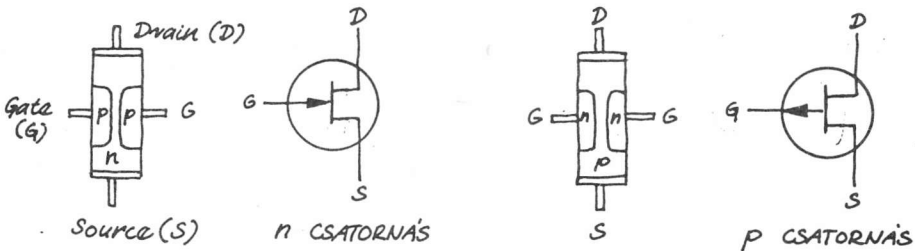
A kis jelű JFET-eket az erősítők bemeneti fokozataiban alkalmazzák, így nagy bemeneti ellenállást lehet velük elérni. Kapcsoló üzemmódban is képesek működni.

— Nagyfrekvenciás JFET-ek

Nagyfrekvenciás jelek erősítésére vagy előállítására használhatók.

• **A JFET-ek jelölései (a gate-ek belül össze vannak kötve):**

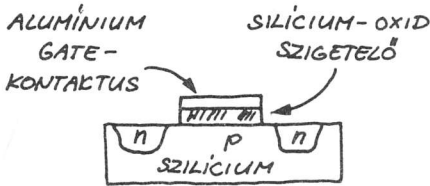
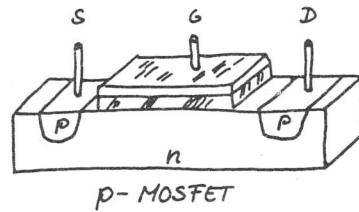
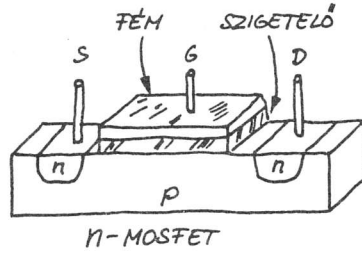

Fém—oxid—félvezető térvezérlésű tranzisztor (MOSFET)

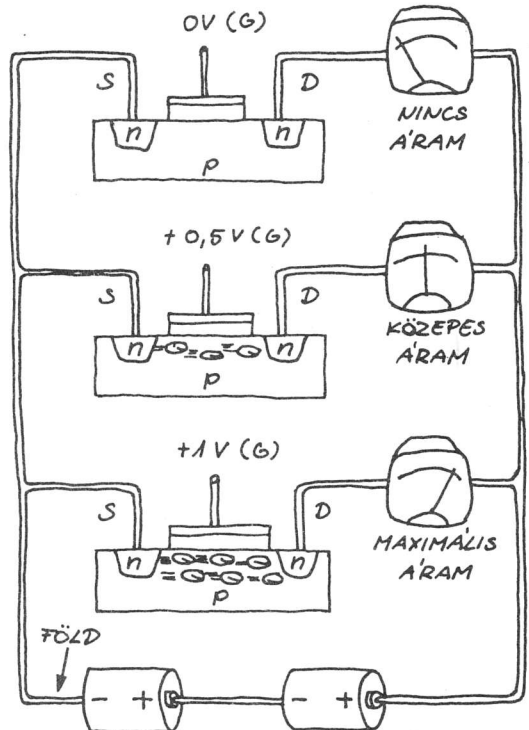
A MOSFET-ek az utóbbi években az egyik legjelentősebb tranzisztortípussá váltak. A legtöbb mikroáramtípus MOSFET-ek ezreit tartalmazza egy parányi szilíciumlapkán. Könnyen előállíthatók, nagyon kicsik, és a MOSFET áramkörök teljesítményfogyasztása jelentéktelen. Nem régen a teljesítmény-MOSFET-ek is megjelentek.

• A MOSFET működése

A MOSFET-ek n vagy p típusúak lehetnek. A JFET-tel szemben a MOSFET gate-feszültsége nincs közvetlen elektromos kapcsolatban a source- és a drainelektrodákkal. Egy üvegszerű szilícium-oxid réteg (mint szigetelő) választja el a gate fémjét a tranzisztor többi részétől.

Az n csatornás MOSFET-ben (p típusú lapkán) pozitív gate-feszültség vonzza az elektronokat a gate alatti felületre. A csatornán - a feszültségtől függően - áram folyhat. A csatorna ellenállását a gate-feszültség határozza meg.

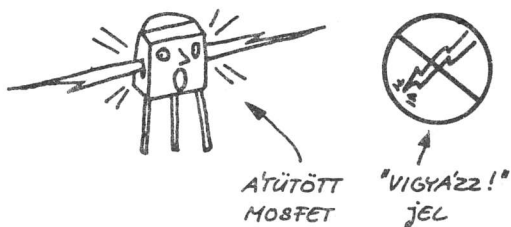
• **Még mindig a MOSFET-ekről.** Valamennyi tranzisztortípus közül a MOSFET bemeneti ellenállása a legnagyobb. A MOSFET-eknek sok előnyös tulajdonsága van:

— A gate-csatorna ellenállása majdnem végtelen (tipikusan $10^{15} \Omega$). Ez azt jelenti, hogy a gate a külső áramkört nem terheli (de néhány pA (pikoamper) azért mégis folyhat).

— A MOSFET-ek feszültségvezérelt ellenállásként működnek. Így a gate-feszültség határozza meg a csatorna ellenállását.

— Az új típusú MOSFET-ek igen nagy áramokat is tudnak kapcsolni, igen rövid idő alatt.

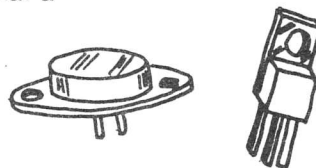
• **Figyelem!** Mivel a gate alatti szilícium-oxid réteg nagyon vékony, túl nagy feszültség, sőt a sztatikus elektromosság hatására is átüthet. Az öltözetünkből származó vagy a celofáncsomagolás kibontásánál keletkező sztatikus töltés is tönkretelheti a MOSFET gate-elektrodájának szigetelését.

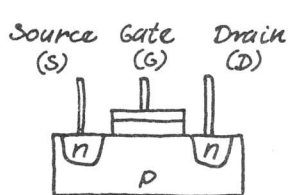
• **MOSFET-típusok.** Mint a JFET-eket, a kis műanyag vagy fém tokozású MOSFET-eket is a nagy bemeneti ellenállású erősítőkhöz használják. Feszültségvezérelt ellenállásként is kapcsolóként is alkalmazhatók. Egyik legfontosabb csoportjukat a teljesítmény-MOSFET-ek alkotják.

• **Nagyteljesítményű eszközök**

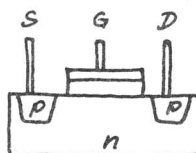
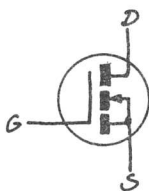
A teljesítmény-MOSFET-ek lehetővé teszik, hogy kis feszültséggel (néhány volt) nagy áramot kapcsoljunk, ill. erősítsünk.

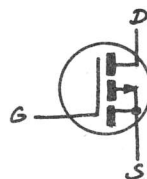
A legáltalánosabb MOSFET-jelöléseket mutatjuk be a rajzon:

N-MOSFET

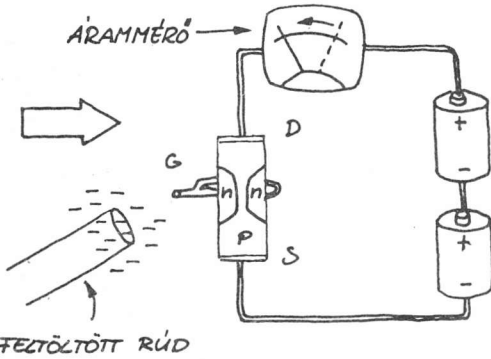
P-MOSFET

A FET-ek alkalmazásai

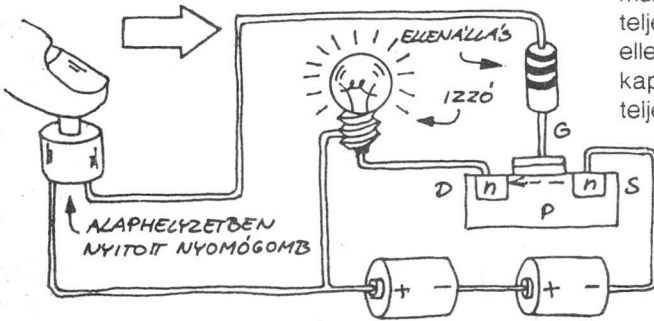
A FET-eket erősítőként, kapcsolóként és feszültségvezérelt ellenállásként alkalmazzák. Nézzünk néhány jellemző áramköri példát!

- **JFET-es elektrométer.** Ez a nagyon egyszerű áramkör az elektroszkóp elektronikus változata. Az n csatornás réteg-FET gate-kivezetése nincs bekötve. Így alaphelyzetben áram folyik a source-tól a drain felé. Amint egy negatív töltésű tárgyat (pl. egy műanyag fésűt, amivel közvetlenül előtte fésükdöttünk) helyezünk a gate közelébe, az áram lecsökken vagy teljesen megszűnik.

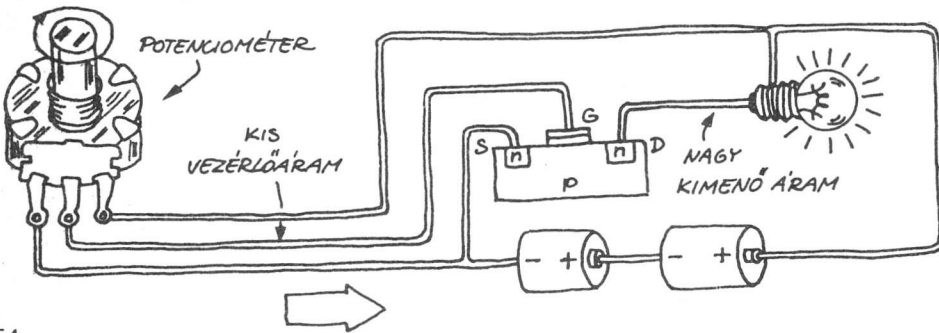

Az n csatornás réteg-FET gate-kivezetése nincs bekötve. Így alaphelyzetben áram folyik a source-tól a drain felé. Amint egy negatív töltésű tárgyat (pl. egy műanyag fésűt, amivel közvetlenül előtte fésükdöttünk) helyezünk a gate közelébe, az áram lecsökken vagy teljesen megszűnik.

- **MOSFET-es lámpakapcsoló.** A kapcsolásban a teljesítmény-MOSFET-tel izzót vagy más, egyenárammal táplált eszközt működtethetünk. Mivel a teljesítmény-MOSFET bemeneti ellenállása majdnem végtelen, a kapcsoló helyett egy kis teljesítményű jelet is használhatunk.

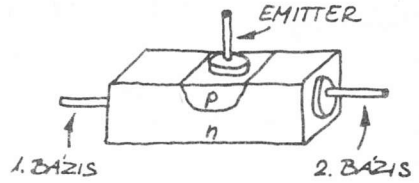

- **MOSFET-es fényerő-szabályozó.** Ebben az áramkörben a MOSFET-et feszültségvezérelt ellenállásként használhatjuk.

A kétbázisú dióda

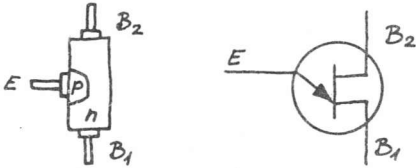
A kétbázisú dióda (UJT) nem tranzisztor, leginkább egy kétkatódos diódára hasonlít. Feszültségvezérelt kapcsolóként üzemeltethető és nem erősít.

• Az UJT működése

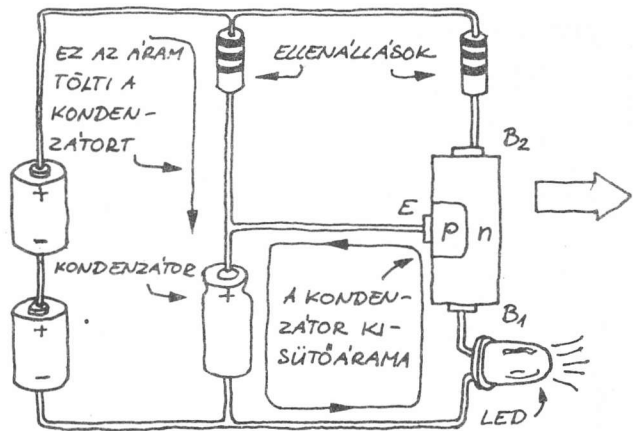
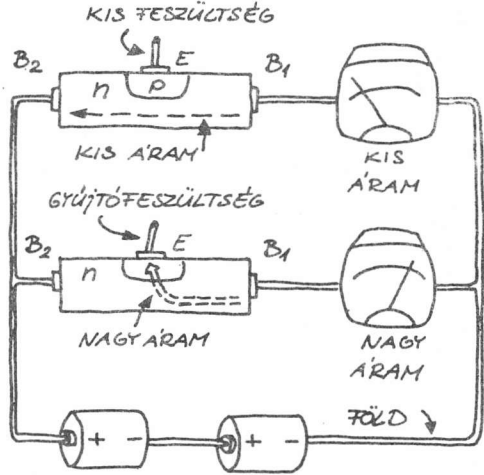
Alaphelyzetben az 1. bázistól a 2. felé kis áram folyik. Amint az emitterre kapcsolt feszültség túllépi a billenési küszöbfeszültséget (gyújtófeszültség, néhány V), a kétbázisú dióda bekapcsol, és az 1. bázis felől nagy áram folyik az emitter felé. A küszöbfeszültség alatt nem folyik áram az 1. bázis és az emitter között.

• Az UJT jelölése hasonlít a JFET jelére.

• Példa az UJT alkalmazására

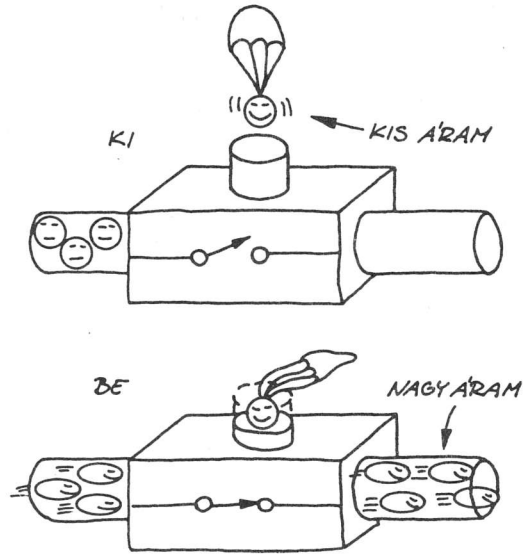
Ez a kapcsolás egy LED-et fog villogtatni. A kondenzátor addig töltődik, amíg el nem éri az UJT gyújtófeszültségét. Ezután az UJT kinyit, és a kondenzátor a LED-en keresztül kisül. A kondenzátor kisütési ideje alatt a LED világít. A töltés-kisülés ciklus ezután folyamatosan ismétlődik.

A tirisztor

A tirisztorok háromkivezetéses kapcsoló félvezető eszközök. A rajtuk átfolyó nagy áramot kis árammal vezérelhetjük. Mivel a vezérelt áramot ki- vagy bekapcsolhatjuk, ezért a tirisztorok — a tranzisztorokkal szemben — nem erősítik a váltakozó jeleket.

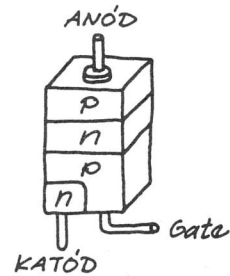
A tirisztorok szilárdtest-kapcsolók. Két típusuk van: a szilíciumvezérelt egyenirányítók (ezek a szűkebb értelemben vett tirisztorok, SCR) és a triakok. Az SCR-ekkel egyenáramot, a triakokkal pedig a váltakozó áramot lehet kapcsolni.

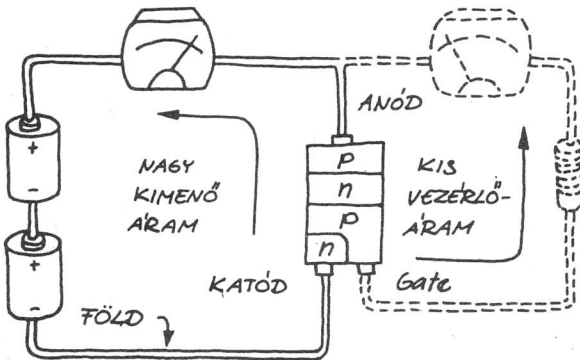
Szilíciumvezérelt egyenirányítók (SCR-ek)

Az SCR felépítésében hasonlít a bipoláris tranzisztorra, csak négy szennyezett rétege és ezért három pn-átmenete van. Néha négyrétegű pnpn diódának is nevezik, mivel csak egy irányban vezeti az áramot.

• **Az SCR működése.** Ha az SCR anódja pozitívabb, mint a katódja, a két külső pn-átmenet nyitóirányban van előfeszítve. Mivel pedig a középső pn-átmenet záróirányban van előfeszítve, az eszközön nem folyhat áram. Kis gate-áram már kinyitja a középső pn-átmenetet, és lehetővé teszi, hogy az eszközön ehhez képest sokkal nagyobb áram folyjon. Az SCR mindaddig bekapcsolva marad, amíg áram folyik rajta! (Amíg a tápfeszültség meg nem szűnik!)

Az SCR mindaddig bekapcsolva marad, amíg áram folyik rajta! (Amíg a tápfeszültség meg nem szűnik!)

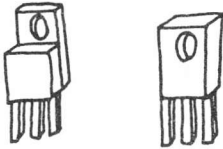
• **Tirisztortípusok.** Az SCR-eket a kapcsolható áram erőssége szerint csoportosítják. Három általános csoport létezik (a tokozás ehhez képest sokkal változatosabb):

— Kis áramú tirisztor

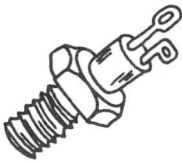
A kis áramú csoportba az 1 A és 100 V alatti kapcsolótirisztorokat soroljuk.

— Közepes áramú tirisztorok

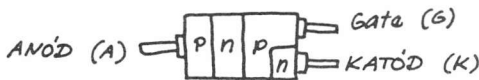
Ezekkel a tirisztorokkal néhány száz V-os, max. 10 A-es áramot lehet kapcsolni.

— Nagy áramú tirisztorok

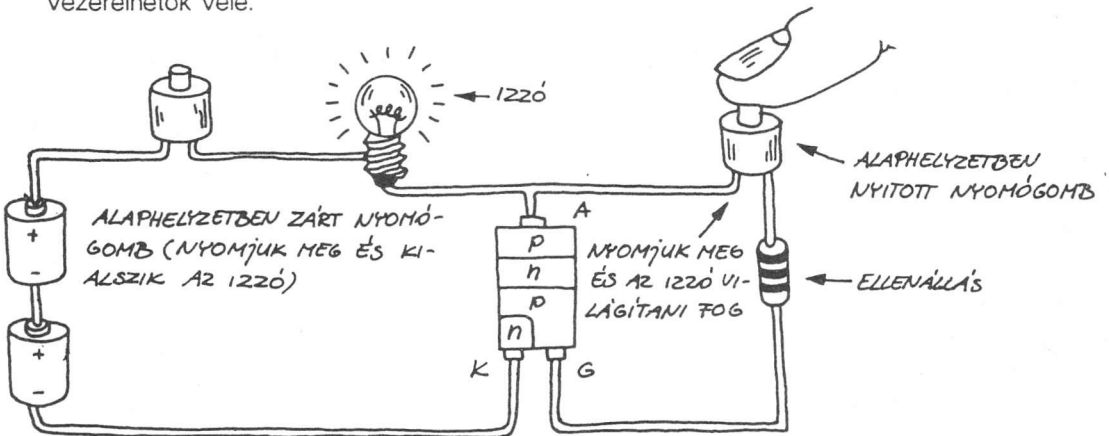
Ezek az SCR-ek néhány ezer volton max. 2500 A-t képesek kapcsolni! Motorokat, izzókat, berendezéseket stb. vezérelhetünk velük.

• **A tirisztor jelölése:**

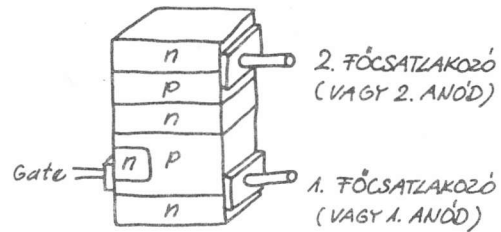
• **Tirisztorok (SCR-ek) alkalmazása**

Ebben a kapcsolásban az SCR-rel egy izzót kapcsolhatunk be. Más eszközök is vezérelhetők vele.

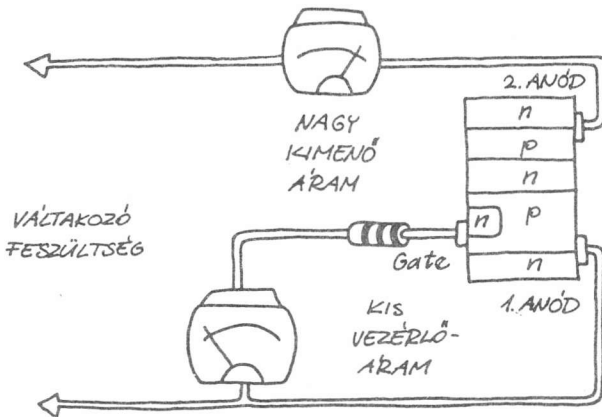

Triakok

A triak két tirisztor párhuzamos kapcsolásával egyenértékű. Ez azt jelenti, hogy a triak egyenáramot és váltakozó áramot is kapcsolni tud. Szembeötlő különbség, hogy a triak ötrétegű, és van még egy külön n típusú elektródája is. Ezenkívül az is megfigyelhető, hogy mindhárom kivezetés két-két réteghez kapcsolódik.

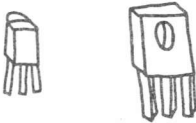

• A triak működése

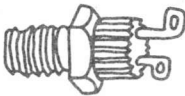
A triakot alkotó két párhuzamos SCR párhuzamos kapcsolása ellentétes irányú (antiparalel). Váltakozó áram kapcsolása esetén a triak addig marad bekapcsolt állapotban, amíg a gate-jébe áram folyik. A gate-áramot megszüntetve, a triak a váltakozó áram következő nullaátmeneténél kapcsol ki.

• **Triaktípusok.** A triakok — az SCR-ekhez hasonlóan — az általuk kapcsolható áramok szerint csoportosíthatók. Nem nagy teljesítményűek. Két csoportjuk ismert:

— Kis áramúak

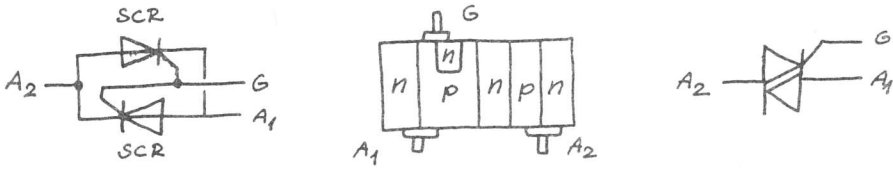
A kis áramú triakok maximum 1 A-t kapcsolnak, maximum néhány száz V feszültség mellett. Más tokozásuk is használatos.

— Közepes áramú triakok

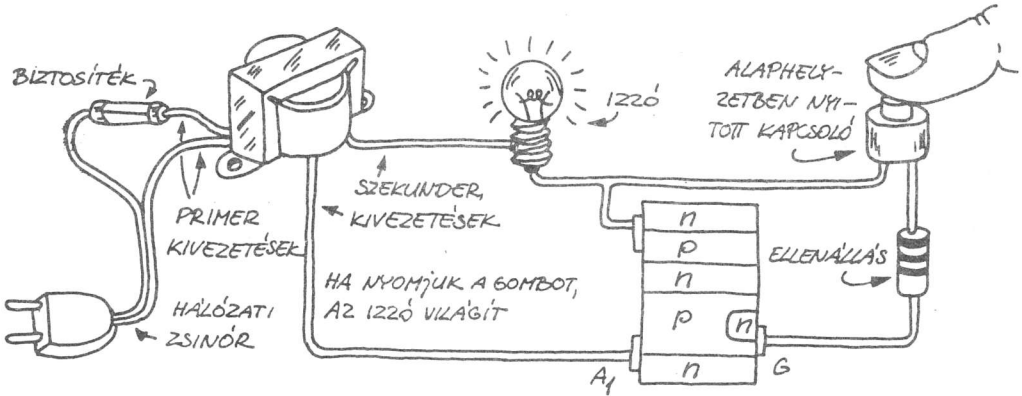
Ezeknek a típusoknak a terhelhetősége 1000 V-nál maximum 40 A. Tokozásuk sokféle lehet.

• **A triak jelölése.** Ne felejtjük el, hogy a triak olyan, mint két párhuzamos kapcsolású, egymással ellentétes irányítottágú tirisztor!

• **A triak alkalmazása**

Az ábrán látható elrendezésben egy triakkal hálózati transzformátorról izzót működtetünk. A triak motort és más eszközöket is vezérelni tud.

• **Figyelem!** Ezt az áramkört ilyen formában nem szabad megépíteni!

Kétkivezetéses tirisztorok

Az SCR vagy a triak akkor is bekapcsol, ha gate-jén nincs feszültség, de a másik két kivezetése közötti feszültség elér egy bizonyos szintet (a letörési feszültséget). Ez (az önbekapcsolás) teszi lehetővé a kétkivezetéses tirisztorok készítését.

• **Négyrétegű dióda**

A négyrétegű dióda egy gate nélküli SCR. Csak egyenfeszültség kapcsolására alkalmas.

• **A diak**

A diak háromrétegű eszköz. Hasonló a báziskivezetés nélküli pnp tranzisztorhoz. Váltakozó feszültséget lehet vele kapcsolni.

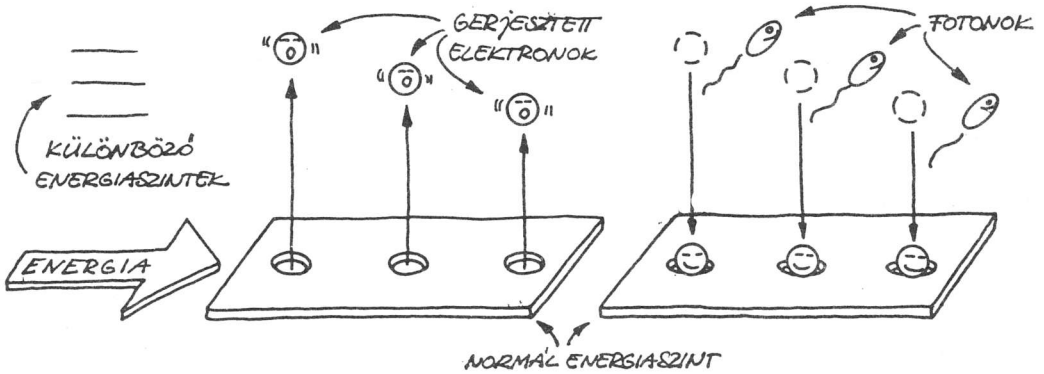
4. Optoelektronikai félvezető eszközök

Az optoelektronika az elektronika egyik leggyorsabban fejlődő területe; ide tartoznak a fényt kibocsátó és érzékelő félvezető eszközök. Mielőtt megvizsgálánk néhány optoelektronikai alkatrészt, elevenítsük fel nagy vonalakban fénytani ismereteinket!

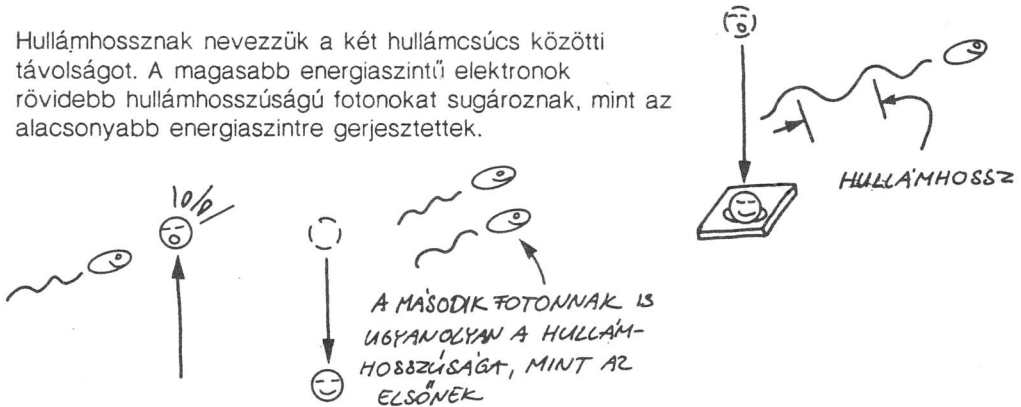
A fény

A fény elektromágneses rezgés. Fotonokból áll, és energiahullámként viselkedik. A fotonok nem szükségszerűen láthatók, mi közülük csak azokat tekintjük fénynek, amelyeket ténylegesen látunk. Foton akkor keletkezik, ha egy elektront gerjesztünk, és az magasabb energiaszintre jut, majd innen újra az eredeti energiaszintjére ugrik vissza.

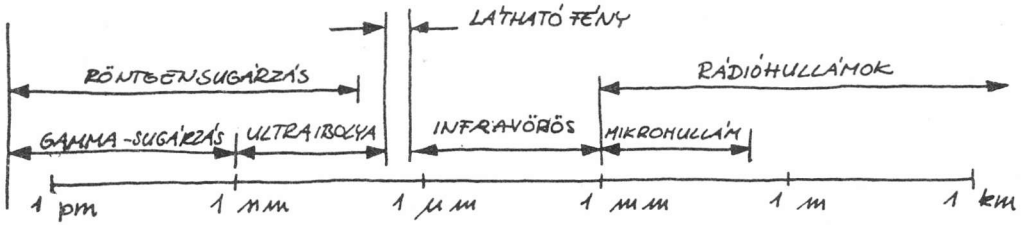

Hullámhossznak nevezzük a két hullámcsőcs közötti távolságot. A magasabb energiaszintű elektronok rövidebb hullámhosszúságú fotonokat sugároznak, mint az alacsonyabb energiaszintre gerjesztettek.

A gerjesztett elektronok az eredeti energiaszintjükre spontán ugorhatnak vissza, vagy egy megfelelő hullámhosszúságú foton is kiválthatja, hogy az elektron visszatérjen a saját energiaszintjére.

• **Az elektromágneses spektrum.** A fény hullámhosszát nm-ben (nanométerben) mérik. (1 nm a méter egy billiomod része.) A következő ábra az elektromágneses sugárzás többi formája és a fény kapcsolatát mutatja.

1 pm = 1 pikométer (0,000 000 000 001 m)

1 nm = 1 nanométer (0,000 000 001 m)

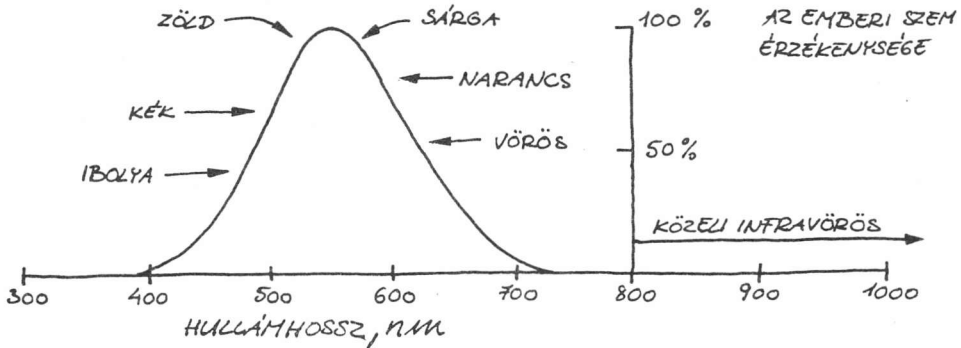
1 μm = 1 mikrométer (0,000 001 m)

1 mm = 1 milliméter (0,001 m)

1 m = 1 méter

1 km = 1 kilométer (1000 méter)

• **Az optikai spektrum.** Az ultraibolya, a látható és az infravörös sugárzást optikai spektrumnak nevezik. Ez az optikai spektrum egy széthúzott léptékű ábrája:

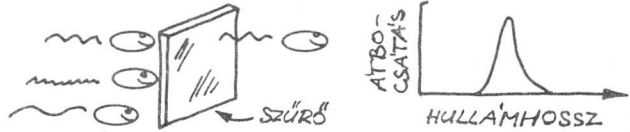

Sok optikai félvezető eszköz a láthatóhoz közeli infravörös tartományban nagy fényt emittál vagy érzékel. A szilícium pl. képes érzékelni a látható fényt, de az infravörös tartományban, kb. 880 nm-nél a legérzékenyebb. Mivel sok optoelektronikai eszköz a látható és az infravörös tartományban is képes működni, ezért általában az infravörös sávot is a fény tartományába sorolják.

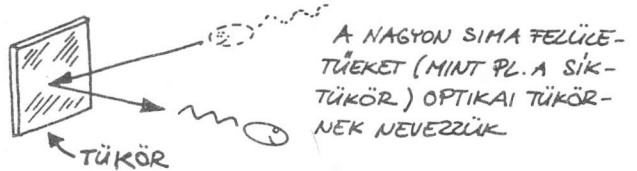
Optikai eszközök

Az optikai eszközök vezetik, eltérítik vagy megváltoztatják a fény tulajdonságait. Sok közülük nagyon fontos az optoelektronikai felhasználásban:

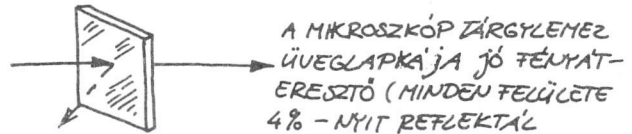
1. A szűrők csak egy keskeny sávot továbbítanak az optikai hullámhosszokból.

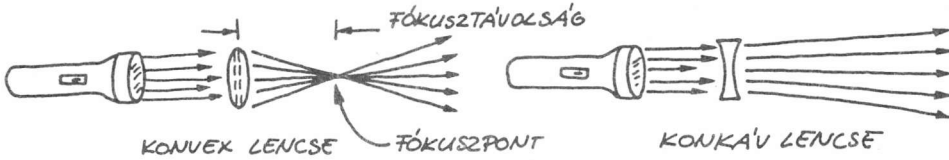
2. Az optikai tükrök rájuk eső fényt részben vagy teljesen visszaverik.

3. A sugárzáshasító a rá eső fény egy részét visszaveri, a maradékot pedig továbbengedi.

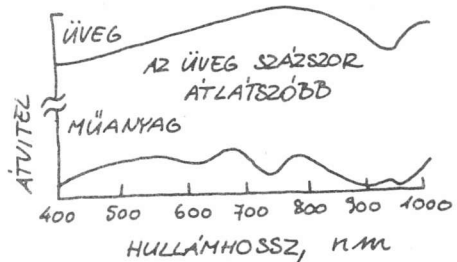
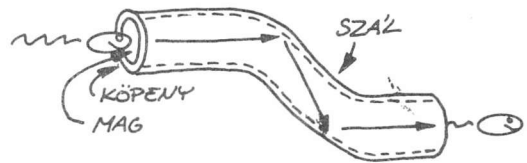

4. A lencsék eltérítik a fényt. Közülük a legfontosabbak a konvex lencsék, amelyeket gyakran fényemittáló vagy detektáló félvezető eszközzel összeépítve használnak. Össze

tudják gyűjteni és fókuszálni a fényt pl. egy miniatűr érzékelőre.

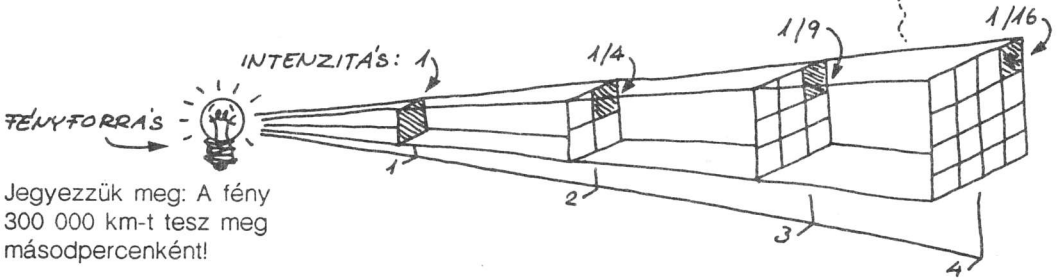
5. Az optikai szálak átlátszó üvegből vagy műanyagból készített, vékony, hajlékony fényvezető szálak. A fényhullám egy vékony köpenyvel körülvett magban halad. A műanyag szálak olcsóbbak, de az üvegszálak sokkal átlátszóbbak, és így kisebb rajtuk a veszteség. Az egyik típusban bizonyos hullámhosszak jobban terjednek, mint a másokban. A jó minőségű optikai szálakon fényimpulzusokkal telefonbeszélgetéseket és számítógépadatokat is továbbítanak.

A konvex lencsék alkalmazása

A félvezető fényforrások és érzékelők egy részét beépített konvex lencsével készítik. A következőkben röviden bemutatjuk, hogy milyen módon használható a konvex lencse a fényforrásokhoz és érzékelőkhöz.

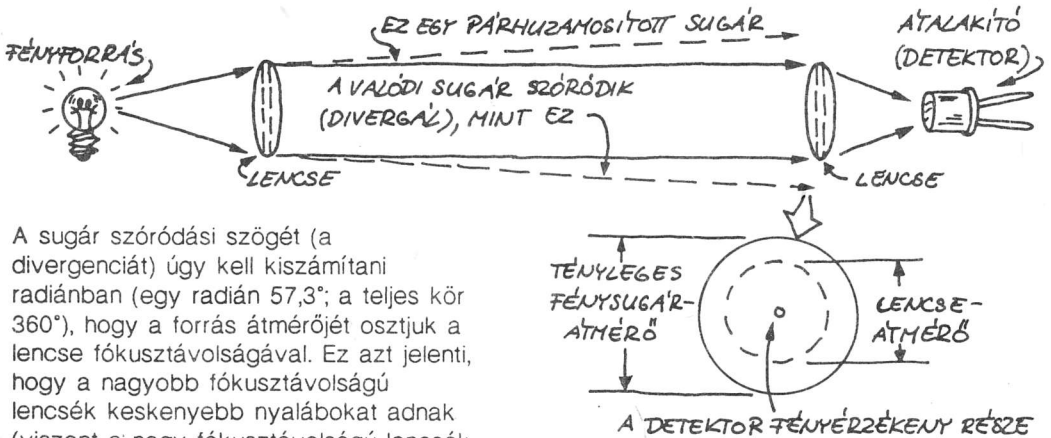
• A fordított négyzetes törvény:

Jegyezzük meg: A fény 300 000 km-t tesz meg másodpercenként!

A pontszerű fényforrásból kilépő fény intenzitása fordítottan arányos a távolság négyzetével. Más szavakkal: a három egységnyi távolságban az intenzitás 1/9-e az egységnyi távolsághoz tartozó intenzitásnak. Konvex lencsével ezt az intenzitáscsökkenést meg lehet akadályozni.

• A konvex lencse

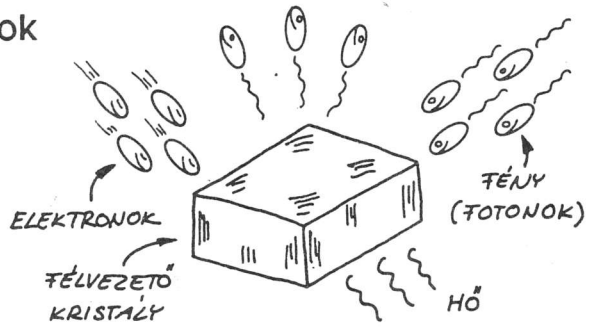

A sugár szóródási szögét (a divergenciát) úgy kell kiszámítani radiánban (egy radián 57,3°; a teljes kör 360°), hogy a forrás átmérőjét osztjuk a lencse fókusztávolságával. Ez azt jelenti, hogy a nagyobb fókusztávolságú lencsék keskenyebb nyalábokat adnak (viszont a nagy fókusztávolságú lencsék kevesebb fényt gyűjtenek, mint a kis fókusztávolságúak).

Gondos lencseelhelyezéssel a szaggatottan rajzolt körön belüli összes fény a detektor fényérzékeny felületére fókuszálható (ez nyilván megsérti a fordított négyzetes törvényt).

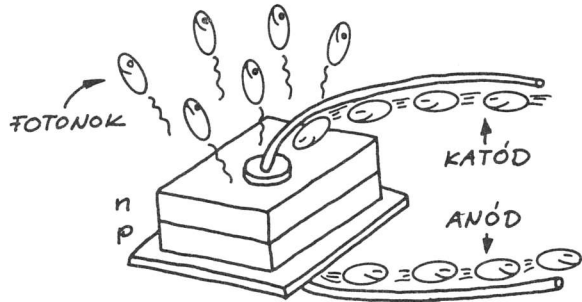
A félvezető fényforrások

Ha a félvezető kristályok nagy részét fényel, hővel, elektronokkal vagy más energiaforrással bombázzuk, akkor látható, hogy infravörös fényt bocsátanak ki. A legjobb fénykibocsátó félvezetők a pn-átmenetű rétegdiodák.

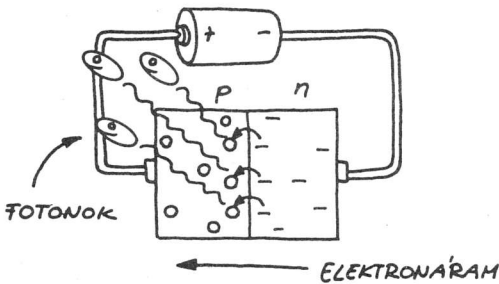
Fénydióda (LED)

Mivel a LED az elektromos áramot közvetlenül fénné alakítja át, ezért az összes fényforrás közül a legjobb hatásfokú. A LED-ek előállítására különféle félvezető anyagokat használnak.

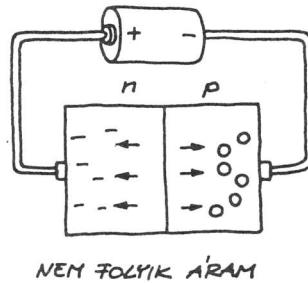

• **A LED működése.** A LED-re kapcsolt nyitóirányú feszültségnek meg kell haladnia egy küszöbfeszültséget, hogy meginduljon az áram az átmeneten keresztül. Az infravörös tartományban és csak gyengén világító szilícium LED-ek küszöbfeszültsége 0,6 V. A láthatóhoz közeli infravörös tartományban jelentős energiával emittáló gallium-arszenid küszöbfeszültsége 1,3 V. Ez a feszültség gerjeszti az elektronokat. Az elektronok, amint átjutnak a pn-átmeneten, rekombinálódnak a lyukkakkal és fotont emittálnak.

NYITÓIRÁNYÚ ELŐFESZÍTÉS

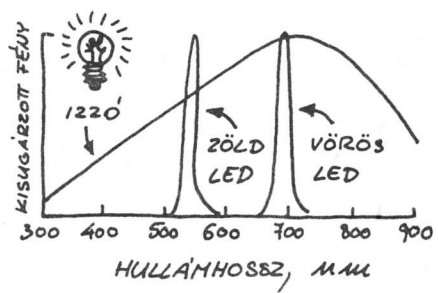

ZÁRÓIRÁNYÚ ELŐFESZÍTÉS

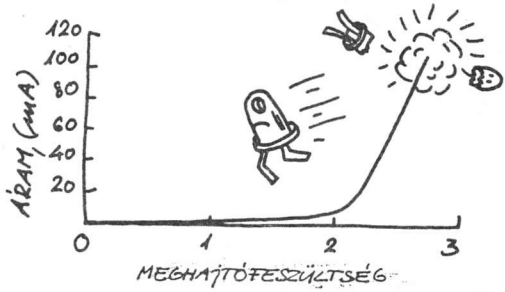

• Még mindig a LED működéséről!

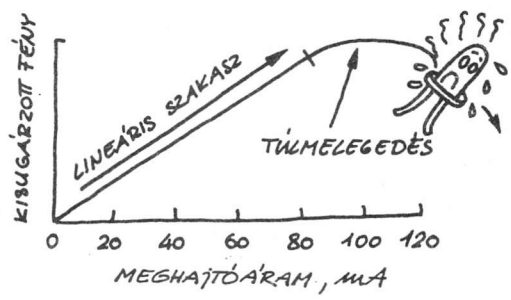
1. A fehér fényű izzó többféle hullámhosszúságú fényt bocsát ki. A LED által emittált fény viszont szűk hullámhossztartományba esik. (Ennek az az oka, hogy a LED-ekben az elektronok mindig azonos energiaszintre kerülnek.)

2. Amikor a LED vezetni kezd, feszültsége lassan, árama ezzel szemben ugrásszerűen nő. A túl nagy áram túlmelegítheti a LED-et, és valószínű, hogy vagy a kivezetései válnak le, vagy a lapka olvad meg.

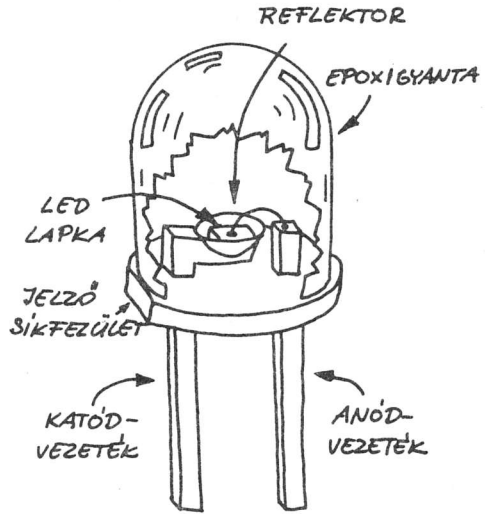
3. A LED által emittált fény mennyisége egyenesen arányos a rajta átfolyó árammal. A LED tehát ideális információtovábbító eszköz. A felmelegedő LED fénye azonban hamarosan csökkenni kezd, sőt tönkre is mehet a dióda.

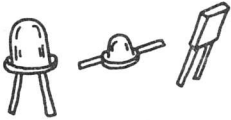
4. A nyitófeszültség és a LED hullámhossza közvetlen kapcsolatban van. Ezért az áram és a feszültség megváltoztatása nélkül nem mindig lehet a különböző színű LED-eket egymással felcserélni. A látható fényt kibocsátó diódák maximálisan 1 mW (milliwatt) vagy e körüli teljesítményt emittálnak. Néhány infravörös LED (mint a 880 nm-es) 15, sőt még több mW teljesítményt bocsát ki! A vaku fénye kb. 10 mW-nyi.

Hullámhossz, nm	Feszültség, V
565 (zöld)	2,2 — 3,0
590 (sárga)	2,2 — 3,0
615 (narancs)	1,8 — 2,7
640 (piros)	1,6 — 2,0
690 (vörös)	2,2 — 3,0
880 (infravörös)	2,2 — 2,5
900 (infravörös)	1,2 — 1,6
940 (infravörös)	1,3 — 1,7

• **LED típusok.** A LED egy fényforrás, de vajon mi van a műanyag vagy fémtokban? Az ábrán egy jellegzetes LED látható. A vastag fémkivezetések vezetik el a hőt a lapkáról. A reflektor a chip élein emittált fényt gyűjti össze. Ha a LED látható fényt emittál, akkor a műanyagot (pl. epoxit) általában színezik. Gyakori, hogy fényt szóró részecskéket kevernek a műanyagba, ettől a LED vége fényesebbnek tűnik.

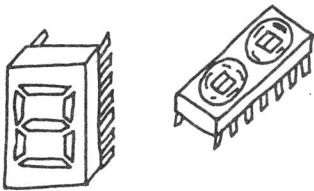

• **Látható fényű LED-ek**

Ezek az olcsó LED-ek főként kijelzésre használhatók. Információtovábbításra egyes vörössel világító LED-ek alkalmasak. A legtöbbet epoxigyantába tokozzák.

• **LED kijelzők**

Sok LED kijelző számjegyeket és karaktereket is meg tud jeleníteni. A LED-ek sokkal kevésbé érzékenyek a mechanikai hatásokra, mint a folyadékkristályos kijelzők, áramfogyasztásuk viszont nagyobb.

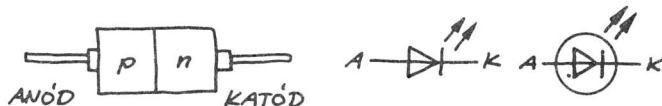
• **Infravörös LED-ek**

Az infravörös LED-eket inkább infravörös-emittáló diódáknak kellene neveznünk. Mivel információkat tudnak továbbítani, ezért riasztóberendezésekben, távirányító eszközökben stb. is alkalmazhatók. A lézerdíoda különleges típusú infravörös LED. Némelyik infravörös LED több wattot is képes emittálni!

• **A LED rajzjelei**

Mindkét bemutatott jelölést használják.

• **A LED-ek használata**

A LED-ek vagy folyamatosan, vagy rövid áramimpulzusokkal működtethetők. Folyamatos működés esetén az áram változtatásával változtatható a kilépő fényteljesítmény.

• **LED-meghajtó áramkör.** Mivel a LED-ek áramfüggőek, ezért általában soros ellenállással kell védeni őket a túláramtól. Készülnek már beépített soros ellenállással is LED-ek, nagy részük azonban még nem ilyen.

Nézzük, hogyan számíthatjuk ki a szükséges soros ellenállás értékét!

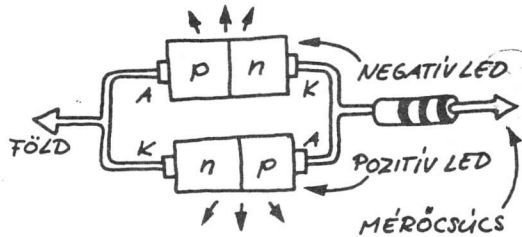
$$R_s = \frac{\text{tápfeszültség} - \text{LED-feszültség}}{\text{LED-áram}}$$

vagyis

$$R_s = \frac{U_t - U_{LED}}{I_{LED}}$$

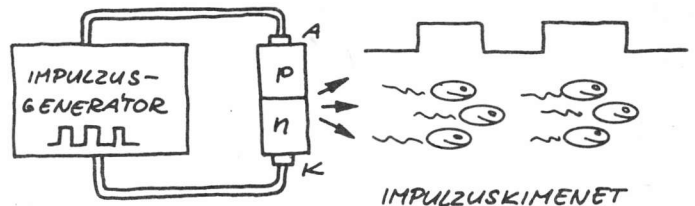
• **Példa:** Tegyük fel, hogy 5 V-os tápfeszültségről 10 mA árammal akarunk egy LED-et működtetni! $U_{LED} = 1,7 \text{ V}$ (adatlapról).
 Így $R_s = (5 - 1,7)/0,01 = 330$, vagyis 330 Ω a soros ellenállás értéke.

• **LED-es polaritásjelző.** Ha két diódát párhuzamosan, egymáshoz képest ellentétes irányba kapcsolunk, akkor polaritásjelzőt kapunk. Ha a vizsgált jel váltakozó feszültségű, akkor mindkét LED világít. A soros ellenállást ne felejtjük el!

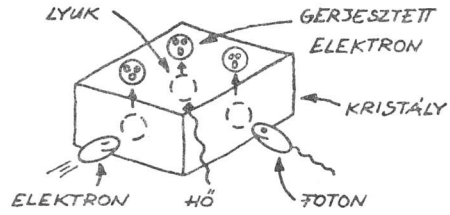
• **A LED impulzusüzeme.** Folyamatos működés esetén egy infravörös LED maximálisan 100 mA körüli áramot bír el. Ha ugyanezt a LED-et rövid áramimpulzusokkal gerjesztjük, akkor 10 A-es áramot is biztonsággal elvisel.

• **Megjegyzés.** A soros ellenállás nélkülözhető, ha az impulzus nem haladja meg a LED-re megadott határértékeket.

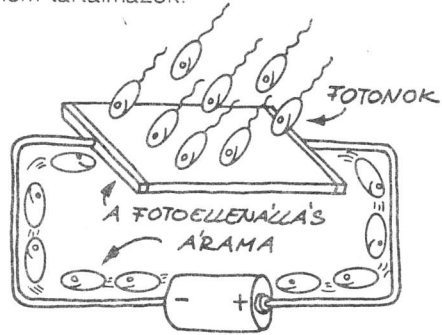
• **Félvezető fényérzékelők (detektorok)**

A félvezető kristályba bejutó energia magasabb energiaszintre gerjeszti az elektronokat, amelyek üres helyeket, lyukakat hagynak hátra. Ezek az elektronok és lyukak rekombinálódni tudnak, és fotont emittálnak, vagy egymáshoz képest elmozdulva áramot hozhatnak létre. Ez a félvezetők fényérzékelésének alapja. A félvezető fényérzékelőknek két fő csoportja van: a pn-átmenetet tartalmazók és a pn-átmenetet nem tartalmazók.

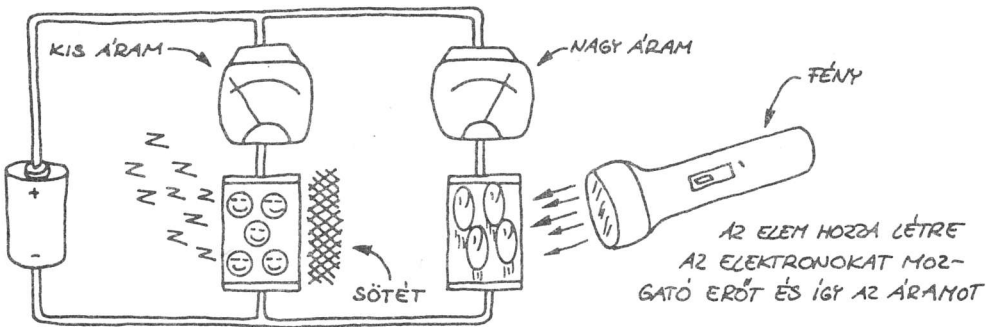
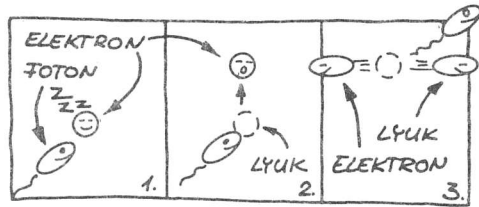
Fotoellenállás

A fotoellenállások pn-átmenet nélküli fényérzékelő félvezetők. Ellenállásuk sötétben nagyon nagy (több millió Ω is lehet). Megvilágítva őket ellenállásuk nagyon kicsi lesz (néhány száz Ω).

• **A fotoellenállás működése**

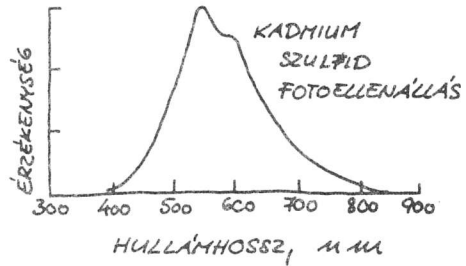
Ez az ábrásor azt mutatja, hogy hogyan hoz létre egy foton elektron-lyuk párt. Külső feszültség hatására a lyukak és az elektronok elmozdulnak.

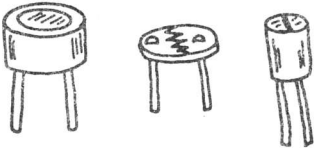
• **Foglalkozunk egy kicsit bővebben is a fotoellenállás működésével!**

1. Ahhoz, hogy a fotoellenállások a fényintenzitás változását követni tudják, néhány ezred másodpercnyi, vagy még ennél is hosszabb időre van szükségük (eléggé lassú működésűek). Ahhoz, hogy a fény megszűnése után újra elérjék normális sötétellenállás-értéküket (memóriahtás), több percre is szükség lehet.

2. A fotoellenállásokban leggyakrabban alkalmazott félvezető anyag a kadmium-szulfid. Spektrális érzékenysége nagyon hasonló az emberi szemhez. Az ólom-szulfid infravörös fény érzékelésére használható (a 3 μm-nél kisebb hullámhossz esetén).

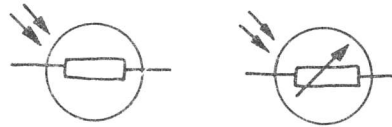
• **Fotoellenállás-típusok**

Sokféle típus létezik. A megvilágított felület növelése érdekében a legtöbb esetben fényérzékeny félvezetővel töltik ki az átlapolódó kivezető elektródák közötti részt.

• **Fotoellenállás-jelölések**

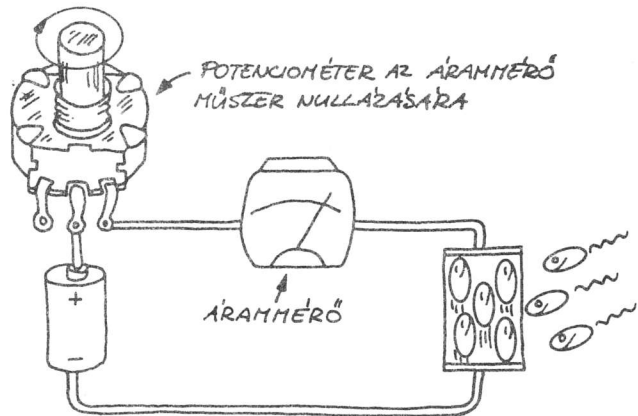
Mindkét bemutatott jelölésváltozat elterjedt.

• **A fotoellenállások alkalmazása**

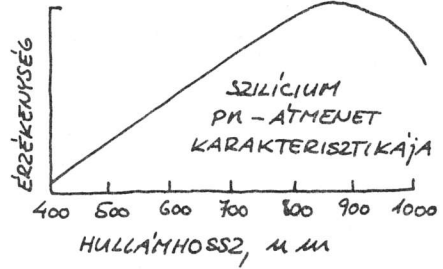
A fotoellenállásokat fénymérőkben és fényvezérelt relékben használják.

• **Fénymérő.** Ebben az elrendezésben a kadmium-szulfid fotoellenállást megvilágító fény intenzitását egy árammérő mutatja.

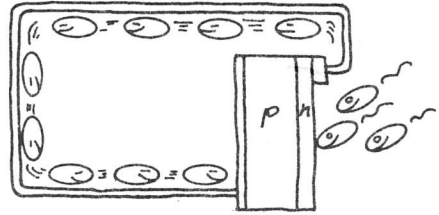
A pn-átmenetet tartalmazó detektorok

A fényérzékeny félvezetők legnagyobb családját a pn-átmenetet tartalmazó fényérzékelők alkotják. A legtöbb szilíciumból készül, és mind a látható, mind a láthatóhoz közeli infravörös tartománybeli fényt érzékelni tudják.

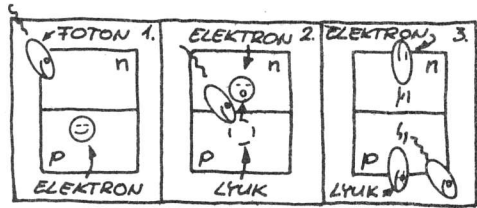
Fotodiódák

Minden pn-átmenet fényérzékeny. A fotodiódák speciálisan fényérzékelésre tervezett pn-átmenetek. Kamerákban, riasztókban, fénytávközlésre stb. használják őket.

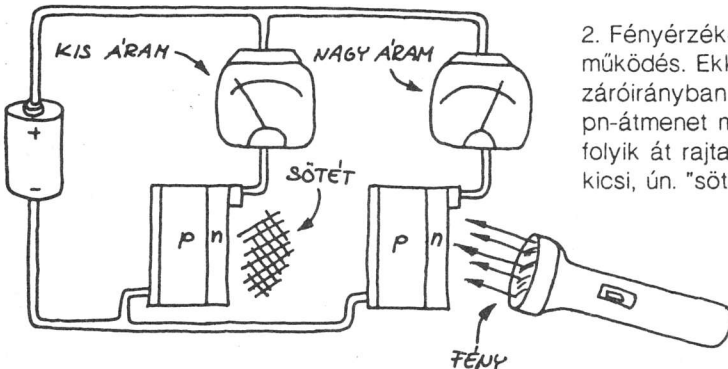
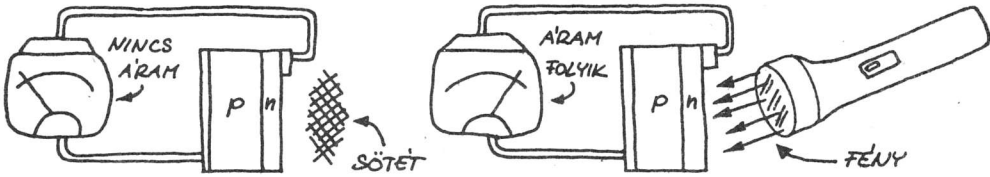

• A fotodióda működése

A pn-átmenetben egy foton egy elektron-lyuk párt hoz létre. Ha a réteg két oldalát összekapcsolják, áram folyik. Kétféle működési mód lehetséges:

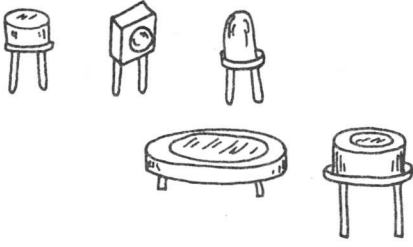
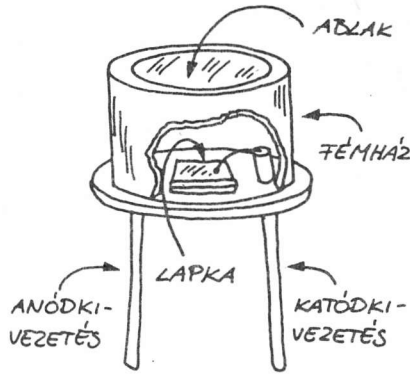
1. Fényelemkénti működés. Ez esetben a megvilágított fotodióda áramforrássá válik.

2. Fényérzékeny vezetékénti működés. Ekkor a fotodióda záróirányban van előfeszítve. A pn-átmenet megvilágításakor áram folyik át rajta. Sötétben csak nagyon kicsi, ún. "sötétáram" folyik.

• **Fotodióda-típusok**

Itt látható egy jellegzetes fotodióda. Sok más tokialakítást is használnak (műanyag ház, beépített lencsék és szűrők stb.). A legfontosabb jellemző tulajdonságuk a félvezető lapka mérete. A lapka különleges tervezésével elérhető, hogy tulajdonságai egy meghatározott fényhullámhossz érzékeléséhez kedvezők legyenek.

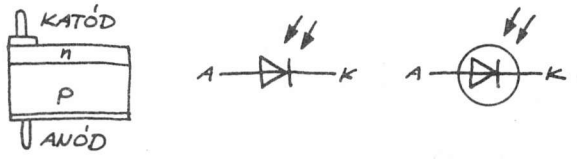

— Kis felületű diódák
Ezek a diódák nagyon gyorsak, ha záróirányban előfeszített fényérzékelőként használjuk őket.

— Nagy felületű diódák
Bár lassabbak, mint a kis felületű diódák, nagy felületük nagy érzékenységet ad.

• **A fotodióda áramköri jelei**

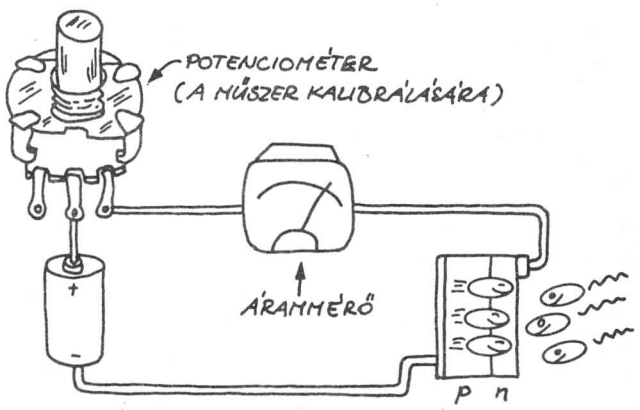
Mindkét itt bemutatott jelölést használják.

• **A fotodiódák alkalmazása**

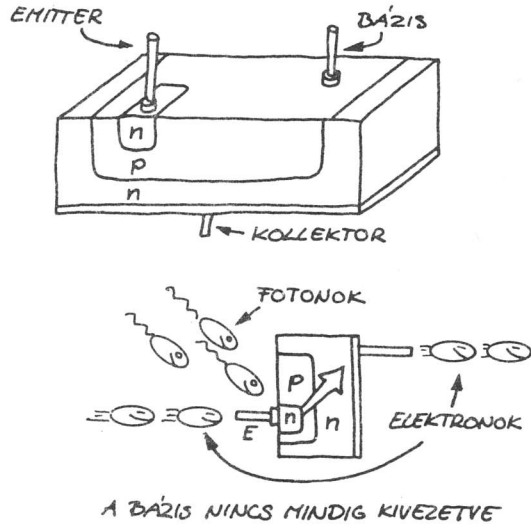
A fotodiódákat általában a láthatóhoz közeli infravörös tartományú gyors impulzusok érzékelésére használhatjuk (pl. a fénytávközlésben).

— Fénymérő. Ezzel az elrendezéssel közönséges fényérzékesen alapuló fénymérőt kapunk. Karakterisztikája lineáris.

Fototranzisztorok

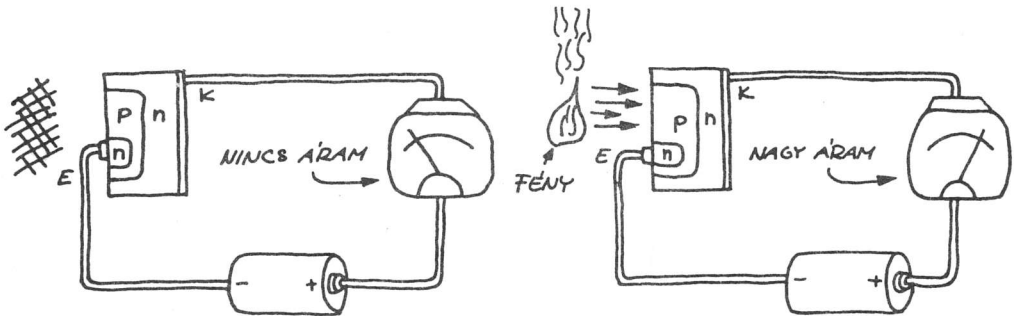
Minden tranzisztor fényérzékeny. A fototranzisztorokat speciálisan e tulajdonság jó kihasználására tervezték. Fényérzékeny FET-ek is léteznek, de a legáltalánosabb fototranzisztor a nagy megvilágított bázisfelületű npn bipoláris tranzisztor. A bázisba jutó fotonok helyettesítik a közöséges npn tranzisztor bázis-emitter-áramát. Így a fototranzisztor közvetlenül erősíti a fotonok számának változását.

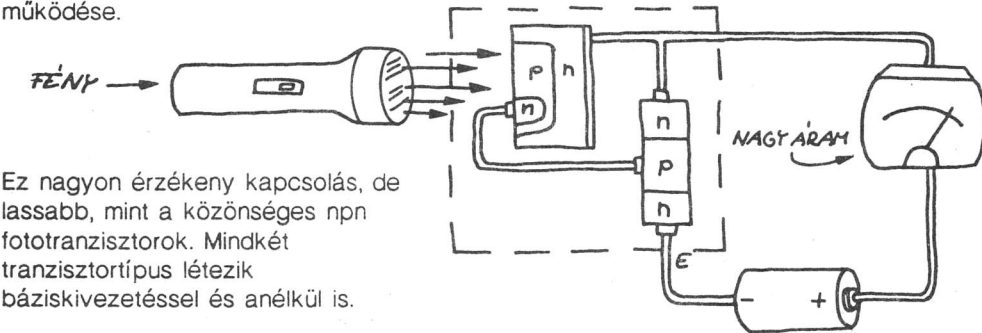
• Az npn fototranzisztor működése

Kétféle npn típusú fototranzisztor ismerek. Az egyik a már bemutatott npn fototranzisztor, a másik, amely még egy tranzisztorot tartalmaz, nagyobb erősítést tesz lehetővé.

1. Az ábrán az npn fototranzisztor működése látható.

2. Foto-Darlington-tranzisztor működése.

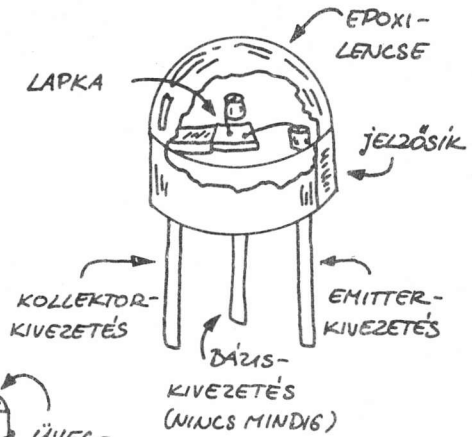

Ez nagyon érzékeny kapcsolás, de lassabb, mint a közöséges npn fototranzisztorok. Mindkét tranzisztortípus létezik báziskivezetéssel és anélkül is.

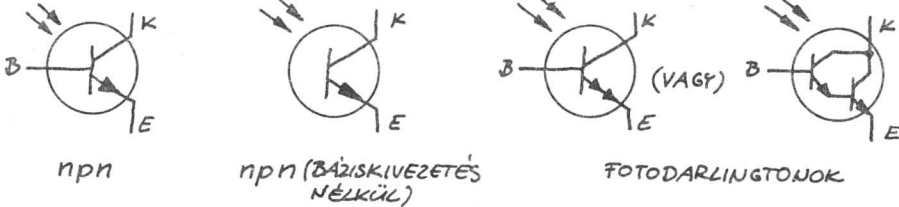
• **Fototranzisztor-típusok**

Az ábrán egy szokványos, olcsó npn fototranzisztort látunk. Többféle tokozást is használnak (fémházas, üveglencsés, síkablakos stb.). A bázist a fototranzisztor típusától függően vagy kivezetik, vagy nem. Sok fototranzisztoros áramkörben nem kötik be a bázis kivezetését.

• **Tipikus fototranzisztor-tokozásokok:**

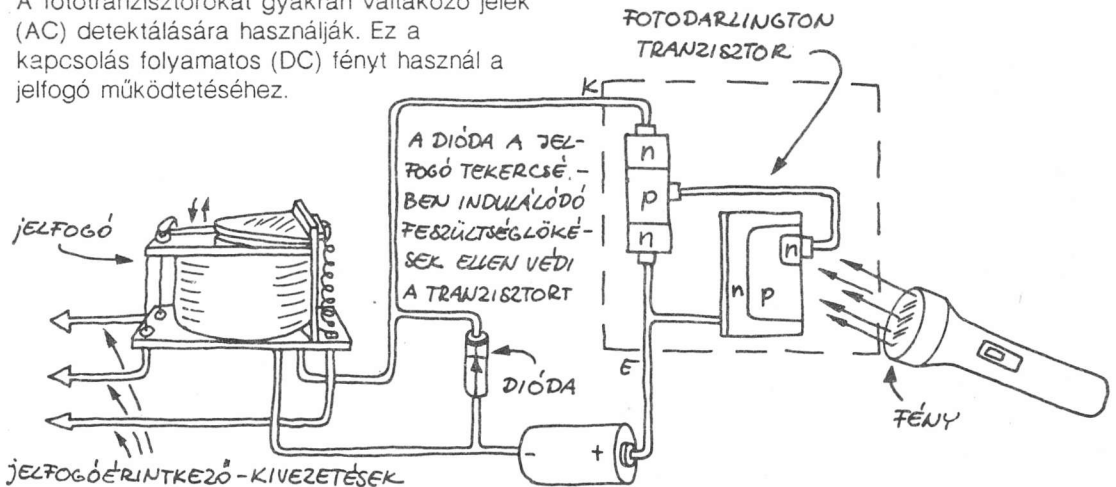

• **Fototranzisztor-jelölések:**

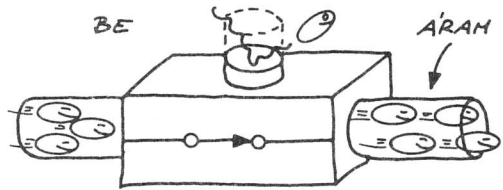
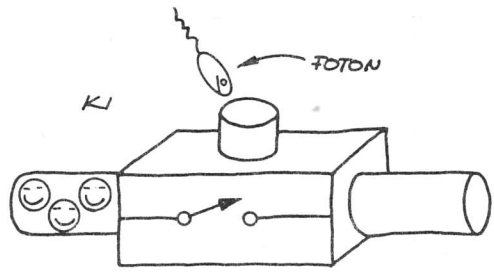
• **Fototranzisztorok alkalmazása**

A fototranzisztorokat gyakran váltakozó jelek (AC) detektálására használják. Ez a kapcsolás folyamatos (DC) fényt használ a jelfogó működtetéséhez.

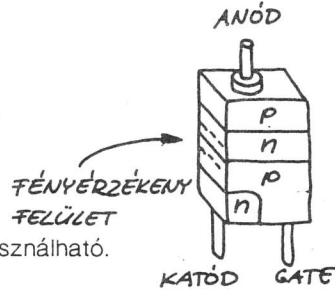
Fototirisztorok

A fototirisztorok a fényvezérelt tirisztorok különféle típusai; fényvezérelt kapcsolóként használhatók. A család legfontosabb tagja a fényrel begyújtható, szilíciumvezérelt egyenirányító (LASCR). Ezenkívül fényvezérelt triakokat is készítenek. Egyikük sem képes azonban akkora áramot kapcsolni, mint a hagyományos tirisztorok.

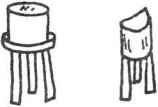

Fénnyel bekapcsolható, szilíciumvezérelt egyenirányítók (LASCR)

A LASCR-eket vékonyabbra készítik, mint a közönséges SCR-eket, hogy növeljék az érzékenységüket. Ez viszont korlátozza az általuk kapcsolható áram értékét. Nagy áramú felhasználás esetén a LASCR tirisztor gyújtójelének előállítására használható.

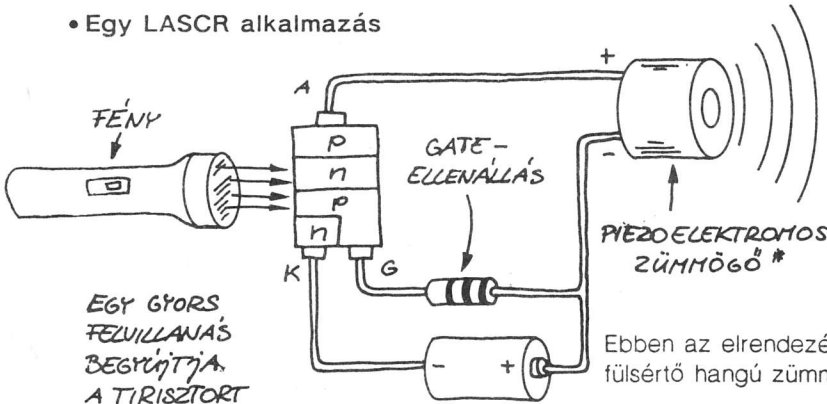

• LASCR-típusok

A legtöbb LASCR max. néhány száz voltnyi feszültséget képes kapcsolni. Árama maximum néhány tized amper.

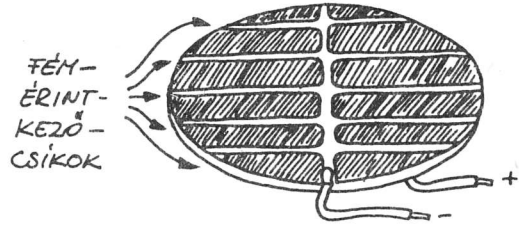
• Egy LASCR alkalmazás

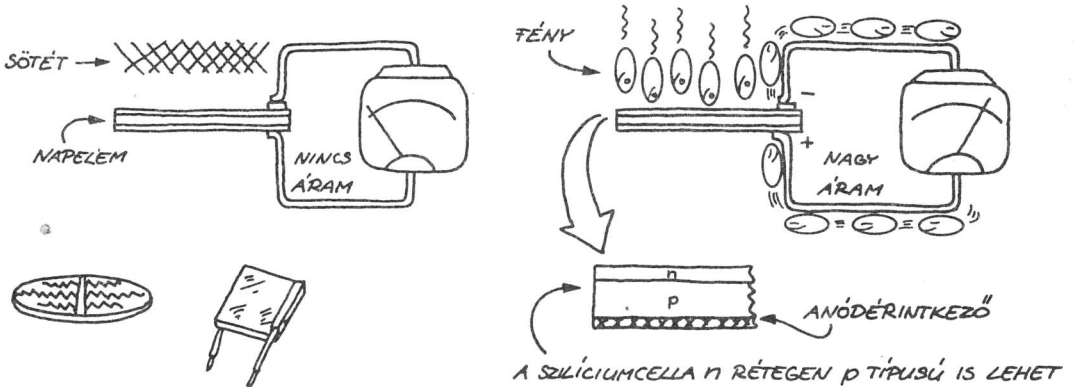
Ebben az elrendezésben a LASCR egy fűlsértő hangú zümmögőt kapcsol be.

Napelemek

A napelemek nagy fényérzékelő felületű pn-rétegdiodák. Egy egyszerű szilícium napelemcella napsütésben kb. 0,5 V-ot állít elő.

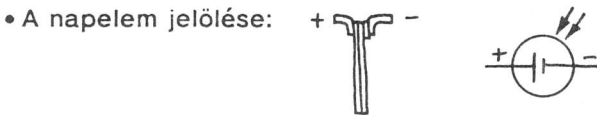

Az ábrán a napelem működése látható.

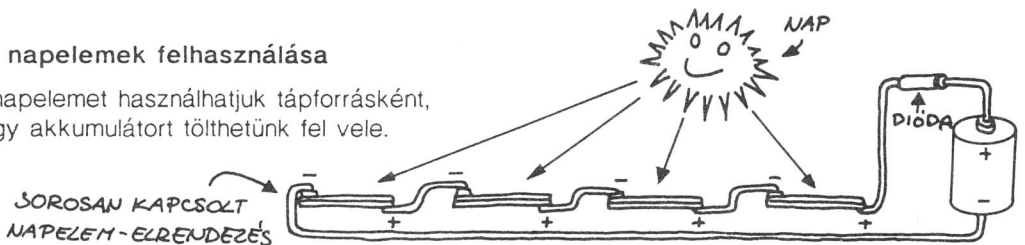
• Napelemtípusok

Sokféle típusú szilícium napelemet készítenek. Az egyes napelemcellákat gyakran sorba, ill. párhuzamosan kapcsolják.

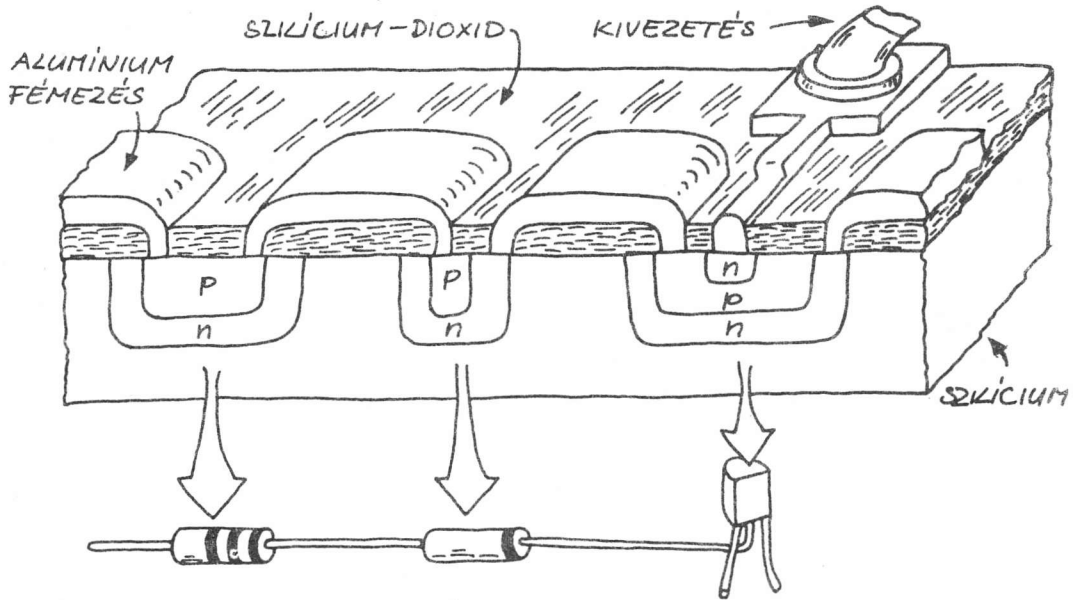
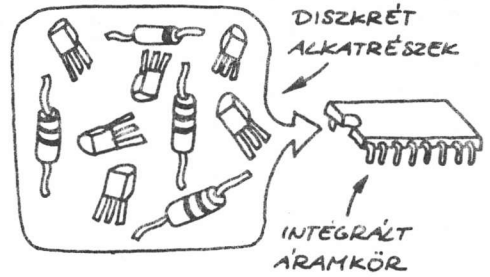
• A napelemek felhasználása

A napelemet használhatjuk tápforrásként, vagy akkumulátort tölthetünk fel vele.

5. Integrált áramkörök

Az elektronikus áramkörök az egyes tranzisztorok, diódák és ellenállások azonos kialakításával egy kis szilíciumlapkán elkészíthetők. Az alkatrészeket "alumíniumvezetékek" kötik össze, amelyeket a lapka felszínén készítenek el. Ennek az eredménye az integrált áramkör. Az integrált áramkörök (IC-k) tartalmazhatnak néhány vagy akár százezer tranzisztort is. Az IC-k tették lehetővé a videojátékok, a digitális órák, a számítógépek és sok más, bonyolult termék létrehozását. Íme, egy bipoláris integrált áramkör részlete egyszerűsítve és erősen nagyítva:

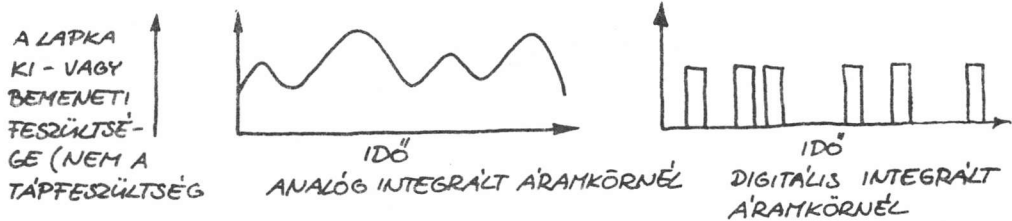
A sokszorosára nagyított integrált áramköri részleten bemutatott szokásos alkatrészeket nem azonos léptékben rajzolták meg. Pl. van olyan integráltáramkör-típus, amely 262 144 db tranzisztort tartalmaz egy kb. 1/4 négyzetinch-nyi területen!

• Integrált áramkör-típusok

Az integrált áramkörök két fő csoportba sorolhatók:

1. Az analóg (vagy lineáris) integrált áramkörök, amelyek változó feszültséget állítanak elő vagy erősítenek, ill. befolyásolnak. Az analóg IC-k családjába tartoznak az erősítők, az időzítő áramkörök, az oszcillátorok és a feszültségszabályozó áramkörök stb. is.
2. Digitális (vagy logikai) IC-k csak kétféle feszültségszintű jelet érzékelnek, ill. állítanak elő. A digitális IC-khez tartoznak a mikroprocesszorok, a memóriák, mikroszámítógépek és sokféle egyszerűbb áramkör.

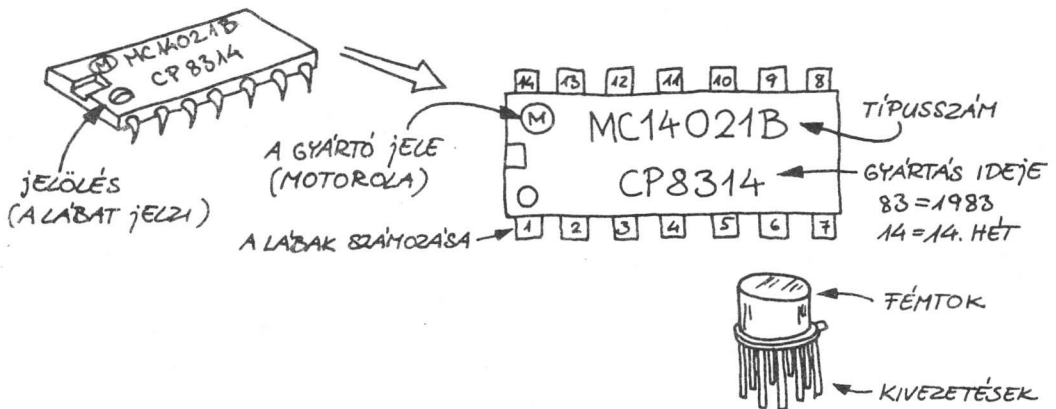
Sok IC egyetlen lapkán egyesít analóg és digitális funkciókat. Pl. egy digitális áramkör tartalmazhat beépített analóg feszültségszabályozó egységet, és egy analóg időzítő lapkáján digitális számláló is lehet, amely sokkal nagyobb késleltetést tesz lehetővé, mint amekkorára egyedül az időzítő képes lenne.

• Az integrált áramköri tokozások típusai

Az integrált áramköröket többféle tokozással gyártják. A dual in-line (vagy DIP) tok változatai a leggyakoribbak. A DIP tok olcsó műanyagból vagy erősebb kerámiából készül. A legtöbb DIP tok 14 vagy 16 lábú (kivezetésű), de a lábak száma 4 és 14 között változtatható. Az ábrán egy jellegzetes DIP tokot látunk.

Egy másik jellegzetes IC tokozás a TO-5-ös fémház. Bár nagyon erős, gyakran az olcsóbb műanyag DIP tokot választják helyette.

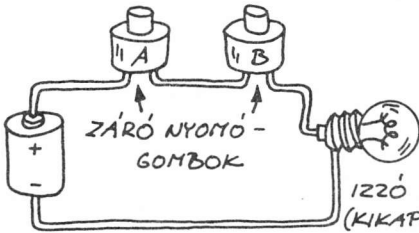
6. Digitális integrált áramkörök

Nem kell a bonyolultságuktól megijedni! Valamennyi digitális integrált áramkört egyszerű építőelemekből, egységekből készítik, amelyeket kapuknak neveznek. A kapuk olyanok, mint az elektronikusan vezérelt kapcsolók. Kikapcsolt vagy bekapcsolt állapotban lehetnek. Hogyan működnek? Kezdjük az alapoknál!

Mechanikus kapcsolós kapuk

A három legegyszerűbb kaput néhány nyomógombos kapcsolóval, elemmel és izzóval is bemutathatjuk.

• Kapcsolós ÉS kapu

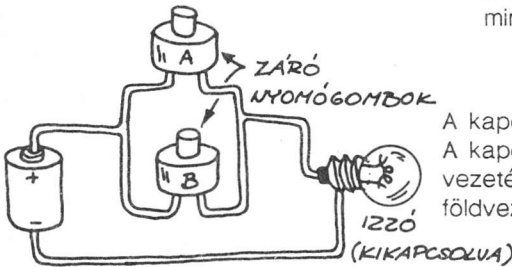

A izzó csak akkor világít, ha az A és B kapcsolók egyaránt zártak. A táblázat (amelyet igazságtáblának neveznek) összesíti a kapu működését:

Nyitott kapcsoló =	Be	A	B	Kimenet
Zárt kapcsoló =	Ki	Ki	Be	Ki
		Be	Ki	Ki
		Be	Be	Be

Az összes Ki-Be kombináció

• Kapcsolós VAGY kapu

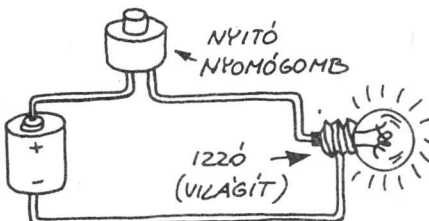

Akkor kezd világítani az izzó, ha az A VAGY B, vagy mindkettő kapcsoló zárva van.

	A	B	Kimenet
	Ki	Ki	Ki
	Ki	Be	Be
	Be	Ki	Be
	Be	Be	Be

A kapcsolók kapubemenetei.
A kapcsolóktól független vezeték a közös vagy földvezeték.

• Kapcsolós NEM kapu

Az izzó alaphelyzetben világít. Csak a kapcsoló nyitásakor alszik ki. Más szóval, a NEM kapu megfordítja (invertálja) a szokásos kapcsoló működését. Az igazságtábla pedig:

	Bemenet	Kimenet
	Ki	Be
	Be	Ki

A NEM kaput általában inverternek hívják.

A bináris számrendszer

A kapcsolók nyitott, ill. zárt állapota a 0-val, ill. az 1-gyel helyettesíthető. Az előző igazságtáblák ekkor így írhatók át:

ÉS kapu			VAGY kapu			NEM kapu	
A	B	Ki	A	B	Ki	Be	Ki
0	0	0	0	0	0	0	1
0	1	0	0	1	1	1	0
1	0	0	1	0	1		
1	1	1	1	1	1		

A 0 és 1 bemeneti számkombinációk (A és B) a kétszámjegyű (kétbites) vagy kettes (bináris) számrendszerbeli számok. A digitális elektronikában a bináris számokat kódokként alkalmazzák, amelyek jelenthetnek decimális számokat, betűket, feszültségeket és más típusú információkat is.

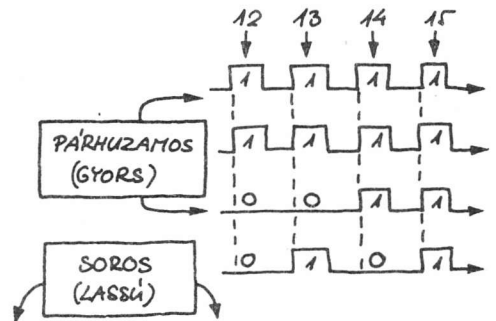
Decimális	Bináris	Binárisan kódolt decimális (BCD)
0	0	0000 0000
1	1	0000 0001
2	10	0000 0010
3	11	0000 0011
4	100	0000 0100
5	101	0000 0101
6	110	0000 0110
7	111	0000 0111
8	1000	0000 1000
9	1001	0000 1001
10	1010	0001 0000
11	1011	0001 0001
12	1100	0001 0010
13	1101	0001 0011
14	1110	0001 0100
15	1111	0001 0101

A bináris 0-t vagy 1-et egy bitnek nevezünk. A négybites kombinációt nibblenek hívjuk. A nyolcbites kombináció pedig a byte.

A BCD kód. Minden decimális számjegynek (helyi értéknek) megvan a bináris megfelelője. Figyeljük meg, hogy az átkódolásnál nem hagytuk el az elől álló (vezető) nullákat! A digitális elektronikában minden bithelyérték foglalt.

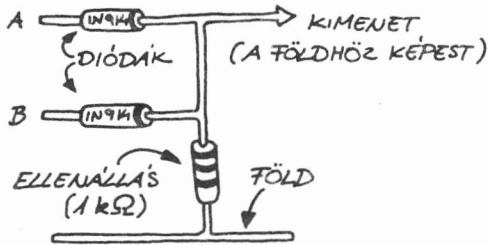
A bináris számjegyek egyidejűleg (buszokon keresztül) párhuzamosan vagy bitenként sorosan továbbíthatók. Íme, egy példa a 15...14...13...12...soros és párhuzamos továbbítására.

Diódás kapuk

A digitális alapáramkörti elemeket, a kapukat gyakran célszerűbb elektronikusan, mint mechanikusan vezérelni. A legegyszerűbb elektronikus kapu pn-átmenetes diódákból áll. Egy néhány voltos bináris 1 (magas), vagy pedig egy földpotenciálhoz közeli bináris 0 (alacsony) jel kapcsolja be (nyitóirányú előfeszítés), ill. ki (záróirányú előfeszítés) a kaput.

• Diódás VAGY kapu

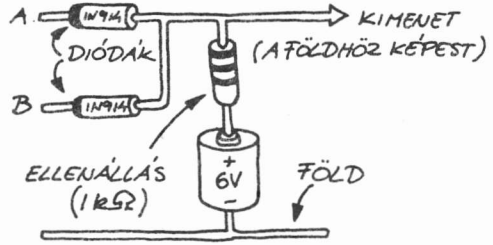

Amint az A vagy B ponton a bemeneti feszültség a földpotenciálnál sokkal pozitívabb, nyitóirányú áram folyik a megfelelő diódán, és ez megjelenik a kimeneten. Ellenkező esetben a kimenet földpotenciálon vagy annak közelében van. Az igazságtábla 0 V-os L (0) és 6 V-os H (1) jelekre érvényes.

A	B	Ki
0 V	0 V	0 V
0 V	6 V	5,4 V
6 V	0 V	5,4 V
6 V	6 V	5,4 V

A kimenet H állapotában a feszültség nem éri el teljesen a 6 V-ot, mivel a diódán nyitóirányban kb. 0,6 V a feszültségesés, és így ez a feszültség kivonódik a bemeneti feszültségből. (Az elektronikai szakzsargon szerint a szilíciumdióda 0,6 V-os "feszültségesést" okoz.)

Diódás ÉS kapu

Ha az A és B bemeneten a feszültség sokkal pozitívabb a földpotenciálnál, az ellenálláson keresztül a tápforrásból áram folyik a kimenet felé. Ha az A és B bemenetek közül bármelyik földpotenciálhoz közeli, az egyik vagy mindkét dióda nyitóirányban előfeszítetté válik, és áram folyik a kimenet felől.

A	B	Ki
0 V	0 V	0 V
0 V	6 V	0,6 V
6 V	0 V	0,6 V
6 V	6 V	5,4 V

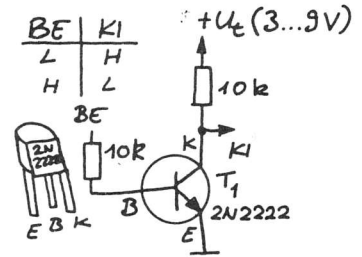
Ahogy egyre bonyolultabbakká válnak az áramkörök, egyre kevésbé célszerű a szemléltető rajzos jelölést alkalmazni. Ezért bemutatjuk a fenti két ábrának megfelelő kapcsolási rajzokat is. Az áramkörti rajzokból később többet fogunk kiolvasni. A következőkben egyre több ilyennel ismerkedünk meg.

Tranzisztoros kapuk

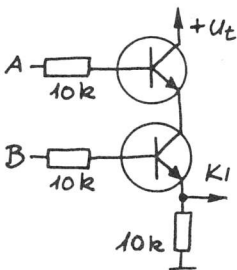
A diódás kapuk feszültségesése azt jelenti, hogy több kapu összekapcsolásánál közbülső erősítőre van szükség. Ha tranzisztorokkal biztosítjuk a szükséges erősítést, akkor ezek kapunként is képesek működni! Erre a célra bipoláris és térvezérelésű tranzisztorokat is használhatunk. Most itt csak a legegyszerűbb bipoláris tranzisztoros kapuk kapcsolási rajzaiból mutatunk be néhányat. Ezek az ellenállás-tranzisztor digitális logikai családok (RTL). A valóságban is így építhetők meg ezek a kapuk. Főként azért foglalkozunk velük, hogy "értékelni" tudjuk a hamarosan következő integrált áramköri kapukat.

• NEM kapu (inverter)

Amikor a bemeneti feszültség egyenlő a tápfeszültséggel $U_{be} = U_t$ (H szintű), akkor a T_1 -es tranzisztor bekapcsol, és a kimenetet közvetlenül a földre kapcsolja, ekkor a kimeneti feszültség L szintű lesz. Amikor a bemenet L szintű, akkor a T_1 kikapcsol, és a kimenet (az R_1 -en keresztül) a tápfeszültségértéket veszi fel. Ehhez hasonló NEM kapuk más fontos logikai kapuk megvalósítását teszik lehetővé.

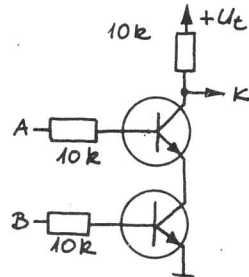

ÉS kapu (AND)

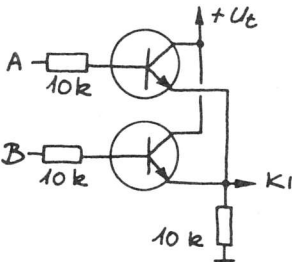
A	B	Ki
L	L	L
L	H	L
H	L	L
H	H	H

NEM-ÉS kapu (NAND)

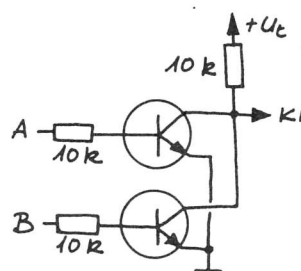
A	B	Ki
L	L	H
L	H	H
H	L	H
H	H	L

VAGY kapu (OR)

A	B	Ki
L	L	L
L	H	H
H	L	H
H	H	H

NEM-VAGY kapu (NOR)

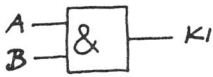

A	B	Ki
L	L	H
L	H	L
H	L	L
H	H	L

A kapuk áramköri jelei

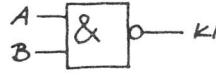
Mielőtt továbblépnénk, nézzük, milyenek a különböző típusú kapuk áramköri jelei! Ezenkívül itt a jó alkalom arra, hogy bemutassunk néhány olyan kaput, amellyel eddig még nem találkoztunk!

ÉS kapu (AND)

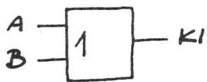
A	B	Ki
L	L	L
L	H	L
H	L	L
H	H	H

NEM-ÉS kapu (NAND)

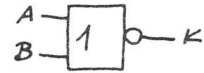
A	B	Ki
L	L	H
L	H	H
H	L	H
H	H	L

VAGY kapu (OR)

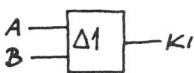
A	B	Ki
L	L	L
L	H	H
H	L	H
H	H	H

NEM-VAGY kapu (NOR)

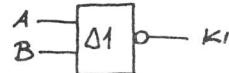
A	B	Ki
L	L	H
L	H	L
H	L	L
H	H	L

Kizáró VAGY (ekvivalencia-) kapu

A	B	Ki
L	L	L
L	H	H
H	L	H
H	H	L

Kizáró NEM-VAGY (antivalencia-) kapu

A	B	Ki
L	L	H
L	H	L
H	L	L
H	H	H

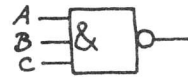
A bemutatott kapukat logikai áramköröknek nevezzük, mivel logikai döntéseket tudunk hozni velük. A logikai kapuknak gyakran kettőnél több bemenetük van. A további bemenetek növelik a kapuk döntőképességét, és a felhasználási lehetőségek számát is, mert az ilyen kapuk összekapcsolásával összetettebb működésű digitális áramköröket hozhatunk létre. Két példa:

Hárombemenetű ÉS kapu

A	B	C	Ki
L	L	L	L
L	L	H	L
L	H	L	L
L	H	H	L
H	L	L	L
H	L	H	L
H	H	L	L
H	H	H	H

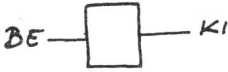
Hárombemenetű NEM-ÉS kapu

A	B	C	Ki
L	L	L	H
L	L	H	H
L	H	L	H
L	H	H	H
H	L	L	H
H	L	H	H
H	H	L	H
H	H	H	L

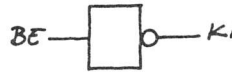
• **Az egybemenetű kapuk.** A NEM kapu vagy inverter fontos áramkör, mivel képes invertálni (megfordítani) egy másik kapu kimeneti szintjét. Szigorúan véve azonban az inverter nem logikai döntést megvalósító áramkör (eltérően pl. a két- vagy több bemenetű kapuktól). Az inverterhez hasonló áramkör a buffer, amely nem invertál, hanem más áramköröktől elválasztja a kapukat, vagy a szokásosnál nagyobb terhelés meghajtására teszi képessé őket. A háromállapotú invertereknek és buffereknek olyan a kimenetük, hogy vezérlés hatására elektronikusan le tudnak választódni az áramkör többi részéről. Ekkor a kimenet se nem H, se nem L szintű, hanem helyette "lebeg" és nagyimpedanciássá válik.

Buffer

Be	Ki
L	L
H	H

Inverter

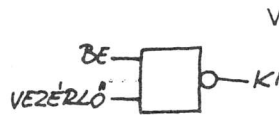
Be	Ki
L	H
H	L

Háromállapotú (tri-state) buffer

Vezérlés			Be	Ki
L	L	L	L	L
L	L	H	L	H
H	*	*	*	Nagy imp.

Háromállapotú (tri-state) inverter

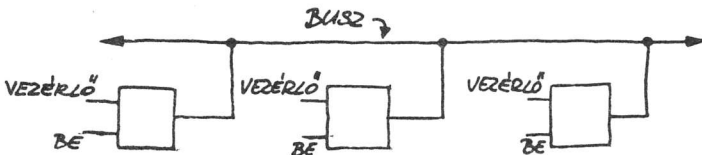
Vezérlés			Be	Ki
L	L	L	L	H
L	L	H	L	L
H	*	*	*	Nagy imp.

A * azt jelenti, hogy az adott szint értékétől semmi nem függ, a "nagyimp." pedig azt, hogy a kimenet nagyimpedanciás állapotban van.

Buszok ("adatországutak")

A logikai áramkörök gyakran adnak át egymásnak információt. (A bináris 0-ák és 1-ek alacsony és magas feszültségszintként vannak kódolva.) Az információt általában vezetéken keresztül küldik egymásnak, amit busznak neveznek. A busz olyan, mint egy "adatországút". Lehet egyetlen vezeték, amelyen sorosan (bitenként), vagy lehet 8 (vagy több) vezeték, amelyen párhuzamosan halad az információ (egy, sőt több byte egy időben). Természetesen mindkét esetben ki kell egészíteni az áramkört egy földvezetékekkel.

• **Háromállapotú csomópontok.** A háromállapotú kapuk meg tudják akadályozni a "közlekedési dugókat" a buszon. Pl.:

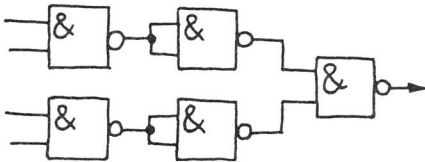
• A kapuk alkalmazása

A kapuk egyenként vagy egymással összekapcsolva használhatók. Összekapcsolásukkal kapuhálózat jön létre, amit logikai áramkörnek nevezünk. Majdnem minden logikai áramkör besorolható a kombinációs vagy a szekvenciális hálózati osztályok valamelyikébe.

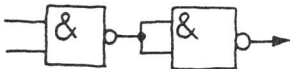
Kombinációs logikai áramkörök

A kombinációs logikai áramkörök — az előző állapottól függetlenül — szinte azonnal válaszolnak a bejövő adatokra (0-ákra és 1-ekre). (Ennek a megjegyzésnek akkor látjuk majd az értelmét, amikor szekvenciális áramkörökről lesz szó.) A kombinációs áramkörök nagyon egyszerűek és rendkívül összetettek is lehetnek. Gyakorlatilag bármilyen kombinációs logikai áramkör megvalósítható NEM-ÉS vagy NEM-VAGY kapuk kizárólagos felhasználásával, mint pl. ezek a NEM-ÉS kapukból kialakított áramkörök:

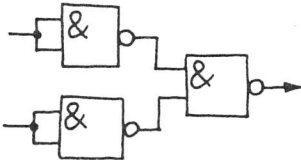
4 BEMENETŰ NEM-ÉS KAPU

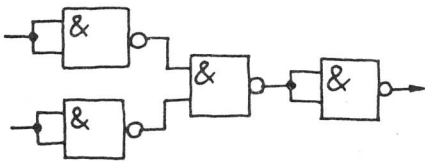
ÉS KAPU

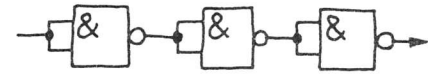
VAGY KAPU

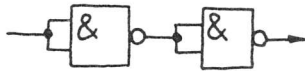
NEM-VAGY KAPU

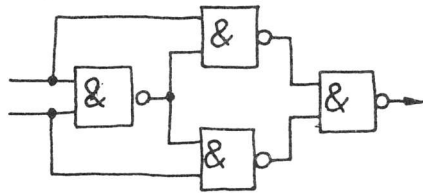
INVERTEREK

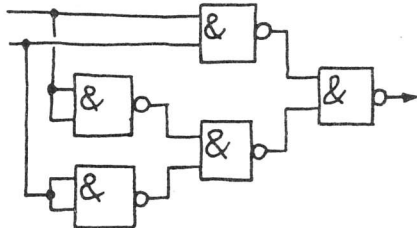
BUFFER

EKUIVALENCIAKAPU

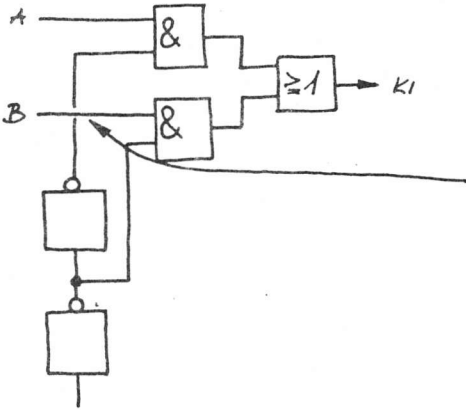

ANTI-EKUIVALENCIAKAPU

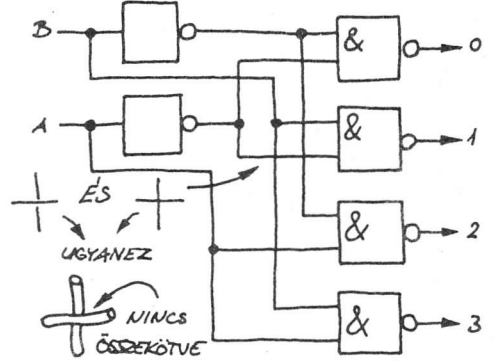

• **Különböző kapukat is összekapcsolhatunk.** Két példa a különböző kapukból felépített kombinációs hálózatra, amelyek egy áramkörön belül különböző típusú kapukat tartalmaznak. (Nem szabad elfelejtenünk, hogy mindkét áramkör felépíthető csak NEM-ÉS kapuk felhasználásával is.)

Adatkiválasztó

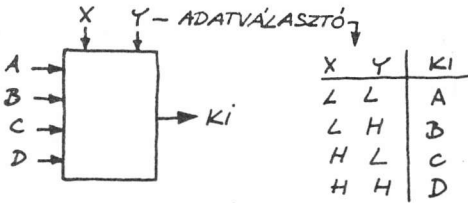
Bináris-decimális dekódoló

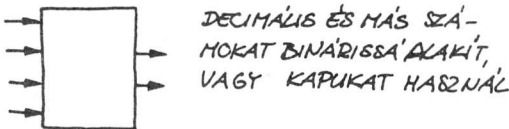
A	B	0	1	2	3
L	L	L	H	H	H
L	H	H	L	H	H
H	L	H	H	L	H
H	H	H	H	H	L

Ennél bonyolultabb kombinációs hálózatok is kialakíthatók. Közlünk néhány egyszerű példát négy fontos kombinációs hálózatcsaládból. Ezek és sok más áramköri család integrált áramkörként megvásárolható. A téglalapok, amelyek a logikai áramkört

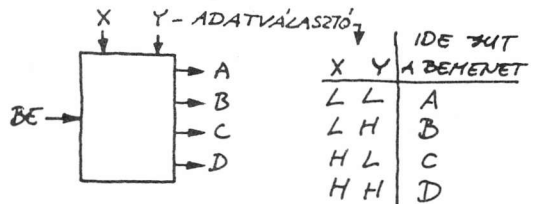
MULTIPLÉXER

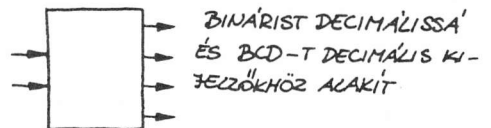
KÓDOLÓ

DEMULTIPLÉXER

DEKÓDOLÓ

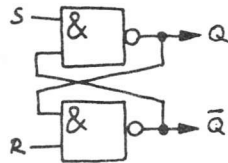
helyettesítik, összetett kapuhálózatot jelentenek.

Szekvenciális logikai áramkörök

A szekvenciális logikai áramkör kimeneti állapotát a bemenet korábbi állapota is meghatározza. Más szavakkal, a szekvenciális áramkörön az adat bitjei lépésről lépésre haladnak végig. Gyakran akkor jut tovább egy lépéssel az adat, amikor az "órától" érkezik egy impulzus. (Az "óra" olyan áramkör, amely folytonos impulzussorozatot állít elő.) A szekvenciális logikai építőelem a tároló flip-flop. Ezek után tekintsük át a tárolók típusait!

• Mindennek az alapja az RS (reset-set) tároló

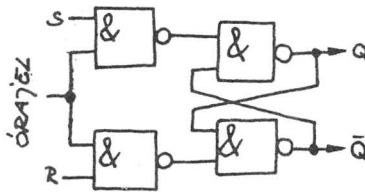
A kimenetek Q és \bar{Q} mindig ellentétes állapotúak (a \bar{Q} "nem Q"-t jelént).

S	R	Q	\bar{Q}
L	L	Határozatlan	Határozatlan
L	H	H	L
H	H	Nem változik	Nem változik

• Órajelvezérelt RS tároló

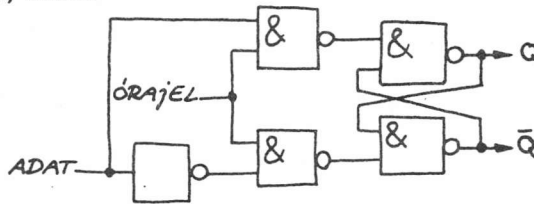
Ez a tároló addig nem veszi figyelembe az S és R bemenetek állapotát, amíg az óra- (vagy engedélyező-) impulzus meg nem érkezik. Csak az impulzus hatására változtatja meg az állapotát.

S	R	Q	\bar{Q}
L	L	Nem változik	Nem változik
L	H	L	H
H	H	H	L
H	H	Határozatlan	Határozatlan

• D (Data vagy Delay) tároló

A D tárolók két óraimpulzus közötti időben tárolják az aktuális kimeneti értékeket.

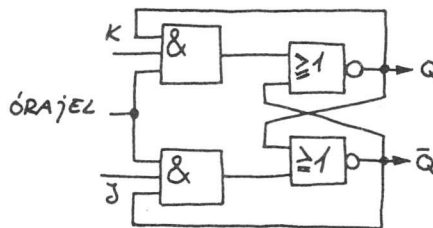

D	Q	\bar{Q}
L	L	L
H	H	H
0	0	1
1	1	0

vagy

• JK tároló

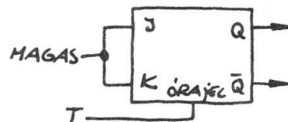
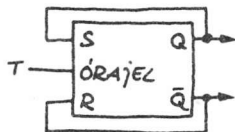
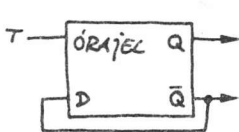
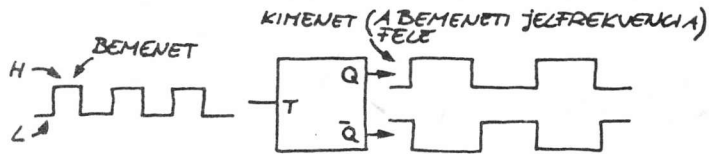
A JK tároló két bemenetén egyszerre is lehet H logikai szint. (Ekkor a kimenet állapota minden óraimpulzusra vált.)

J	K	Q	\bar{Q}
L	L	Nem változik	Nem változik
L	H	L	H
H	L	H	L
H	H	Átbillenés vagy trigger művelet	Átbillenés vagy trigger művelet

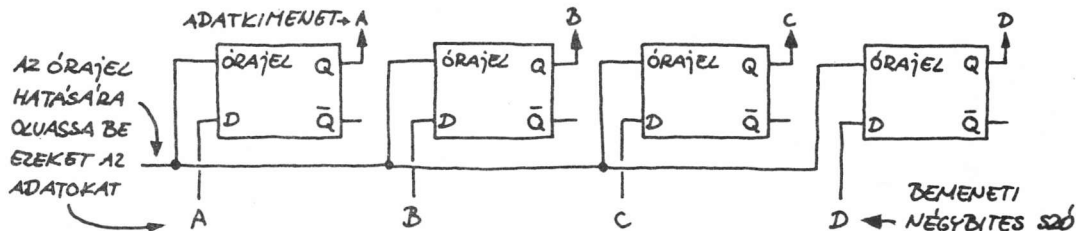
• T (triggerelő) tároló

A Q (vagy \bar{Q}) kimenet minden második bemeneti impulzusra L (vagy H) szintet vesz fel. Így a bemeneti impulzusokat kettővel osztja. Nézzünk néhány példát a T tároló megvalósítására!

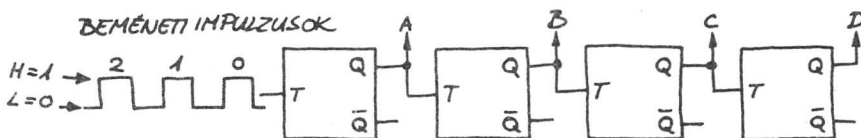
• Adattároló regiszter D tárolóból

Itt láthatjuk, hogyan áll össze négy D tárolóból egy tárolóregiszter vagy tár. Ez egy négybites bináris szót képes "betölteni" (elmenteni) az A-D bemenetekről, amikor az "órajelbemenetre" impulzus érkezik.

• T tárolós számláló

Ez egy négybites bináris számlánc, amely négy T tárolóból áll:

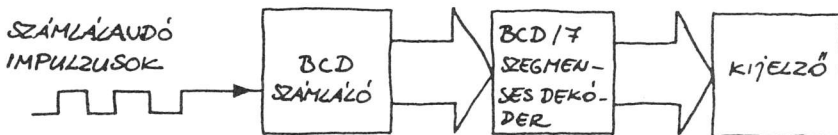
Szám	D	C	B	A
0	0	0	0	0
1	0	0	0	1
2	0	0	1	0
3	0	0	1	1
4	0	1	0	1
5	0	1	0	1
6	0	1	1	0
7	0	1	1	1
8	1	0	0	0
9	1	0	0	1
10	1	0	1	0
11	1	0	1	1
12	1	1	0	0
13	1	1	0	1
14	1	1	1	0

Minden T tároló kettővel osztja a bejövő impulzusokat. Ahogyan az az igazságtáblából is látható, az eredmény minden esetben egy 0000-1111 közötti bináris szám. (A számláló a tizenhatodik impulzus után újra 0000-ra vált.) Sokféle számláló IC létezik, a legtöbbnek van valamilyen különleges tulajdonsága (a növekedés vagy a csökkenés irányába számlál, törölhető stb.).

Kombinációs-szekvenciális logikai rendszer

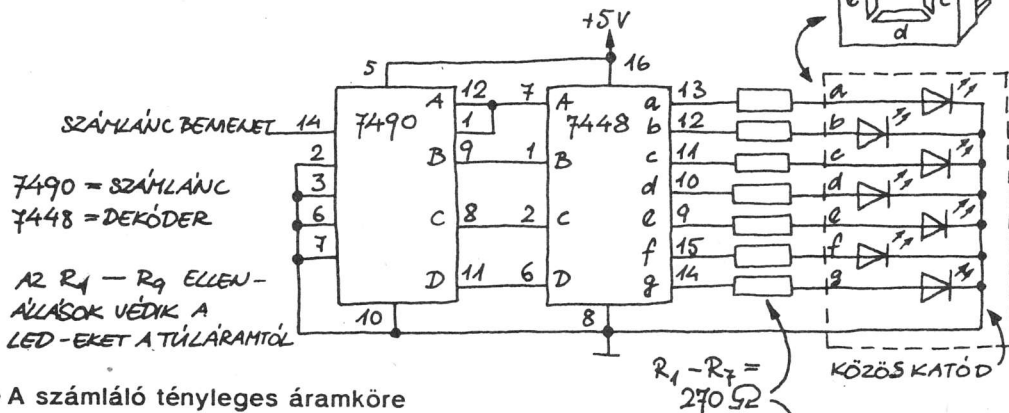
Egy nagyon egyszerű logikai rendszer példáján keresztül mutatjuk be, hogy hogyan alakítható ki decimális számláló áramkör kombinációs és szekvenciális logikai integrált áramkörökkel.

• A számláló blokkdiagramja

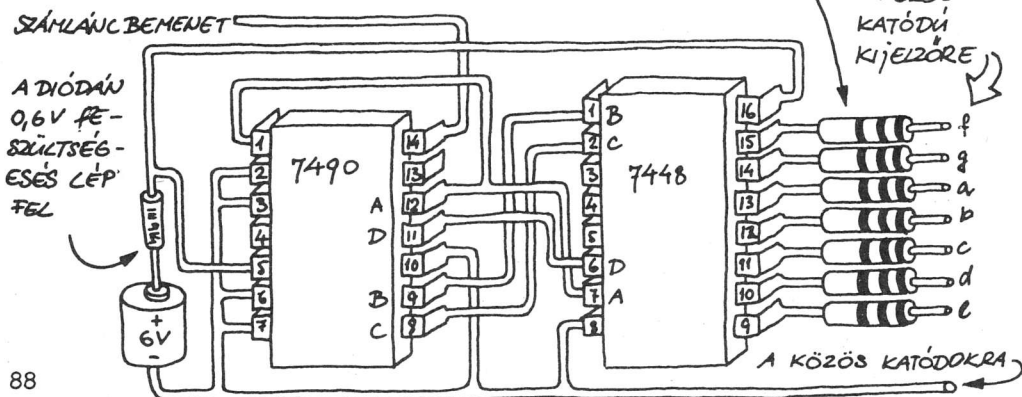

A BCD számlánc minden beérkező impulzus hatására egyet előrelép. Miután a számlánc eléri az 1001-et (decimális 9), a következő ciklusban 0000-ra áll be. A dekóder a LED-es kijelzőn a megfelelő szegmenseket aktivizálja.

• Áramköri rajz

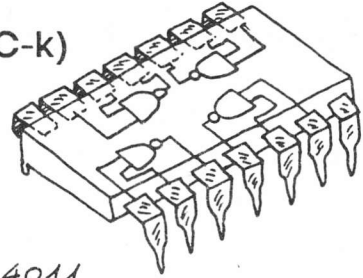

• A számláló tényleges áramköre

Digitális integráltáramkör-családok (IC-k)

Minden integrált áramkör (vagy lapka) meghatározott logikai hálózatot vagy különböző logikai függvények együttesét képviseli. A legfontosabb digitális integráltáramkör-családok:

4011

NÉGY KÉTBEEMENETŰ
CMOS NEM-ÉS KAPU

• Bipoláris digitális integrált áramkörök

1. Tranzisztor-tranzisztor logika (TTL vagy T^2L). A legnagyobb — és régebben a legnépszerűbb — integráltáramkör-család. Állapotát másodpercenként több, mint 20 000 000-szor képes megváltoztatni. Előállítására nagyon olcsó. Hátránya, hogy 5 V-os tápfeszültségről kell üzemeltetni, és nagy a teljesítményfelvétele. (Kapunként 3...5 mA-t vesz fel.) Legszélesebb körben a 7400-as sorozatot alkalmazzák. Pl. a 7404 hat invertert tartalmaz.

2. Kis teljesítményfelvételű Shottky-diódás TTL (LS). Ez újabb TTL típus, amelynek teljesítményfelvétele a hagyományos TTL-ének csak kb. 20 %-a. Hátránya viszont, hogy drágább, mint a közönséges TTL. A leginkább használt sorozat a 74LS00.

• MOSFET digitális integrált áramkörök

1. p és n csatornás MOS (PMOS és NMOS). A TTL-nél több kaput tartalmaz lapkánként (tokonként). Sok különleges célú áramkör létezik (mikroprocesszorok, memóriák stb.). Hátrányuk, hogy kevésnek van TTL megfelelője. A TTL-eknél lassúbbak. Két vagy több feszültség-szint is szükséges lehet a táplálásához és a statikus elektromos töltés is tönkretelheti.

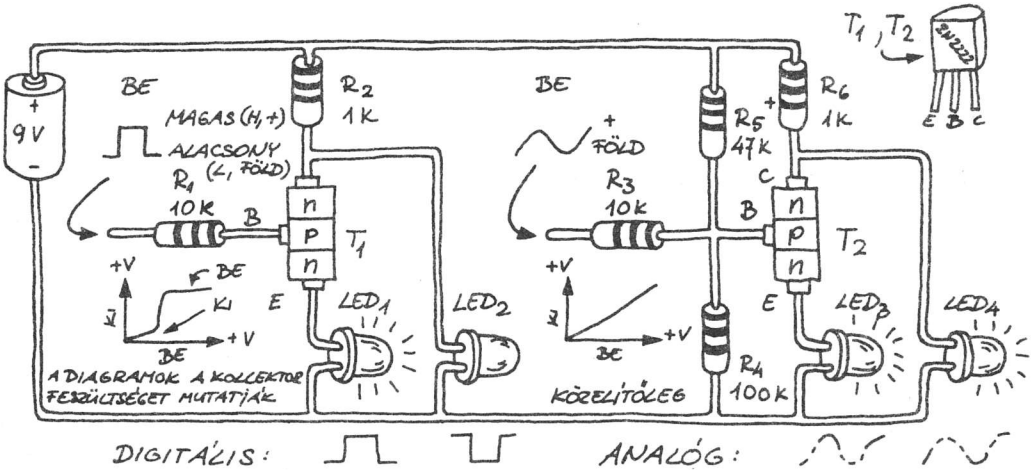
2. Komplementer MOS (CMOS). A leggyorsabban fejlődő és a legsokoldalúbban alkalmazható digitális integráltáramkör-család. A legnépszerűbb TTL tokoknak megvannak a CMOS megfelelői. Az ugyanabba a sorozatba tartozók ugyanazokat a jelöléseket viselik. Pl. a 74C04 a 7404-es TTL integrált áramkör CMOS megfelelője. Az új, nagy sebességű CMOS éppen olyan gyors, mint a TTL. A legtöbb CMOS széles tápfeszültség-tartományban használható (tipikusan +3...+18 V), fogyasztása az integrált áramkörök közül a legkevesebb (kapunként 0,1 mA alatt). Hátránya, hogy a statikus elektromos töltés tönkretelheti. A legszélesebb körben a 74C00 és a 4000-es sorozatot alkalmazzák.

7. Analóg integrált áramkörök

Az analóg integrált áramkörök bemeneti és kimeneti feszültsége széles tartományon belül változtatható. Ha a kimeneti feszültség arányos a bemeneti feszültséggel, és a kimeneti feszültséget a bemeneti feszültség függvényében ábrázoljuk, akkor egyenest (lineáris függvényt) kapunk. A sokféle analóg integrált áramkör közül mi csak a legfontosabbakkal ismerkedünk meg. Hasonlítsuk össze először a digitális és az analóg alapáramkört!

A legegyszerűbb analóg áramkör

A bipoláris vagy térvezérlésű tranzisztor mind a digitális, mind az analóg áramkörben alkalmazható. A tranzisztor mindkét esetben invertálni tudja a bemenetére kerülő jelet. Nézzük meg, hogyan látja el egy bipoláris npn tranzisztor mind a négy feladatot!

• Digitális

Itt a (T₁) tranzisztor kapcsolóként működik. A +U₁ tápfeszültséget megközelítő bemenet (H szint) esetén T₁ kinyit, és a LED₁ világít. Ha viszont a bemenet a földpotenciál közelében van (L szint), a T₁ lezár, ezzel kikapcsolja a LED₁-et, és a LED₂ kezd világítani. (Az R₂ a LED-eken átfolyó áramot korlátozza.) Így ez az áramkör egy kombinált digitális meghajtó és inverter.

• Analóg

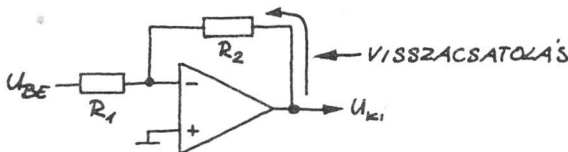
Itt a T₂ erősítő, amely a teljesen nyitott és teljesen zárt állapotok közötti tartományban lineárisan működik. Az R₄ és R₅ ellenállásokból álló feszültségosztó egy kis feszültséget ad T₂ bázisára, hogy T₂ akkor is kissé nyitott állapotban legyen, amikor nincs a bemeneten jel. Ez lehetővé teszi, hogy a T₂ lineáris üzemmódban működjön. A bemeneti feszültség növekedésével a LED₃ fényesebben világít, a LED₄ pedig halványabban.

Műveleti erősítők

A műveleti erősítő a legsokoldalúbb analóg integrált áramkör. Azért "műveleti" erősítő a neve, mert eredetileg matematikai műveletek elvégzésére tervezték. A műveleti erősítő a két bemenetére adott feszültség (ill. AC vagy DC jel) különbségét erősíti. Ha csak az egyik bemenetére adunk feszültséget, akkor csak abban az esetben erősít, ha a másik bemenete földpotenciálra vagy stabil feszültségre van kötve. A műveleti erősítőnek egy invertáló és egy nem invertáló bemenete van. Az invertáló bemenetre adott feszültség fordított polaritással jelenik meg a kimeneten (az invertáló bemenet jele: -; a nem invertáló bemenet: +).

• **A műveleti erősítő visszacsatolása.** A bemutatott áramkörökben a műveleti erősítő maximális erősítési szinttel (ill. erősítéssel) működik. Az erősítést a kimenő jel egy részének az invertáló bemenetre való visszacsatolásával megfelelő értékre lehet csökkenteni. Pl.:

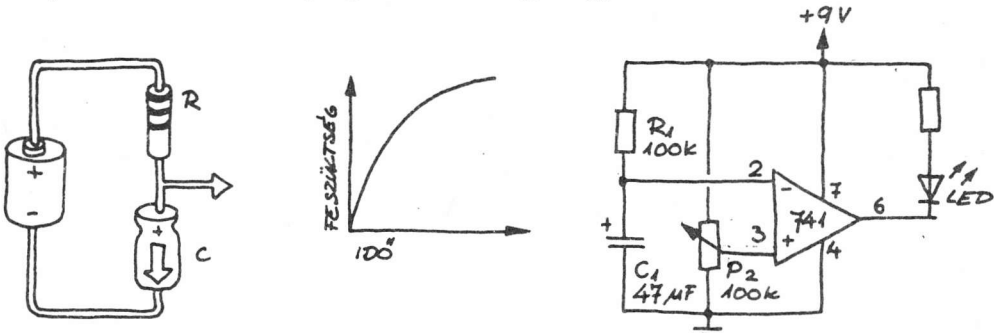

A műveleti erősítő komparátorként is használható. Ha visszacsatoló ellenállás (itt R_2) nélkül használjuk, a kimeneti feszültség a legpozitívabb értékéről a legnegatívabbra (vagy fordítva) billen át, ha a két bemenetére jutó feszültség csak 0,001 V-tal is eltér egymástól! Ez a digitális jellegű működés sok hasznos alkalmazást tesz lehetővé.

• **Műveletierősítő-típusok.** Bipoláris és MOSFET integrált műveleti erősítők egyaránt forgalomban vannak. Előfordul, hogy néhány bipoláris műveleti erősítő FET-es vagy MOSFET-es bemenetű, így nagy lesz a bemeneti ellenállása. Sokféle műveleti erősítőt gyártanak. Egyetlen integrált áramkör is tartalmazhat akár négy önálló műveleti erősítőt is.

Időzítő áramkörök

A műveleti erősítő, ha komparátorként működtetjük, időzítésre is használható. Csupán egy RC (ellenállás-kondenzátor) tagra van szükség, ahogy ez itt látható:

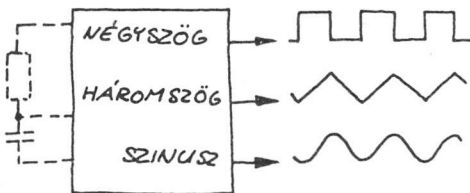

A kapcsolásban (jobb oldali ábra), R_1 és C_1 egy RC tagot alkot. A C_1 kondenzátor az R_1 ellenálláson keresztül fokozatosan 9 V-ra töltődik fel. Amikor a C_1 feszültsége eléri a műveleti erősítő nem invertált bemenetére adott referenciefeszültség értékét, a műveleti erősítő átbillen H-ból L szintre, és a LED világítani kezd. Az R_1 és C_1 értékeknek változtatásával vagy pedig R_2 beállításával a késleltetés ideje befolyásolható. A folyamat ismételhető, ha C_1 -et pl. egy nyomógombos kapcsolóval kisütjük.

• **Időzítő integrált áramkörök.** A legtöbb időzítő integrált áramkör fő alkotóeleme az előző egyszerű áramkör. A stabil H vagy L szintű kimeneti feszültség biztosítása érdekében a legtöbb időzítő egy kimeneti tárolót is tartalmaz. Néhány időzítő IC-ben bináris számláló is található, amelynek kimeneti értéke minden késleltetési periódus (vagy ciklus) során eggyel növekszik. A dekóderrel a számláló kimenetén néhány nap vagy akár több év késleltetés is beállítható. Vannak bipoláris és CMOS időzítők is.

Az analóg számítógépekben levő műveleti erősítőkkel bonyolult egyenletek oldhatók meg.

Függvénygenerátorok

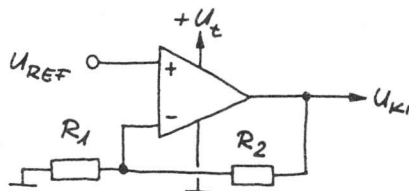
Ezek az integrált áramkörök különféle kimeneti jelalakokat állítanak elő, pl. az itt bemutatottakat. A jelek ismétlődési frekvenciája külső RC áramkörrel állítható be.

Feszültségszabályozók (stabilizátorok)

A feszültségszabályozó a bemenetére adott feszültséget rögzített vagy változtatható (de általában kisebb) feszültséggé alakítja át. Általában kicsi, rögzített referenciaszültséget (1 V körülit) kapcsolunk a műveleti erősítő nem invertáló bemenetére. A

referenciaszültséget (U_{REF}) a visszacsatoló és a bemeneten lévő ellenállás (a visszacsatolt erősítés) arányában erősödik. Ha a két ellenállás közül az egyik potenciométer, akkor a kimeneti feszültség (U_{KI}) U_{REF} -től $+U_T$ -ig (az áramkör tápfeszültségéig) változtatható. A jelenleg forgalomban lévő integrált áramkörös feszültségszabályozókban külön tranzisztorok is vannak. Ezek feladata

egyrészt az U_{REF} feszültség előállítás, másrészt a nagyobb terhelhetőség biztosítása.

- **Integrált stabilizátor-áramkörök.** Többféle rögzített, ill. változtatható kimeneti feszültségű integrált stabilizátor létezik. A legtöbbjük részben vagy teljes egészében fémtokban van. A fémtok elvezeti a környezetbe a keletkező hőt, s így megoldja a félvezető lapka hűtését.

- **Figyelem!** A gyártó által közölt működési feltételeket és az általános biztonsági előírásokat be kell tartani!

Egyéb analóg integrált áramkörök

Sokféle különleges rendeltetésű integrált áramkör létezik, közülük sok tartalmaz műveleti erősítőt is:

- **Hangfrekvenciás erősítők.** Több típusuk is van. Közülük néhány egy tokon belül két erősítőt is tartalmaz (sztereó tok).

- **Fáziszárt hurok.** Azon az ötleten alapul, hogy a tokban lévő oszcillátor lemásolja (követi) a bejövő jel frekvenciáját. Ezt pl. adott frekvenciák detektálására (pl. a telefontechnikában a touch-tone jelzőfrekvenciák felismerése), valamint FM rádiójelek demodulálására használják.

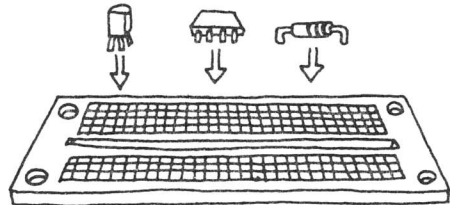
- **Egyéb analóg integrált áramkörök.** Ide tartoznak pl. a telefon, a rádió, a tv- és a számítógépek adatátvitelét biztosító integrált áramkörök, valamint azok, amelyek hőmérsékletet, fényt és nyomást érzékelnek.

8. Áramkörök építése

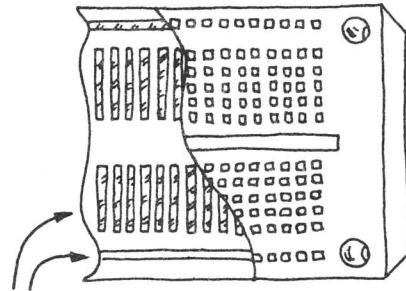
Az elektronikus áramkörök végleges vagy kísérleti változatait különféle módszerekkel építhetjük meg. A következőkben néhány hasznos tanácsot adunk az áramkörök készítéséhez.

Kísérleti áramkörök

A végleges áramkör elkészítése előtt ajánlatos összeállítani az áramkör kísérleti változatát "deszkamodelljét". Így ugyanis még változtathatunk a felépítésén, és kipróbálhatjuk az áramkör működését. A próbaáramkör építéséhez szerezzünk be műanyag alapú, forrasztásmentes próbapanelt (dugaszoló kísérleti panelt, más néven protoboardot)! Célszerű többet is beszerezni. Segítségével szinte pillanatok alatt megépíthetjük a teljes áramkört. A próbapanelen eredetileg össze nem kötött részeket áthidaló vezetékdarabkákkal köthetjük össze. Vigyázzunk arra, hogy az integrált áramköröket óvatosan helyezzük be, ill. távolítsuk el, nehogy elgörbüljenek a kivezetései ("lábai"), ill. megszurják az ujjunkat!

DUGASZOLÓS PANEL

KITÖRÉS, HOGY LÁTSZÓDJANAK AZ ÖSSZEKÖTÖTT PONTOK

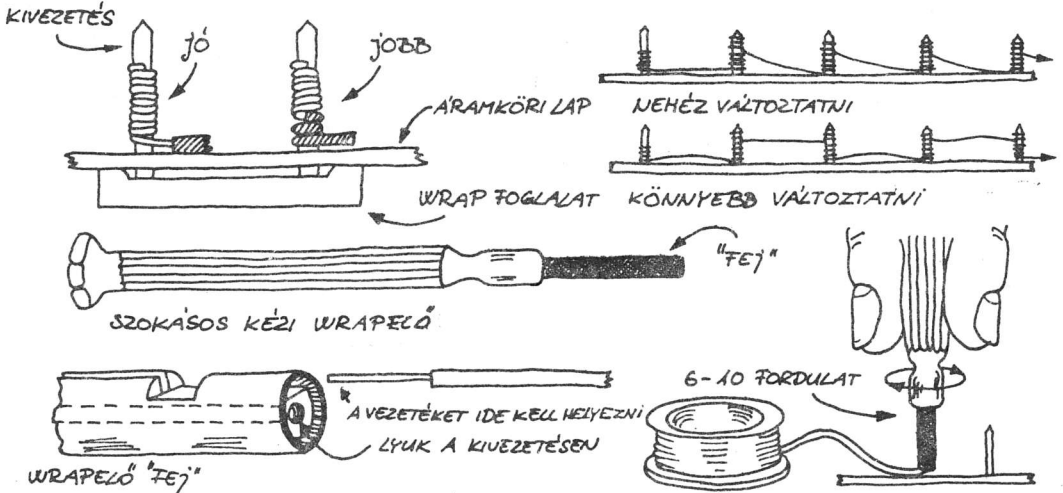
Végleges kialakítás

Néhány nagyon egyszerű áramkör kivételével a legtöbb végleges áramkört áramkörtáblán érdemes elkészíteni.

- **Perforált lemezes konstrukció.** Az alkatrészek kivezetéseit átfűzzük a perforált műanyag lap megfelelő lyukain, és a lap hátoldalán összeforrasztjuk őket. Gyakran szigetelt vezetékkel kell használnunk. A perforált lemezekben felépített áramköröket megépítés után nehéz javítani, mivel esetleg összecsavartuk vagy összeforrasztottuk az alkatrészek kivezetéseit.

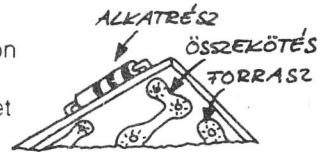
• **Wire-wrap (csavaros kötés).** Ha több integrált áramkörre van szükség, leggyorsabban az ún. wrapfoglatok használatával tudjuk összeszerelni őket. A foglat lábai négyzet keresztmetszetűek.) Kézi és motoros wrappelő szerszámok is kaphatók. Ha azt a típust használjuk, amelynél a vezetékreteget bizonyos hosszon le kell csupaszítani, akkor az erős kötés érdekében a szigetelt vezetékreszből is tekerjünk néhányat a megfelelő lábra!

• **Nyomatott áramköri lap (NYÁK).** Ez teszi lehetővé a legtisztább és legszakszerűbb külsejű végleges áramkört. Foglatokra nincs szükség, de az alkatrészek kivezetéseit az áramköri kártyán kialakított réz vezetópályákhoz kell forrasztani. Sokféle NYÁK van. A kísérletezők kétfélet használnak:

1. Előmaratott, kifűrt, hálós kártyán (kísérleti NYÁK) minden lyuknál van egy kör alakú forrasztási felület (forrszem). A lyuksorok egyes szakaszait sokszor rézfólia csík köti össze (a forrasztás nélküli protoboardhoz hasonlóan). A nyomtatott áramköri lemezen néhány pontot általában áthidaló vezetékkel kell összekötni (rövid, két végén csupaszított, szigetelt huzallal vagy wraphuzallal).

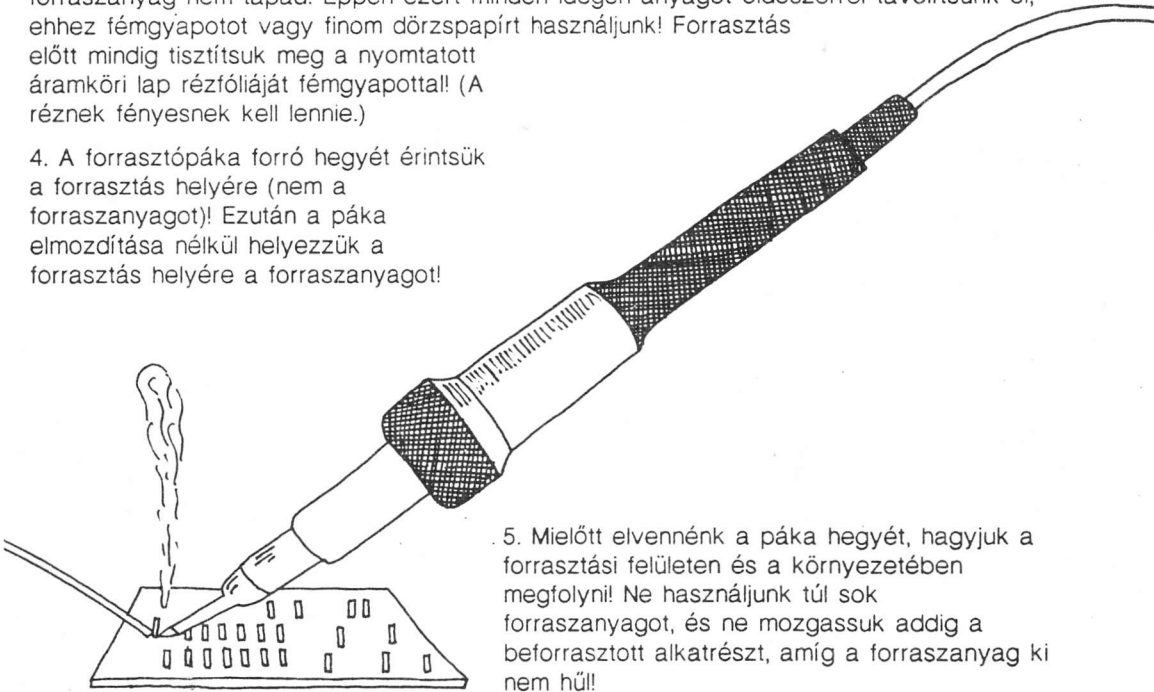
2. Egyedi célú, nyomtatott áramköri lapok. Itt az alkatrészek közötti összeköttetést a NYÁK-lap rézfóliájából alakítják ki. Ezt úgy valósítják meg, hogy a rézfóliával borított lapot fotoérzékeny anyaggal (fotoreziszt) vagy vékony műanyag fóliával borítják, és ezzel kialakítják a megfelelő rajzokat. Majd, ahol nem fedett a lap, ott a rezet kémiai úton lemaratják, így a fóliából csak az összekötő hálózat marad meg. Sok időt vesz igénybe, de jól áttekinthető áramköröket készíthetünk ezzel a módszerrel.

Tanácsok a forrasztáshoz

A forrasztáshoz okvetlenül ismernünk kell a megfelelő forrasztási technikát. Nézzük, melyek a sikeres forrasztás "arany szabályai":

1. Mindig kis teljesítményű forrasztópákával dolgozzunk (15...40 W-ossal)! A gyártó utasításainak megfelelően feltétlenül futtassuk be forrasztanyaggal a hegyét!
2. Elektronikus alkatrészek forrasztásához mindig csak gyantás forrasztanyagot használjunk, savasat soha, mert akkor korrodálhatnak a forrasztott vezetékek!
3. Festékhez, zsírhoz, olajhoz, viaszhoz vagy megolvadt szigetelőanyaghoz a forrasztanyag nem tapad. Éppen ezért minden idegen anyagot oldószerrel távolítsunk el, ehhez fémgyapotot vagy finom dörzspapírt használjunk! Forrasztás előtt mindig tisztítsuk meg a nyomtatott áramkört lap rézfóliáját fémgyapattal! (A réznek fényesnek kell lennie.)
4. A forrasztópáka forró hegyét érintsük a forrasztás helyére (nem a forrasztanyagot)! Ezután a páka elmozdítása nélkül helyezzük a forrasztás helyére a forrasztanyagot!

5. Mielőtt elvinnénk a páka hegyét, hagyjuk a forrasztási felületen és a környezetében megfolyni! Ne használjunk túl sok forrasztanyagot, és ne mozgassuk addig a beforrasztott alkatrészt, amíg a forrasztanyag ki nem hűl!

6. A forrasztópáka hegyét tartsuk tisztán! Megnedvesített ronggyal vagy szivaccsal töröljük le a szennyeződések!

• Forrasztási óvórendszabályok

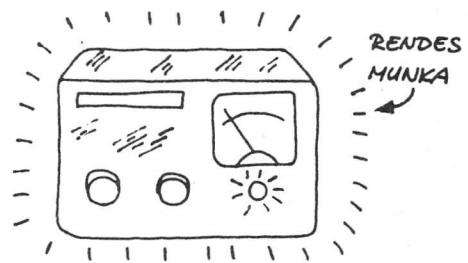
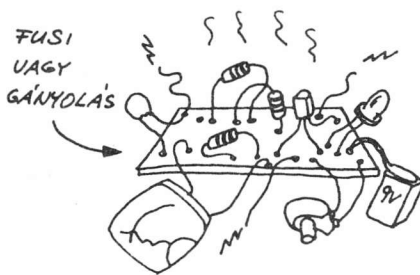
1. A forró forrasztópákával megégethetjük magunkat, sőt tüzet is okozhatunk. Óvatosan dolgozzunk tehát vele!
2. A használaton kívüli forrasztópáka csatlakozóját mindig húzzuk ki a konnektorból!
3. Győződjünk meg arról, hogy forrasztás közben nem tettünk-e kárt hálózati vezetékben!

Az elektronikus áramkörök tápellátása

- **Telepes táplálás.** Sok áramkör működéséhez olyan kevés energia elegendő, hogy akár telepről is üzemeltethetjük. A teljes áramkört ez teszi egy komplett berendezéssé, és az is lehetővé válik, hogy az áramkör bárhol működhessen.
- **Napelem.** A napelem közvetlenül is táplálhatja az áramköröket, ill. néhány napelemmel feltölthetők a tölthető telepek (akkumulátorok).
- **Hálózati táplálás.** A legegyszerűbb hálózati üzemű tápfeszültségforrást AC adapternek nevezik. Ezek az adapterek kisméretűek, használatuk egyszerű. Kimeneti feszültségük és áramuk különböző lehet. Feszültségszabályozó integrált áramkör beépítésével hálózati tápegységet is készíthetünk belőlük.
- **Figyelem!** Hálózati tápegység építésekor a legfontosabb szempont a biztonság! Óvjuk a hálózati vezetékét a dobozba fúrt lyuk éles szélétől! (Használjunk műanyag bevezetőhüvelyt!) Minden, a hálózattal kapcsolatban lévő csatlakozópont teljesen zárt házban legyen! A szabadon maradt kapcsok az áramütés veszélyét hordozhatják. Ellenőrizzük, hogy a hálózati feszültséggel kapcsolatba kerülő alkatrészek (kapcsolók, biztosítékok, transzformátorok stb.) paraméterei elérik-e a táplálandó áramkör táplálásához szükséges értékeket!

Az áramkör-építési tudnivalók összefoglalása

A továbbiakban olyan áramköröket közlünk majd, amelyek dugaszolós kísérleti panelen egyszerűen összeszerelhetők. Valószínű, hogy többen lesznek majd, akik néhány áramkör végleges változatát is el akarják készíteni. Gondosan kell tehát tervezni, hogy az áramkör a lehető legjobb, legmegbízhatóbb legyen.

9. 100 elektronikus áramkör

A következőkben 100 áramköri kapcsolást közlünk. (A szerző valamennyit kipróbálta, hogy meggyőződjön arról, valóban működnek-e.)

• **Az alkatrészek kiválasztása és helyettesítése.** Időt takarítunk meg, ha listát készítünk a szükséges alkatrészekről. Előfordul, hogy a hiányzó alkatrész másikkal helyettesíthető. Pl. egy npn kapcsolótranszisztort problémamentesen helyettesíthetünk egy másik, hasonló típusúval (2N2222-t 2N3904-gyel stb.) A szükségeshez közeli értékű ellenállások, kondenzátorok is gyakran helyettesíthetők egymással (1,2 k Ω helyett 1 k Ω ellenállás, 0,33 μ F helyett 0,47 μ F-os kondenzátor stb.). Mindig figyelembe kell vennünk a megfelelő feszültség- és teljesítményhatárokat!

• **Mi a teendő, ha nem működik az áramkör?** Először is ellenőrizni kell, hogy megkapja-e az áramkör a megfelelő tápfeszültséget! Ha ez rendben van, de furcsa szagot érzünk, és azt tapasztaljuk, hogy valamelyik alkatrész igen meleg, azonnal kapcsoljuk le a tápfeszültséget, és a következőket tegyük!

1. Ismételten ellenőrizzük az összes összekötést! Nem hiányzik-e egy huzal? Nem görbült-e el egy integrált áramkör lába? Nincs-e rossz forrasztás? Nem zártatos-e az egyik vezeték?

2. Nem kötöttünk-e be fordítva egy diódát? Nem hibás-e az egyik alkatrész?

3. Gondoljuk meg, hogy néha, különösen akkor, ha a tápfeszültség-vezetékek 15 cm-nél hosszabbak, az integrált áramkörök nem, vagy csak bizonytalanul működhetnek, hacsak nem kapcsolunk minden tok tápfeszültség-kivezetési közé egy-egy 0,1 μ F értékű kondenzátort! Arra is szükség lehet, hogy a nyomtatott áramköri lapra a tápfeszültség-bevezetési pontok közé is beforasszunk egy 1...10 μ F-os kondenzátort.

4. Vegyük számításba, hogy a közölt áramkör esetleg hibás!

Törekedjünk a maximális biztonságra! Aki hálózati táplálású áramkörrel dolgozik, annak feltétlenül be kell tartania a megfelelő előírásokat, óvórendszabályokat! Óvatosan dolgozzunk a forrasztópákával! A nagy hangerő miatt a hangszórós áramköröket tartsuk távol magunktól, és ne használjunk fehallgatót!

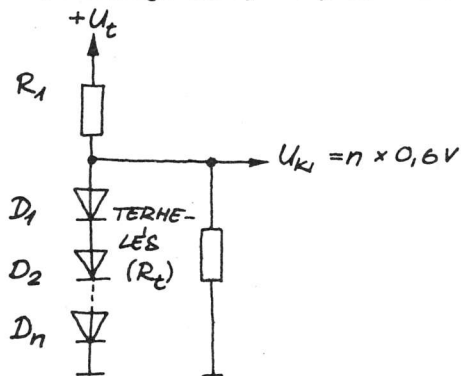
• **További teendők.** Próbáljunk meg kísérletezni az RC tagok elemeinek értékeivel! Cseréljük ki az áramkörben a teljesítményfokozatban használt eszközöket, amelyek jelfogót, piezozümmögőt stb. hajtanak meg! (Okvetlenül figyeljünk a feszültség és az áram határértékeire!) Alkalmazzuk az Ohm-törvényt, és ha szükséges, soros ellenállással csökkentjük az áramerősséget! Az áramkör végleges változatának megépítése előtt mindig készítsünk és próbáljunk ki egy "deszkamodellt"!

Diódás áramkörök

A különböző típusú diódákat széles körben alkalmazzák. Néhány tipikus áramkör.

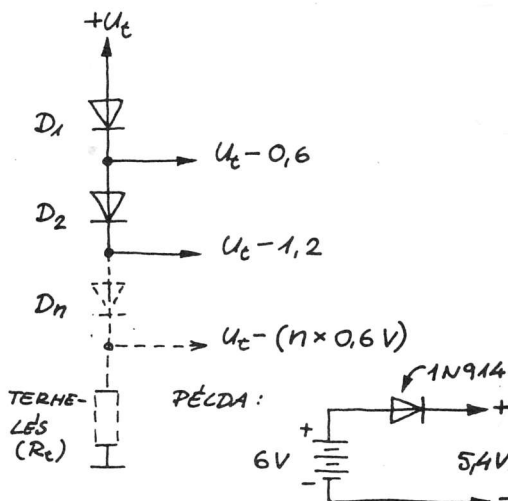
Kis jelű diódák és egyenirányítók

• Feszültség szabályozó (stabilizátor)

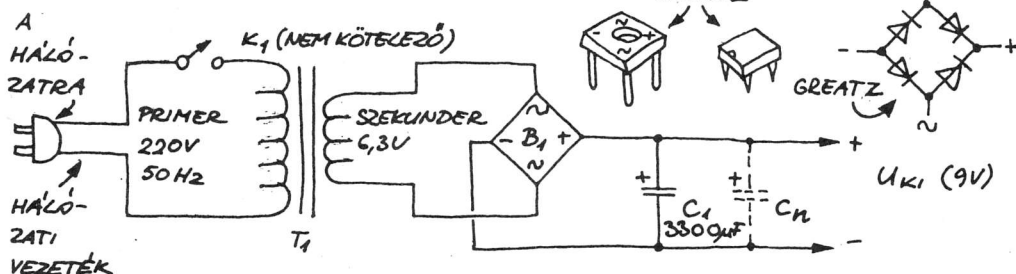

Egy vagy több szilíciumdióda a feszültséget 0,6 V-os lépésekben tudja szabályozni.

• Feszültségcsökkentő

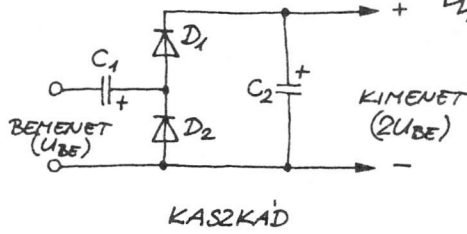
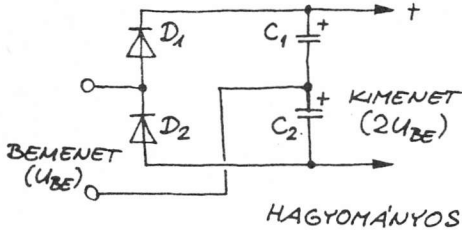
• 9 V-os tápegység

Az ábrán egy egyszerű, hálózatról táplált, 9 V-os tápegység látható. A minél kisebb bűgőfeszültség (az U_{ki} egyenfeszültségen ülő váltakozó jel) elérése érdekében C_1 értéke nagy legyen (nagyobb kapacitásértéket úgy is megvalósíthatunk, hogy több C_n kondenzátort kapcsolunk C_1 -gyel párhuzamosan). A kondenzátorok megengedett üzemi egyenfeszültségének legalább 12 V-nak kell lennie. A B_1 egyenirányító hídnak legalább 12 V záróirányú csúcsfeszültséget elviselő típust válasszunk! T_{r1} -nek és B_1 -nek a megfelelő teljesítmény- és áramhatáradatokat el kell érnie. (Az Ohm-törvény alapján számítható!)

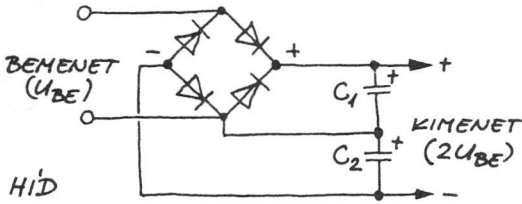
• **Figyelem!** Minden szabad, hálózati tápfeszültségű pontot szigetelni kell, vagy más módon kell hozzáférhetetlenné tenni! Szereléskor és javításkor a hálózati csatlakozóvezeték dugaszát húzzuk ki!

• Feszültségkétszerező

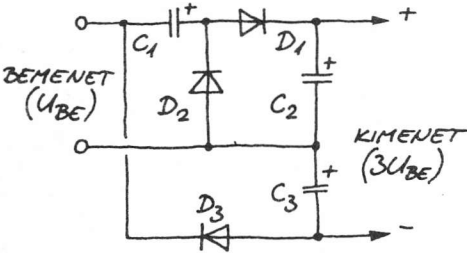

FIGYELEM!
EZEK AZ ÁRAMKÖRÖK
NAGYFESZÜLTISÉGET
KÉPESEK ELBÁLLITANI!

Ez az áramkör hozzávetőlegesen megkétszerezzi a bejövő AC feszültséget. A kimeneten DC (egyen-) feszültség van. A bemeneti feszültség értékének kétszeresét elviselő kondenzátorokat és diódákat kell használnunk. Nagy kapacitású C_1 -gyel és C_2 -vel a kimeneti hullámosság (bűgőfeszültség) csökkenthető. A hidas feszültségkétszerező hatásosabb, mint a hagyományos és a kaszkád megoldások. A diódás egyenirányító hidakkal egyszerűbb megépíteni a feszültségkétszerezőt.

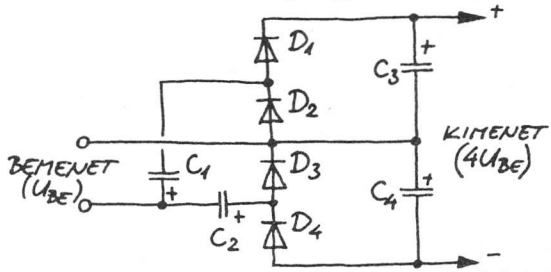

• Feszültségháromszorozó

Ez az áramkör a bemenő váltakozó jelet háromszorosára növeli, és egyenjellé alakítja át. A C_2 ; D_1 ; D_2 és D_3 elemeknél $2U_{BE}$ -nél nagyobb legyen a határfeszültségük.

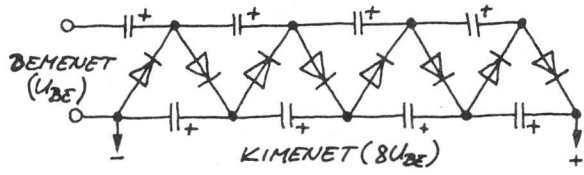
• Feszültségnégyeszerő

A bemenő AC jelet négyeszeri és DC jellé alakítja át. Valamennyi alkatrésznek $2U_{BE}$ -nél nagyobb feszültségre is alkalmasnak kell lennie.

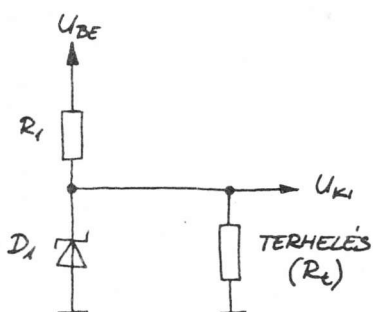
• Kaszkád feszültség sokszorozó

Ez az áramkör több lépcsőben sokszorozza a feszültséget. Valamennyi alkatrésznek el kell viselnie a $2U_{BE}$ -t.

Zenerdiódás kapcsolások

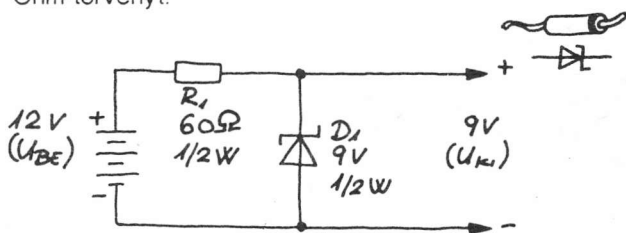
• Feszültségszabályozó

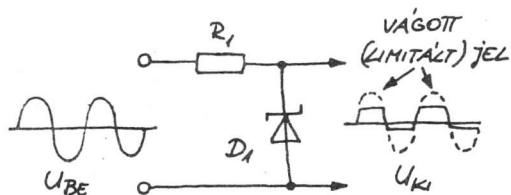
Az ilyen áramkör a szabálytalan tápforrásból (ilyen pl. egy elem) állít elő stabil feszültséget (U_{KI}) a terhelésnek. Az U_{BE} változhat, de legalább 1 V-tal a szükséges U_{KI} érték felett kell lennie. Kimenő árama 0-tól a betervezett maximális értékig változhat: Az I nem változik, ha a kimenő áram változik vagy nullára csökken. Mivel $I = I_2 + I_L$, az I_2 nő, ha I_L csökken. A feszültségszabályozó tehát mindig azonos erősségű áramot használ fel, még akkor is, ha a terhelést eltávolítjuk.

• **Figyelem!** D_1 -nek és R_1 -nek megfelelő terhelhetőségűnek kell lennie. Alkalmazzuk az Ohm-törvényt!

Példa. Egy rádió a 9 V-os telepből 20...50 mA-t vesz fel. Ahhoz, hogy 12 V-os telepről üzemeltessük, egy 9 V-os, 1/2 W-os zenerdiódára van szükség. R_1 -nek 60 Ω körülnek kell lennie és legalább 0,15 W-osnak.

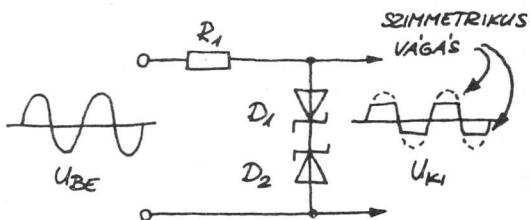

• Limiter

Ez az áramkör egyrészt a bemeneti feszültséget alacsonyabb, kezelhetőbb szintre tudja csökkenteni, másrészt a szinuszos vagy háromszöglet közel négyszögjellel képes átalakítani. R_1 értékválasztása az előbbieket szerint történik. (I -nek legalább 2 mA-nek kell lennie).

• Kettős limiter

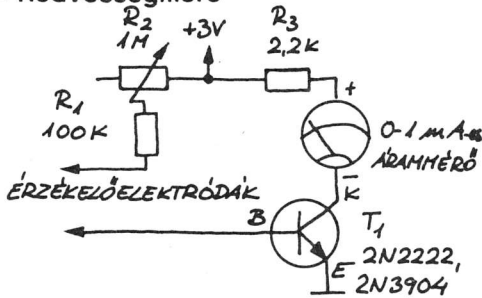

Ez az előző áramkör szimmetrikus változata. A bemenő jel mindkét félperiódusát egyformán vágja. Egyrészt használható hangszórók és fejhallgatók védelmére a túlságosan nagy jelektől, másrészt négyszögjellel előállítására is alkalmas.

Bár egyre inkább az integrált áramkörök kerülnek a figyelem középpontjába, azért a bipoláris és a térvezérelésű tranzisztorok felhasználási területe is igen széles.

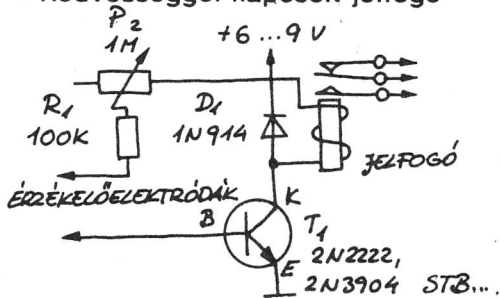
Bipoláris tranzisztoros kapcsolások

• Nedvességmérő

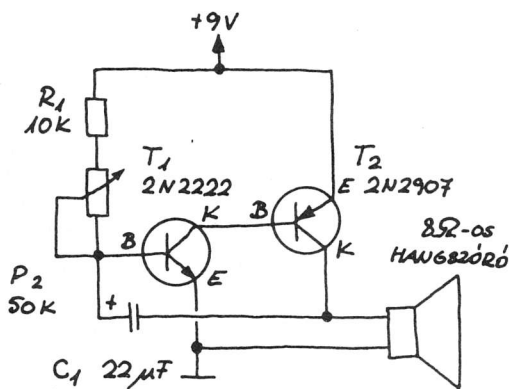
Ezzel az áramkörrel pl. a talaj nedvességét mérhetjük a kertben. Az R2 ellenállást úgy kell beállítanunk, hogy a műszer 1 mA-t mutasson, amikor a talajnedvesség éppen megfelelő. A műszer így az alacsonyabb nedvességszinteket fogja jelezni.

• Nedvességgel kapcsolt jelfogó

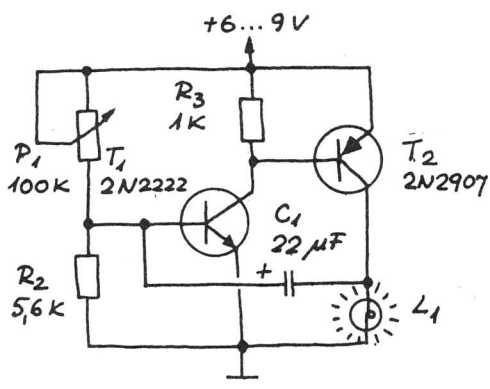
Ez az áramkör meghúzza a jelfogót (a jelfogó paraméterei: 6...9 V, 500 Ω, ha a nedvesség túllépi az R2-vel beállított szintet. Pl. jelezhetjük vele az esőt a jelfogóra kapcsolt fényforrással vagy más eszközzel.

• Metronóm

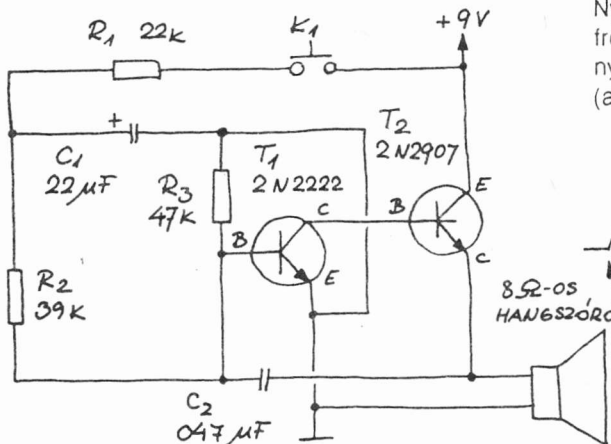
A metronóm szabályos tiktaksorozat előállításával érzékelteti az idő múlását. Az R1 állításával vagy C1 értékének változtatásával szabályozhatjuk az ütések ritmusát.

• Villogó

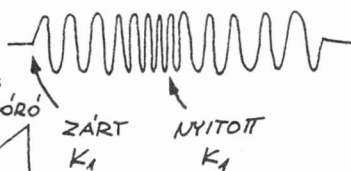

A bemutatott áramkör kb. másodpercenként villant. R1 a felvillanások gyakoriságát vezéri. L1 helyére parányi izzót kell bekötnünk.

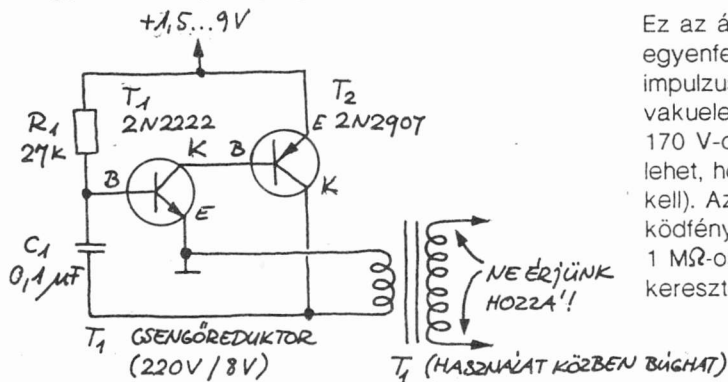
• Sziréna

Ny₁ zárásával a hangszóró növekvő frekvenciájú jelet ad ki. Ha nem nyomjuk Ny₁-et, a frekvencia csökken (ahogy C₁ kisül). Megközelítően így:

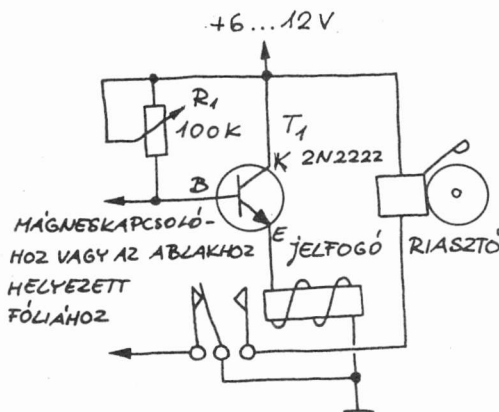

• Nagyfeszültségű tápegység

Ez az áramkör 9 V egyenfeszültségből 220 V-os impulzusokat állít elő. Ha vakuelemet használunk, akkor 170 V-os jelet kaphatunk (de lehet, hogy C₁ értékét változtatni kell). Az áramkör egy vagy több ködfénylámpát képes táplálni 1 MΩ-os előtét-ellenállásokon keresztül.

• Betörésjelző. Ez a riasztó megszólal, és a tápfeszültség kikapcsolásáig bekapcsolva

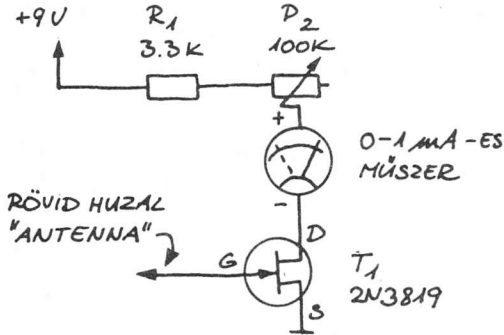

marad, amint az ajtóra szerelt mágneskapcsolót nyitják, vagy elszakad az ablakra erősített fóliacsík. Beállítani úgy lehet az áramkört, hogy az R₁-et maximumra állítjuk, majd az érzékelőt nyitjuk (vagy fólia esetén megszakítjuk). Ezután állítsuk az R₁-et arra az értékre, ahol a riasztás éppen megszólal! Az áramkör 6 V-nál mindössze 0,3 mA-t fogyaszt. 6...9 V-os tápfeszültség esetén 6 V, 500 Ω-os, 12 V-os tápegység esetén 12 V-os jelfogót használunk.

Megjegyzés. Gondosan állítsuk össze, helyezzük üzembe és rejtjük el a rendszert, ha használni akarjuk!

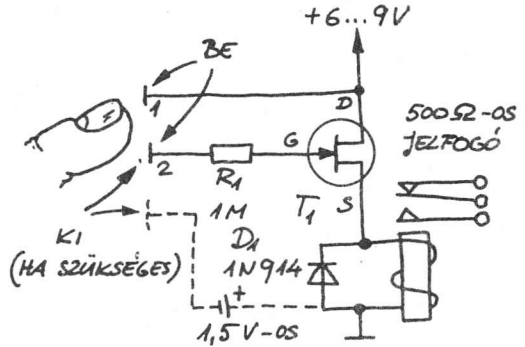
Réteg-FET-es kapcsolások

• Elektrométer

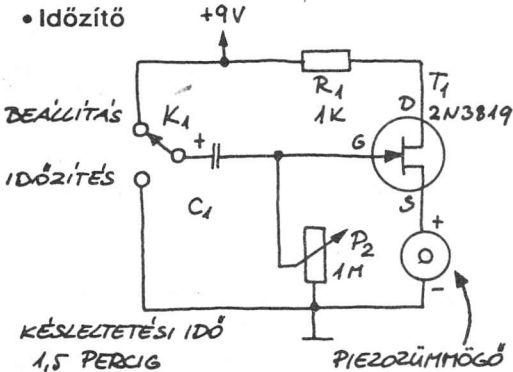
A rajzon látható áramkör a sztatikusan feltöltött test töltését képes érzékelni (pl. műanyag fésű) 30 cm-nél nagyobb távolságból. Állítsuk be R_1 értékét úgy, hogy a műszer 1 mA-t mutasson! Az "antenna" közelébe helyezett, töltéssel rendelkező test csökkenti ezt az értéket.

• Szenzoros kapcsoló

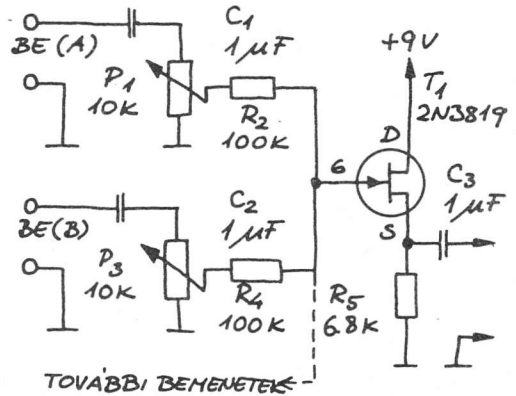
Ha szabadban a hálózati tápfeszültségtől távol megérintjük a "BE" elektródákat, egy jelfogó bekapcsol. Ha csak a 2-es elektródát érintjük meg, kikapcsol. Lehet, hogy épületben használva egy külön kikapcsoló áramkörre is szükség lesz.

• Időzítő

Állítsuk K_1 -et a "beállítás" állásba! (A zümmögő megszólal.) Ezután állítsuk K_1 -et "időzítés" állásba! A zümmögő mindaddig hallgat, amíg a késleltetési folyamat be nem fejeződik, majd megszólal. A C_1 vagy az R_1 növelésével hosszabb késleltetés is elérhető. Ezzel együtt csökkentünk az R_2 , a "beállítás" állapotban hatásos ellenállás értékét (ez gyorsítja a "beállítási" folyamatot)!

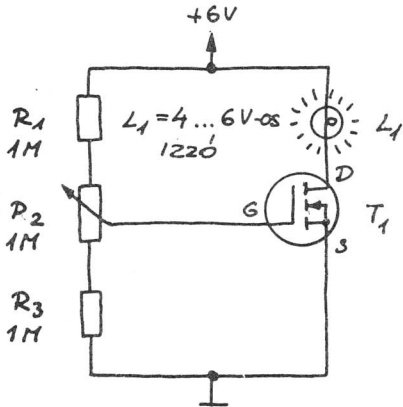
• Hangfrekvenciás keverő

Ez az áramkör lehetővé teszi, hogy két (vagy több) mikrofont vagy más eszközt közös erősítőre kapcsolhassunk. Az R_1 és az R_3 az egyes bemenetek csillapítását vezérli.

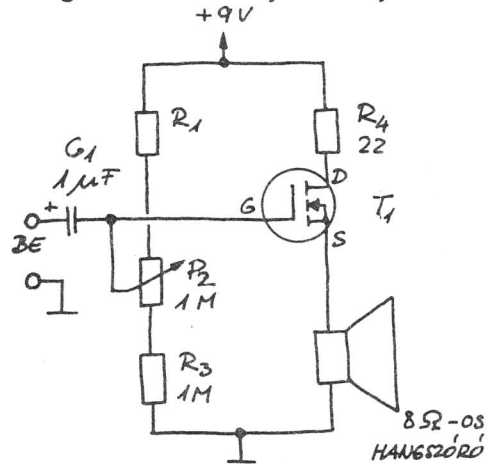
Kapcsolások teljesítmény-MOSFET (DMOS, VMOS stb.) eszközökkel

• Lineáris fényerő-szabályozó

Ez az áramkör a teljesítmény-MOSFET-ek változtatható ellenállásként való felhasználására mutat példát. A izzó fényerejét az R_2 változtatásával tudjuk szabályozni.

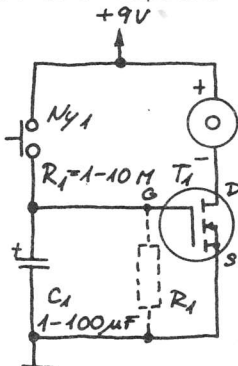
• Hangfrekvenciás teljesítményerősítő

Az áramkör a bemenő jelet erősíti. Az erősítést (hangerőt) az R_2 szabályozza.

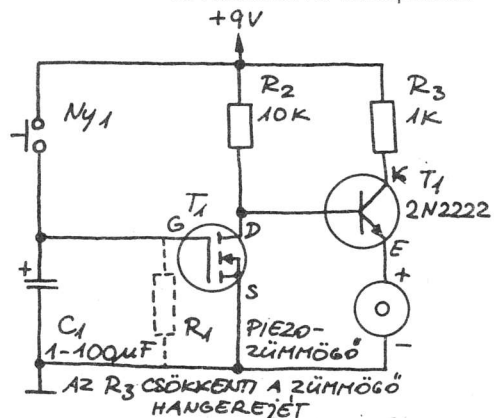
• Hosszú késleltetési idejű áramkörök

1. Késleltetve kikapcsoló

A zűmmögőt K_1 zárásával hozhatjuk működésbe. Ha újra nyitjuk K_1 -et, akkor C_1 magától (vagy a nem feltétlenül alkalmazott R_1 -en keresztül) kisül, T_1 kikapcsol, és a zűmmögő elhallgat. A C_1 kondenzátor értékétől függ a késleltetés ideje.

2. Késleltetve bekapcsoló

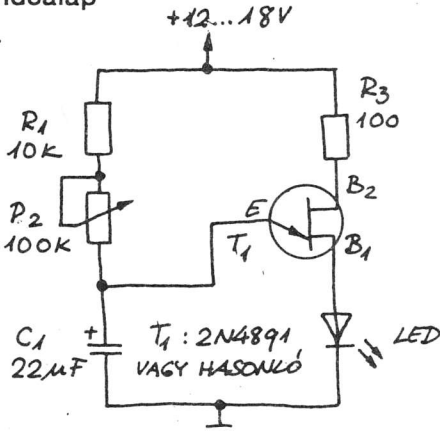
T_2 invertálja T_1 állapotát. A zűmmögő a K_1 bekapcsolásakor a késleltetési idő letelte után szólal meg. A késleltetés C_1 értékének növelésével hosszabb lesz.

Kétfázisú diódás kapcsolások

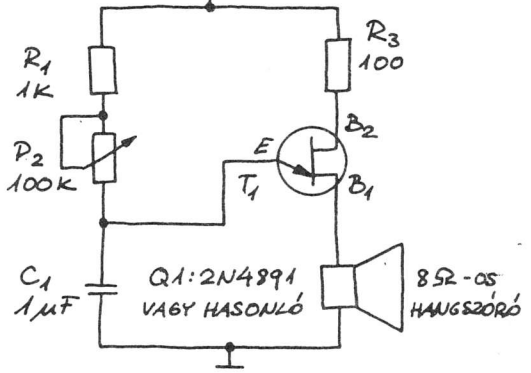
• Időalap

B_1 E B_2
2N4891

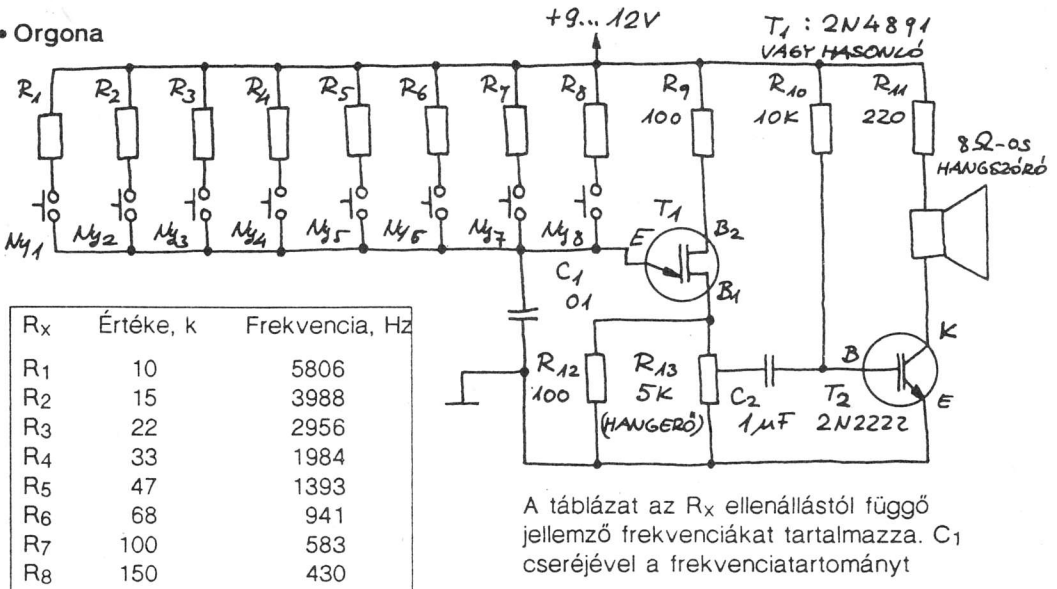
Az áramkör működési elve az, hogy az UJT (T_1) bekapcsol, ha C_1 feltöltődik, ezután a C_1 elveszti töltését a LED-en keresztül. Ezért a LED felvilág. A villanások között a LED halványan világít. A felvillanások ismétlődési ideje R_2 -vel állítható be, így elérhetjük, hogy másodpercenként egy villanás legyen (időalapszerep).

• Hanggenerátor

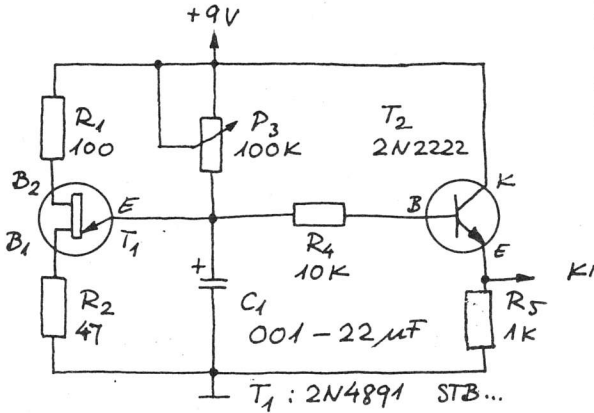
Az áramkör működési elve azonos a szomszédos áramkörével. A töltési és kisütési folyamat gyorsítása érdekében azonban C_1 értéke most jóval kisebb. Az eredmény: a hangszóró által kiadott hallható hang. Ez az áramkör bővíthető (l. a most következő orgonát).

• Orgona

A táblázat az R_x ellenállástól függő jellemző frekvenciákat tartalmazza. C_1 cseréjével a frekvenciatartományt

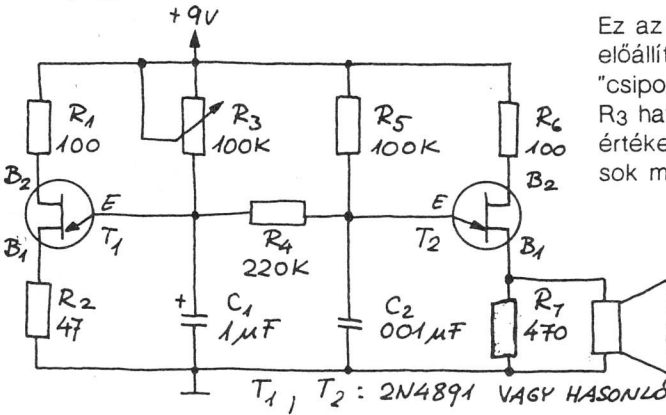
• Fűrészgenerátor

A T_2 tranzisztort a C_1 -en fellépő feszültség vezérli, így a kimeneten fűrészelet vehetünk le. Az R_3 -mal állítható be az ismétlődések gyakorisága (a frekvencia).

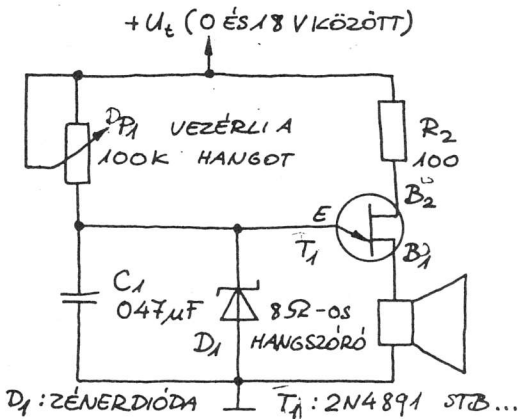
• Csipogó

Ez az áramkör sokféle hangot képes előállítani. Amint az látható, a "csipogás" ismétlődési periódusát az R_3 határozza meg. A C_1 , R_5 és C_2 értékeivel kísérletezve próbáljunk ki sok más hanghatást is!

PIEZO MAGASSUGÁRZÓ HANGSZÓRÓ

• Feszültségvezérelt oszcillátor

Akkor ad hangjelzést ez az áramkör, ha U_{be} a D_1 zenerdióda zenerfeszültségénél kisebb. Ezért a D_1 dióda U_z feszültségét a kívánt leállítási szintnek megfelelően kell megválasztani. Ezzel pl. egy másik áramkört ellátó tápfeszültség adott szint alá való csökkenését jelezhetjük. A feszültségvezérelt oszcillátor az egyszerű, mégis nagyon jól működő áramkör kitűnő példája.

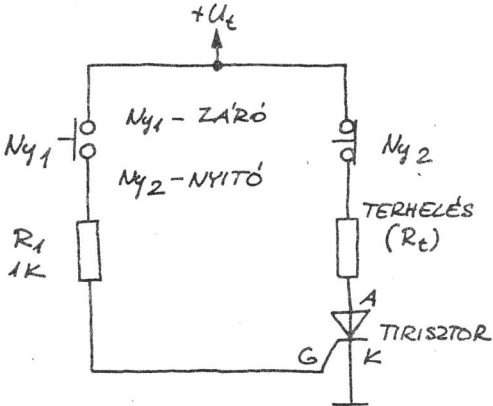
D_1 : ZENERDIÓDA T_1 : 2N4891 STB...

Tirisztoros kapcsolások

Tirisztorokat és triakokat gyakran használnak kapcsolóelemekként.

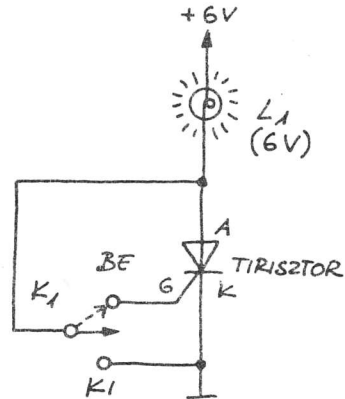
Szilárdtest-kapcsolós (SCR) áramkörök

• Reteszelődő kapcsoló

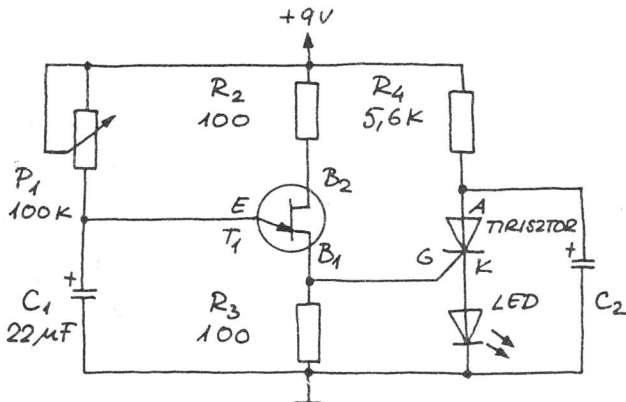
A K_1 kapcsoló zárásával a tirisztor bekapcsol, és a terhelésen keresztül áram folyik. A tirisztor K_1 nyitása után is bekapcsolva marad, ha csak a terhelés nem egyenáramú motor, vagy a K_2 -vel meg nem szakítjuk az áramot.

• Kísérleti áramkör

Ebben a kapcsolásban K_1 egy középállásba visszaugró (egypólusú kétérintkezős) morzekapcsoló. Ha K_1 "Be" állásban van, akkor a tirisztor bekapcsol, és az izzó világít. A "Ki" állásban a kapcsoló söntöli (rövidre zárja) a tirisztor áramát, és így kikapcsolja.

• Kondenzátorkisütéses LED villogó

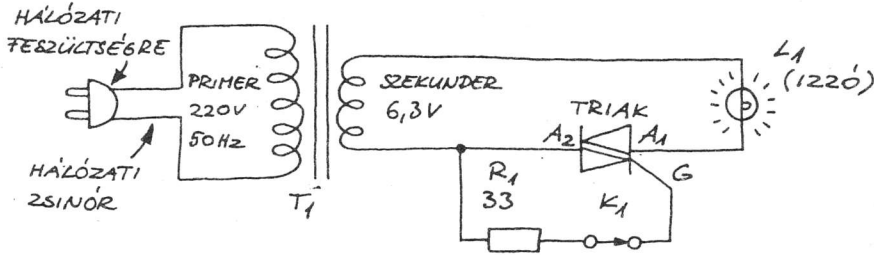

A tirisztor kikapcsolt állapotában C_2 az R_4 -en keresztül töltődik. Amikor a T_1 kétbázisú diódáról érkező impulzus bekapcsolja a tirisztor (ha a C_1 is feltöltődött), a C_2 -ben tárolt töltés a LED-en át gyorsan kisül (és a C_1 is). A tirisztor (és a LED) kikapcsolódik, mert nincs már megfelelő értékű tartóáram. A ciklus ezután előlről kezdődik.

T_1 : 2N4891 UJT P_1 BEFOLYÁSOLJA A PERIÓDUSIDŐT

Áramkörök triakkal

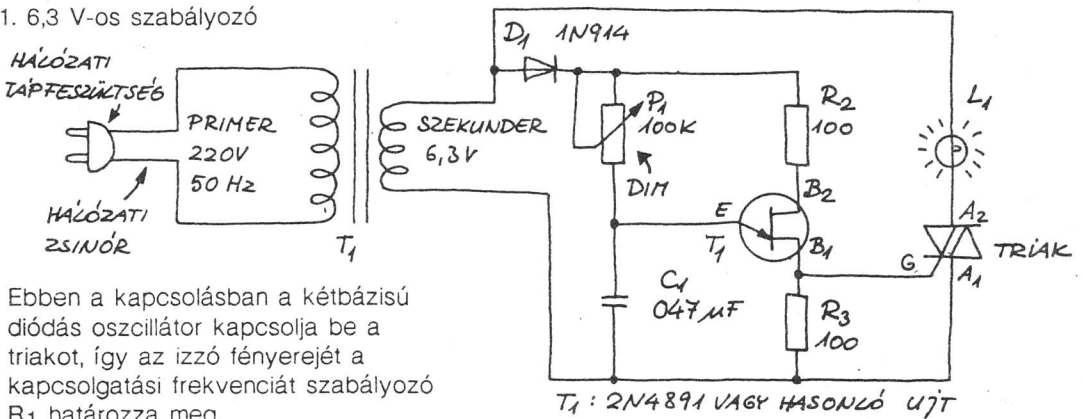
• Vizsgáló áramkör

• **Figyelem!** A triakokat speciálisan váltakozó áramú működésre tervezték. A vonatkozó biztonsági előírásokat feltétlenül be kell tartani, ha hálózati árammal működő áramkörrel dolgozunk! A hálózatra kapcsolódó valamennyi csatlakozópontot szigetelni vagy burkolni kell a hálózatra való csatlakoztatás előtt.

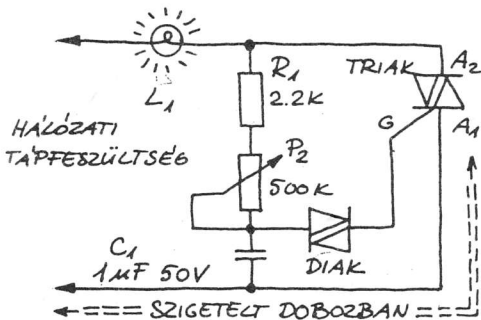
• Fényerő-szabályozó áramkör

1. 6,3 V-os szabályozó

Ebben a kapcsolásban a kétbázisú diódás oszcillátor kapcsolja be a triakot, így az izzó fényerejét a kapcsolgatási frekvenciát szabályozó R_1 határozza meg.

2. 220 V-os szabályozó

Az itt látható elven működnek a lakásokban található fényerő-szabályozós kapcsolók. Az L1-es izzó legfeljebb 100 W-os lehet. Ha a triak melegszik, akkor hűtőbordára kell szerelni. Az áramkörben levő diak kétirányú triggerdióda.

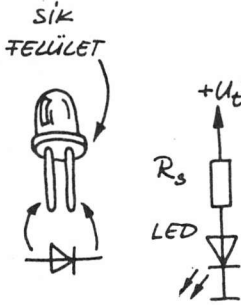
• **Figyelem!** Feszültség alatt ennek az egész áramkörnek zárt dobozban kell lennie (véletlen érintés elleni védelem)!

Optoelektronikai áramkörök

Az optoelektronikai alkatrészt tartalmazó áramkörök a legsokoldalúbb és legérdekesebb kapcsolások közé tartoznak.

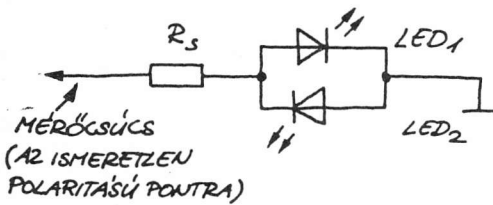
Fénydiódás (LED-es) kapcsolások

• LED-meghajtó áramkör

Számítási példa. Tegyük fel, hogy egy piros LED-et akarunk működtetni 5 V-os tápfeszültségről, 10 mA-es (0,01 A) nyitóirányú árammal! Az adatlap ekkor a LED-en 1,7 V-os feszültségértéket ad meg. Ezért az R_s értéke $(5-1,7)/0,01$, vagyis 330Ω

• Polaritásjelző

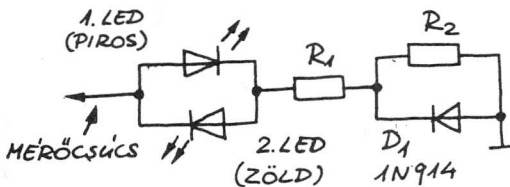

Ezzel az áramkörrel a feszültség polaritását határozhatjuk meg a táblázat szerint. Az R_s -re feltétlenül szükség van.

U_{Be}	DC (-)	DC (-)	AC (\approx)
LED ₁	Be	Ki	Be
LED ₂	Ki	Be	Be

• Háromállapotú polaritásjelző

Ez az előbbi áramkörök érdekesebb változata.

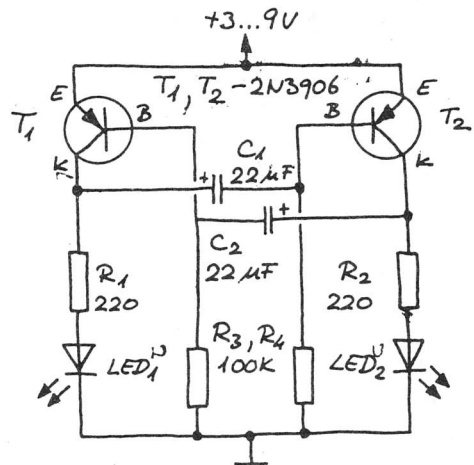
U_{Be}	Szín
+	Vörös
-	Zöld
AC(\approx)	Sárga

$$R_1 = \frac{U_{BE} - (U_{LED 2} + 0,6 V)}{I_{LED 2}}$$

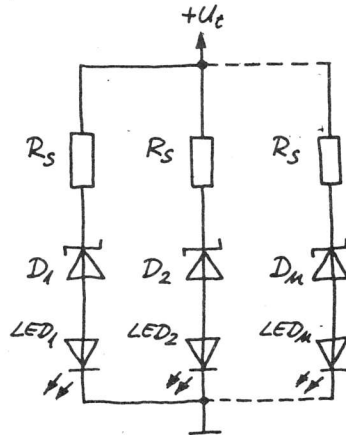
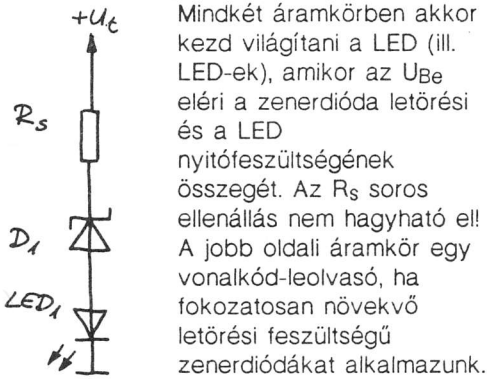
$$R_1 + R_2 = \frac{U_{BE} - U_{LED 1}}{I_{LED 1}}$$

• Két LED-es villogó

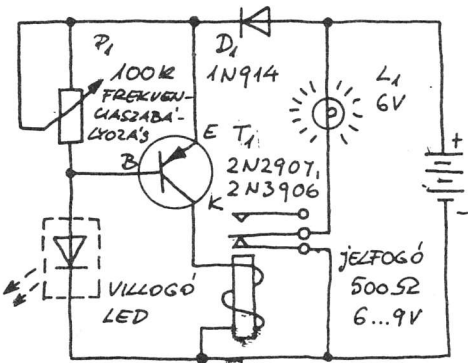
Ezt az áramkört szabadon futó multivibrátornak nevezzük. Hasonlít egy tárolóra, amelyik újra és újra indítja saját magát. T_1 és T_2 általános célú pnp tranzisztor (2N3906, 2N2907 stb.). Az R_1 és az R_2 a LED-ek áramát határolja (a LED-ek felváltva villognak). Ha a C_1 és a C_2 értékét növeljük, ritkul a villogás frekvenciája.

• Feszültség szintjelző

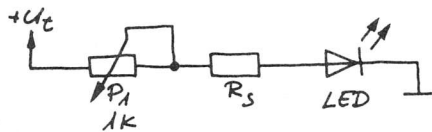

• Jelfogóval kiegészített villogó LED

Itt a LED-et egy IC-vel építették össze, amely a LED-et másodpercenként többször is felvillantja. A jelfogóval kiegészített villogó LED példa arra, hogy hogyan kell ebből a villogóból T_1 segítségével "kicsatolni" az időzítést úgy, hogy egy egyszerű impulzusgenerátor jöjjön létre. Ez az impulzusgenerátor egy jelfogót működtet, amely izzót kapcsol be. A D_1 a LED-es IC tápfeszültségét kb. 5 V értéken tartja.

• Változtatható fényerejű LED

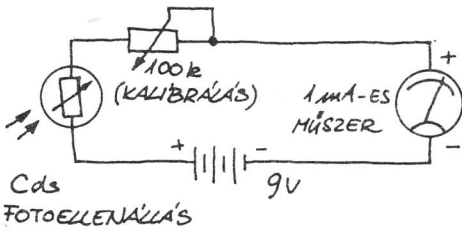

R_1 értékének változtatásával módosíthatjuk a LED áramát, és így változik a fényereje is! Az R_s értéket az előzőek alapján kell meghatározni.

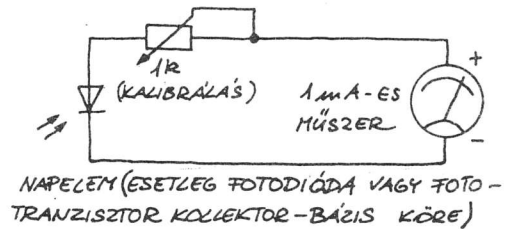
Félvezetős fényérzékelő kapcsolások

• Fénymérő áramkörök

1. Fotoellenállással

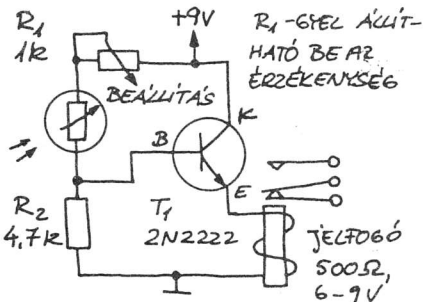

2. Fényelemmel

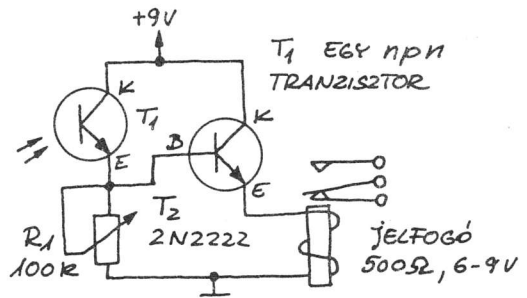
• Fény hatására működő jelfogós áramkörök

1. Fotoellenállással

Fény hatására a jelfogó rövid idő múlva bekapcsol.

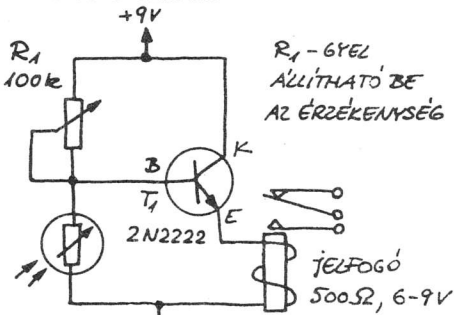
2. Fototranziszttal

Gyorsabban reagál, mint a fotoellenállás. A fényhatás megszűnése után sincs késleltetés.

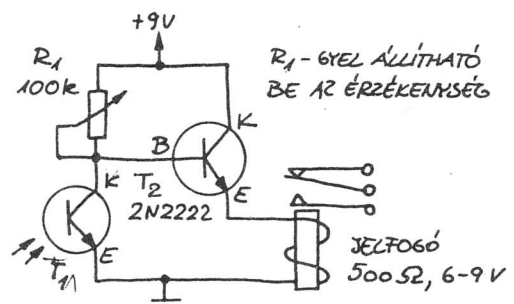
• Fény megszüntekor működő jelfogós áramkörök

1. Fotoellenállással

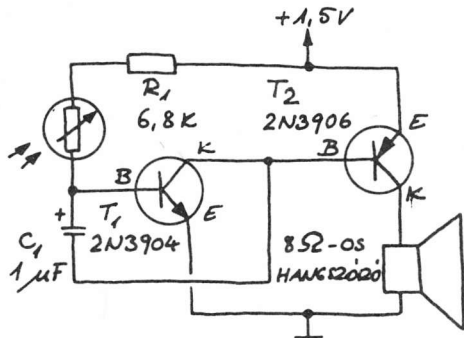
A jelfogó akkor húz meg, amikor a fotoellenállásra nem kerül fény.

2. Fototranziszttal

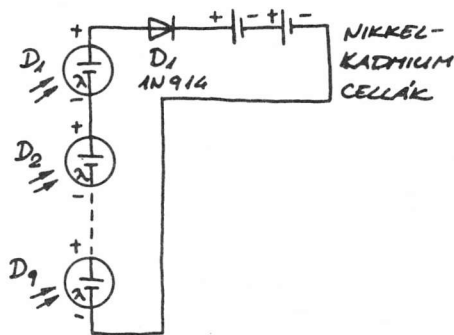
A jelfogó akkor húz meg, ha T1 nem kap fényt. A T1-re érkező fény kikapcsolja a jelfogót. Az R1-gyel állíthatjuk be az áramkört.

• Hangjelzést adó fénysonda

A könyvünkben szereplő áramkörök közül ez az egyik "legszórakoztatóbb" kapcsolás. A T1-et és T2-t a legkülönbözőbb típusú pnp és pnp tranzisztorokkal helyettesíthetjük. A hang magassága a fotoellenállásra jutó fény növekedésével nő. Nagyon érzékeny! Próbáljuk ki a következőt! Működtessük az áramkört sötét szobában! A hang magassága fokozatosan csökken, végül csak kattánásokat hallhatunk! Ekkor villantsunk el egy vakut a fotoellenállás irányába!

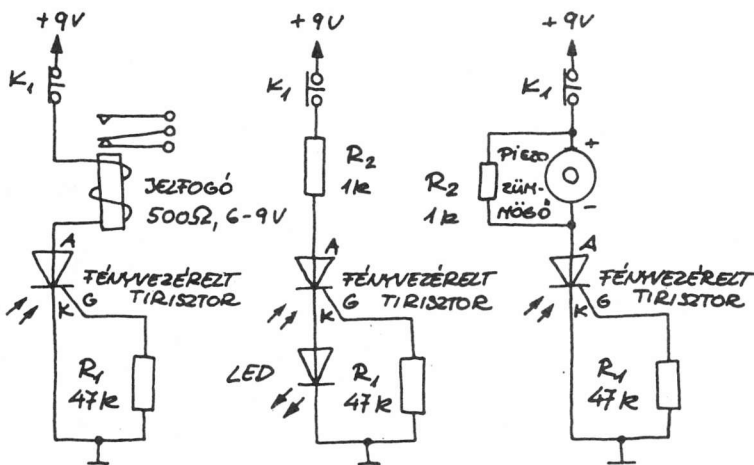
• Napelemes akkumulátortöltő

Töltünk fel kilenc napelemcellával két nikkell-kadmium akkumulátort! A napelemek árama nem haladhatja meg az akkumulátorok maximális töltőáramát! Ezt az áramot az akkumulátor és a D1 közé sorosan kapcsolt műszerrel mérhetjük. Ha soros ellenállást építünk be, vagy csökkentjük a napelemek számát, csökken az áram is. D1 megvédi az akkumulátorokat a napelemben keresztüli kisüléstől (amikor sötét van). A napelemek törékenyek! Óvatosan forrasszuk és szereljük őket!

• Fény működtetésű reteszelő áramkörök

1. jelfogó 2. LED vagy izzó 3. zümmögő

Ezek az áramkörök fény hatására kezdenek működni. A fényvezérelt tirisztor kikapcsolásához ki kell nyitni a K1 kapcsolót. Az egyes fényvezérelt tirisztorok érzékenysége eltérő.

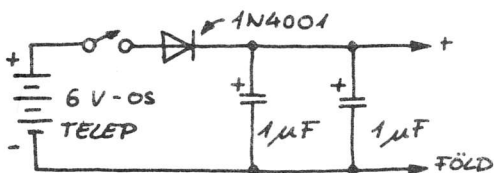
A legtöbb fényvel vezérelt villanó ilyen (Xenon villanófényegység)

Digitális integrált áramkörös kapcsolások

A következőkben néhány TTL és CMOS kapcsolást ismertetünk.

TTL kapcsolások

• A TTL kapcsolások működtetésének szabályai:

1. A tápfeszültség nem lehet 5,25 V-nál nagyobb!
2. A bemenetekre jutó feszültség nem lehet 5,25 V-nál nagyobb!
3. A bemenetekre jutó feszültség mindig feleljen meg valamelyik logikai szintnek, ne hagyjuk "lebegni" a bemeneteket!

4. A fel nem használt kapuk bemeneteit is kössük be úgy, hogy kimeneteiken H (magas) szint legyen! (Pl. egy nem használt NAND (NEM-ÉS) kapu egyik bemenetét kössük H feszültségszintre!) Ezzel csökkentjük az IC áramfelvételét!

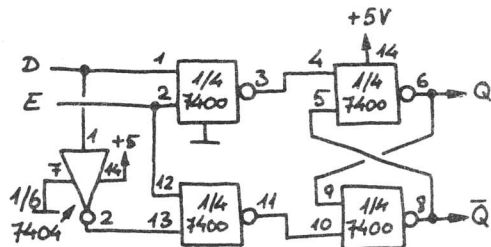
5. Ne használjunk hosszú vezetékét az áramkörben!

6. Az egység tápfeszültség-bevezetési pontjai közé iktassunk be egy 1...10 µF-os kondenzátort!

7. Több integrált áramkört tartalmazó kapcsolás esetén minden egyes tok tápfeszültségpontjai és a föld közé is kössünk be egy-egy 0,1 µF-os kondenzátort!

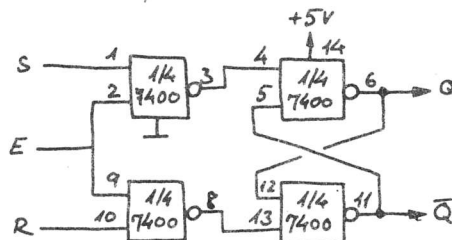
8. Ne felejtjük el, hogy a TTL áramkörök sokkal több áramot vesznek fel, mint az LS vagy a CMOS áramkörök!

• D tároló

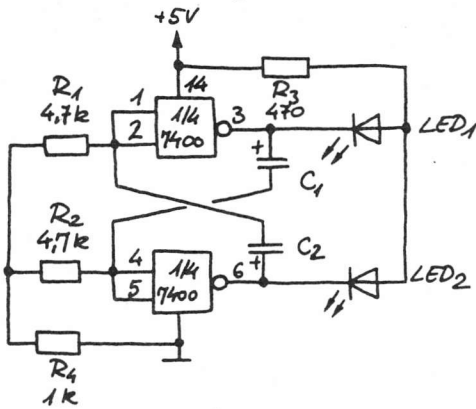
Q = D, ha az E engedélyező H szinten van.
Ha E az L szinten van, változás nem következik be.

• Óravezérelt RS tároló

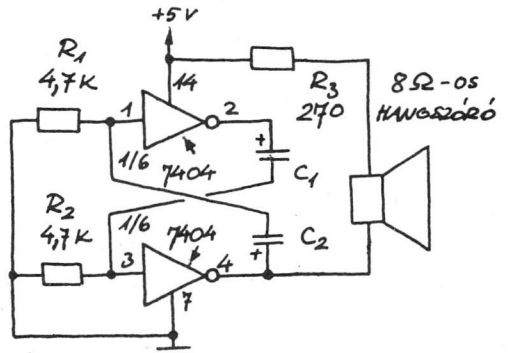
Ha az E engedélyezőbemenet H szinten van, az áramkör RS tárolóként működik.

• Két LED-es villogó

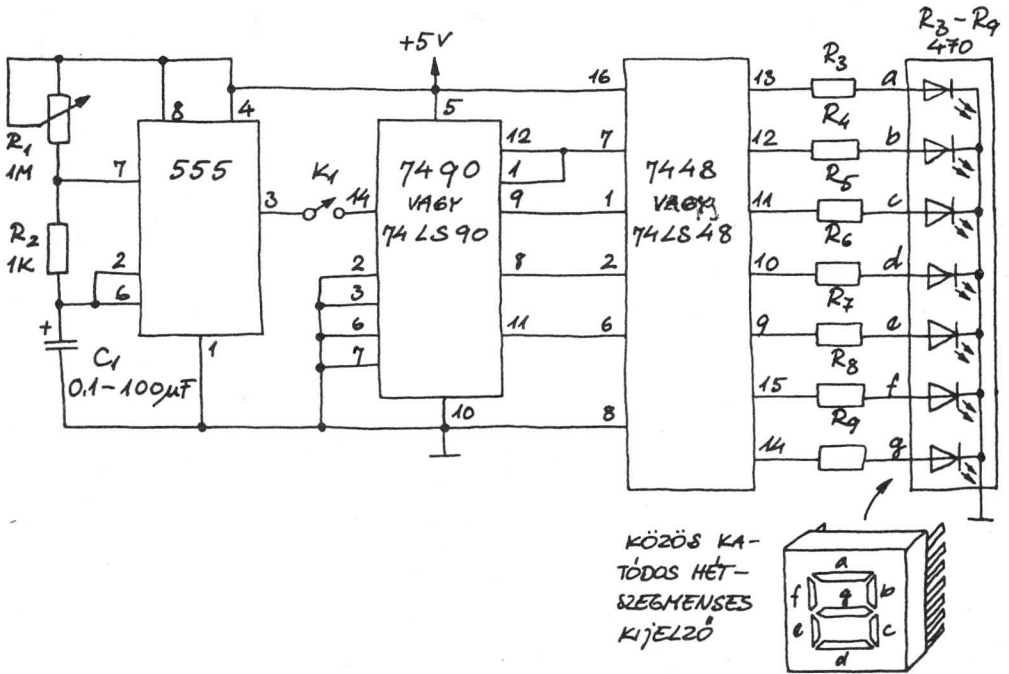
A LED-ek 2 Hz frekvenciával villognak (másodpercenként kétszer villannak fel)
 $C_1 = C_2 = 47 \mu\text{F}$.

• Hanggenerátor

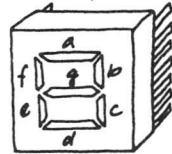

A hangszóró 4 kHz-es hangot sugároz ki, ha
 $C_1 = C_2 = 0,1 \mu\text{F}$.

• Időmérő a 0...9 másodperces (vagy perces) tartományban

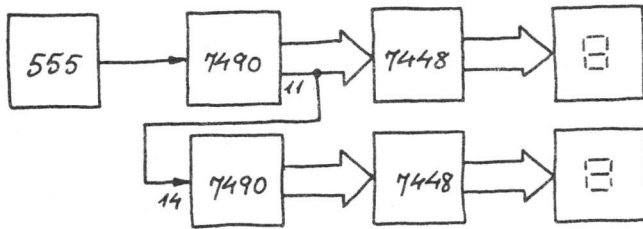

KÖZÖS KATÓDOS HÉTSZEGMENSES KIJELZŐ

A K1 kapcsoló zárása után az 555-ös áramkörből érkező jeleket a 7490-es IC számlálja. A 7490 kimenetén megjelenő BCD kódot a 7448-as IC hétszegmenses kijelző szegmenseinek meghajtására alkalmas hétszemes számmá alakítja át. Az R1 és a C1

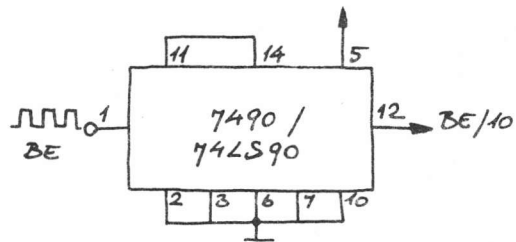
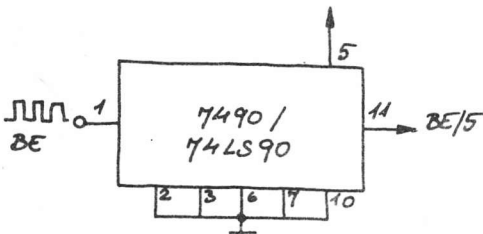
értékének változtatásával széles tartományban módosíthatjuk elektronikus óránk időalapját. Áramkörünket további számjegyekkel (helyi értékekkel) bővíthetjük a következő kapcsolásnak megfelelően:

Megjegyzés: Ez az áramkör tetszőleges áramkörből érkező impulzusok számlálására alkalmas. Ehhez az 555-ös IC-t ki kell venni az áramkörből, és a 7490-es bemenetére max. 5 V-os jeleket kell adni.

• Ötös osztó

• Tíz-es osztó

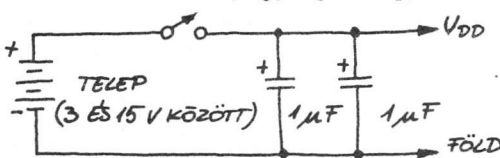
A beérkező jelsorozat minden ötödik impulzusára jelenik meg a kimeneten egy impulzus. Az előbbi áramkör bemenetére is ráköthető.

A beérkező jelsorozat minden tizedik impulzusára jelenik meg impulzus. Szintén alkalmazható az időzítő áramkör bemenetén.

CMOS kapcsolások

• Működési feltételek

1. A CMOS áramkör pozitív tápfeszültsége +3...15 V (vagy +18 V). Alkalmazzuk a 125. oldalon látható tápegységet, vagy ami még jobb, telepet!

2. A CMOS IC-k bemeneti feszültsége nem haladhatja meg a tápfeszültséget.

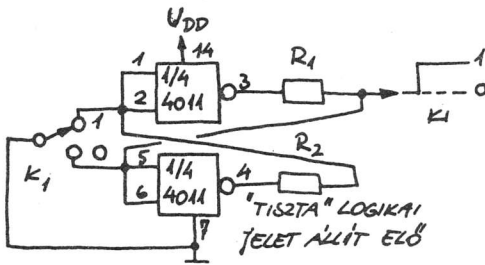
3. Az összes fel nem használt bemenetet a pozitív tápfeszültségre vagy a földpotenciálra kell kötni.

4. Tápfeszültség nélküli CMOS áramkörre soha ne adjunk bemenő jeleket!

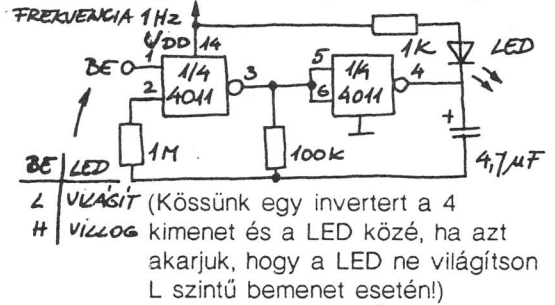
• **Hogyan bányunk a CMOS áramkörökkel?**

1. Az áramkörbe be nem épített CMOS tokokat alumíniumfóliára vagy tálcára állítva kell tárolni.
2. Sose tároljunk CMOS IC-t nem vezető műanyag szemcsék között, műanyag tálcán, zacskóban vagy habban! Tároláskor nyomjuk bele az alumíniumfóliával betekert szivacsba vagy elektromosan vezető habanyagba az áramköröket.
3. Ne használjunk hálózatról közvetlenül működtetett forrasztópákát a CMOS IC-k forrasztására! Használjunk IC foglalatot, elemről táplált forrasztópákát vagy wrappelt hozzávezetésekkel!
4. Mielőtt kézbe vennénk a CMOS IC-t, érintsünk meg valamilyen földelt tárgyat, így a testünkön levő töltés eltávozik.

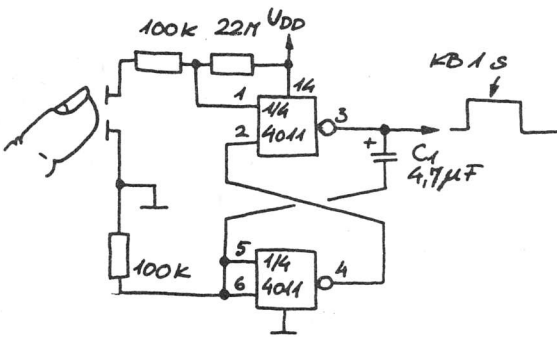
• **Pergésmentesített kapcsoló**

• **Egy LED-es kapuzott villogó**

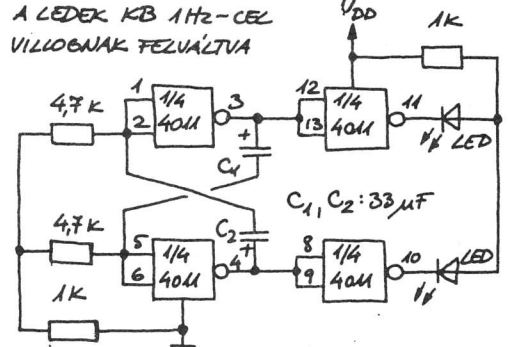

• **Érintéssel működtetett egyes impulzusadó**

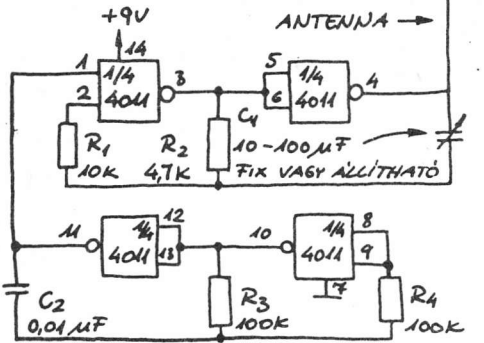
A C₁-gyel változtatható a kimeneti impulzus időtartama.

• **Két LED-es villogó**

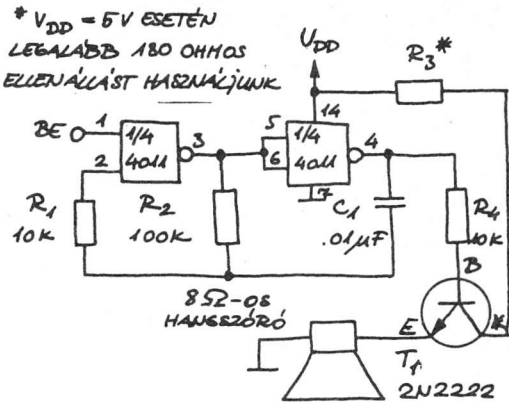
A C₁-gyel és a C₂-vel változtathatjuk a LED-ek villogási frekvenciáját.

• Mini rádióadó

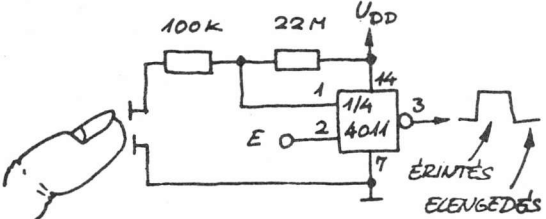
Ezzel az áramkörrel hangjelet küldhetünk egy közeli rádió-vevőkészülethez. Hangoljuk a rádiót és/vagy a C₁ kondenzátort addig, amíg nem hallható a hang! Használjunk hangolópálcát vagy szigetelt csavarhúzó a C₁ hangolásához! C₂ a hang frekvenciáját határozza meg. Antannaként kb. félméteres vezeték is megfelelő.

• Kapuzott hanggenerátor

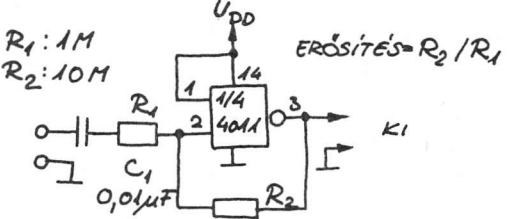
A feltüntetett alkatrészértékek esetén 1,3 kHz-es hangjelet kapunk. A hang frekvenciáját a C₁-gyel és az R₂-vel lehet változtatni, a hangerőt pedig R₃-mal. A bemenet lehet (U_{DD}/föld) kapcsoló vagy logikai jel.

• Egyszerű szenzoros kapcsoló

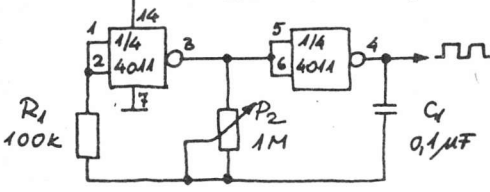
Az áramkör H szintű bemenő engedélyezőjel esetén működik.

• Lineáris, tízszeres erősítő

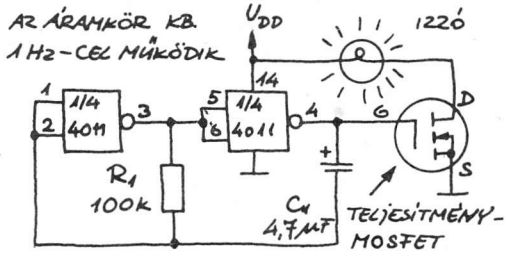
Ez az áramkör példa egy digitális kapu nem digitális alkalmazására.

• Jelgenerátor R₁ HATÁROZZA MEG A FREKVENCIÁT

Itt az R₁ határozza meg a frekvenciát. CMOS áramkörök órajelének előállítására használható.

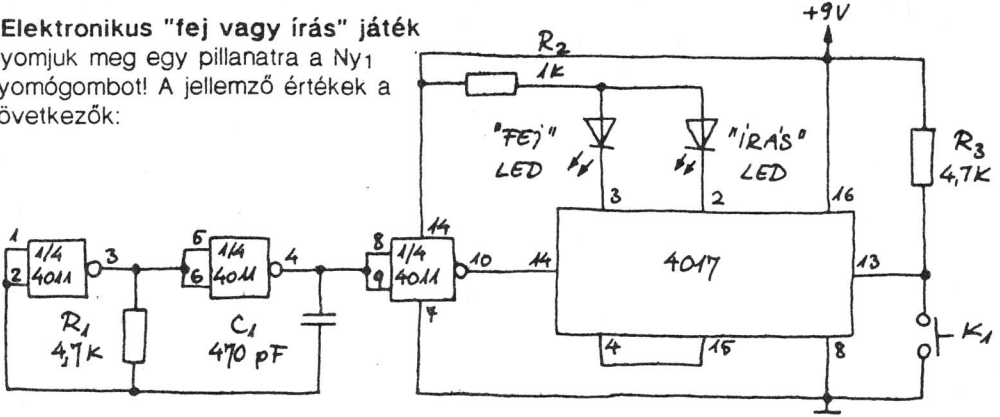
• Villogó

A C₁ és az R₁ a villogás frekvenciáját határozza meg. (Az izzóhoz külön tápegységet is használhatunk).

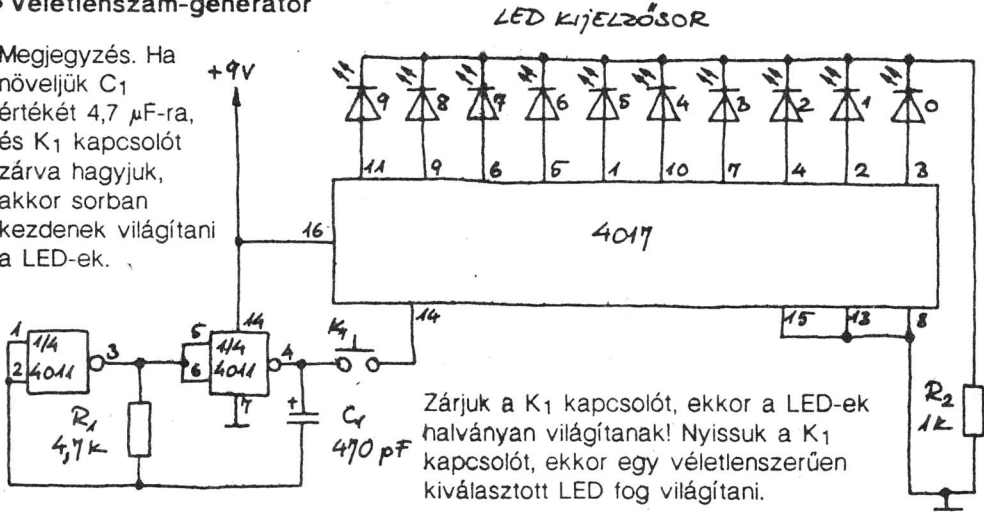
• Elektronikus "fej vagy írás" játék

Nyomjuk meg egy pillanatra a Ny₁ nyomógombot! A jellemző értékek a következők:

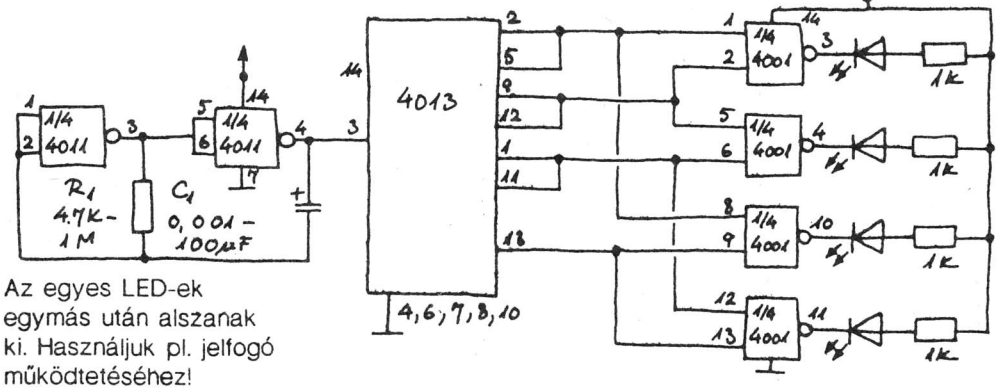
• Véletlenszám-generátor

Megjegyzés. Ha növeljük C₁ értékét 4,7 μF-ra, és K₁ kapcsolót zárva hagyjuk, akkor sorban kezdenek világítani a LED-ek.

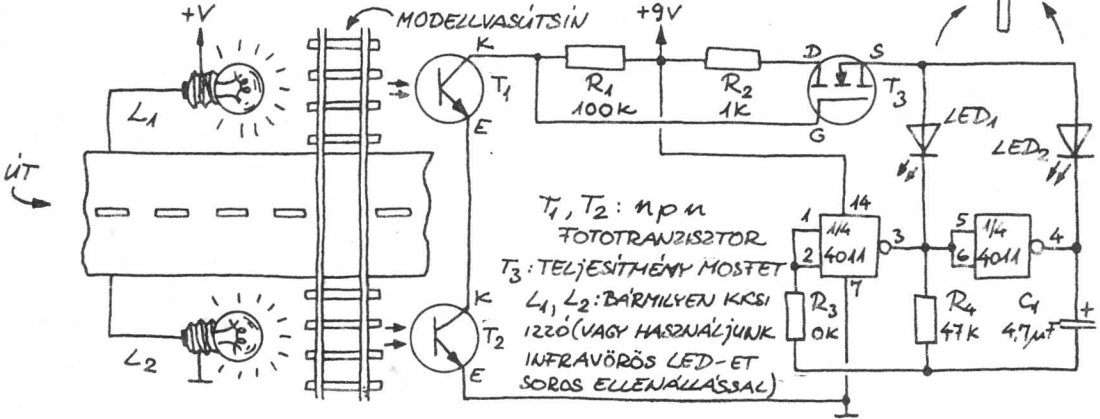
Zárjuk a K₁ kapcsolót, ekkor a LED-ek halványan világítanak! Nyissuk a K₁ kapcsolót, ekkor egy véletlenszerűen kiválasztott LED fog világítani.

• Egy a négyből sorozat

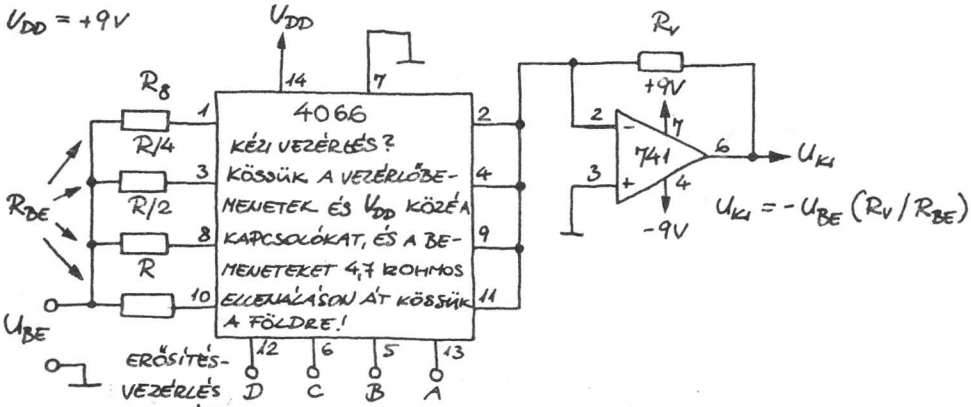
Az egyes LED-ek egymás után alszanak ki. Használjuk pl. jelfogó működtetéséhez!

• Útkeresztvezérendési lámpák modellvasúthoz

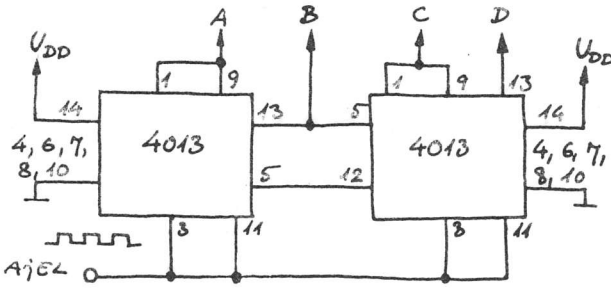
Ha jön a vonat és eltakarja a fényt a T_1 vagy T_2 elől, akkor a LED-ek felváltva villognak addig, amíg a vonat elhalad. Árnyékoljuk a T_1 -et és T_2 -t a normál fényhatásoktól egy-egy megfelelő méretű csövel!

• Programozható erősítésű műveleti erősítő

Az R_{BE} változtatására adjunk vezérlőjeleket az ABCD bemenetekre! Ha 0001-től 1111-ig változtatjuk a bemenő jeleket, akkor R_{BE} értéke R -tól $R/15$ -re módosul. Tipikus értékek: $R = R_f = 10\text{ k}\Omega$

• "Mindegyik Be, mindegyik Ki" sorrendi áramkör

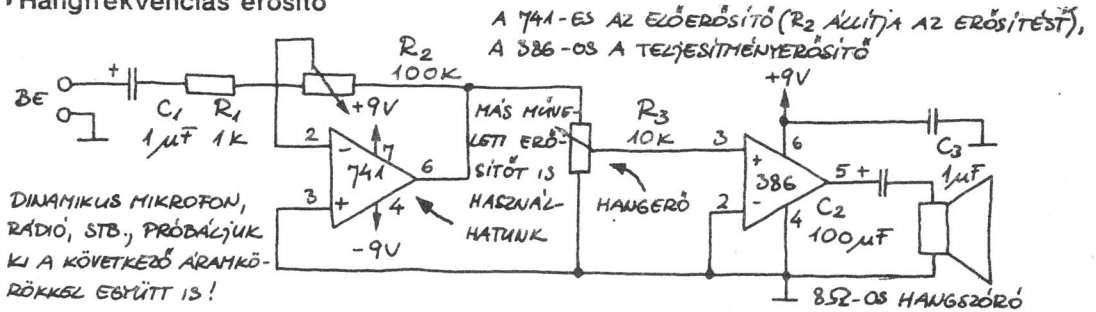
Minden kimenet először L (alacsony), majd H (magas) szintre kerül, sorban egymás után A...B...C...D...A...B... stb. sorrendben. A kimeneteket LED-ekkel tehetjük láthatóvá. A "Bucket brigade" (vödörlánc) működés céljára kössük össze az első 4013-as IC 5-ös lábát a második 13-as (és nem a 12-es) lábával!

Analóg integrált áramkörök

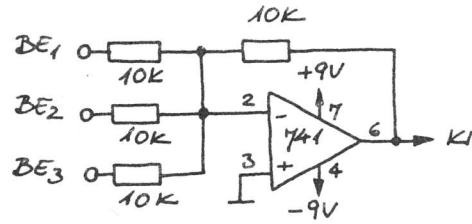
Analóg integrált áramkörökkel igen sokféle kapcsolást állíthatunk össze. Néhány a lehetséges változatok közül:

Műveleti erősítős kapcsolások

• Hangfrekvenciás erősítő

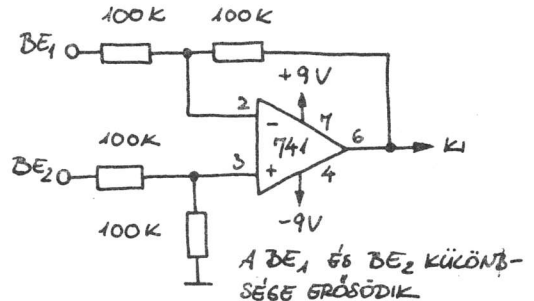

• Keverő

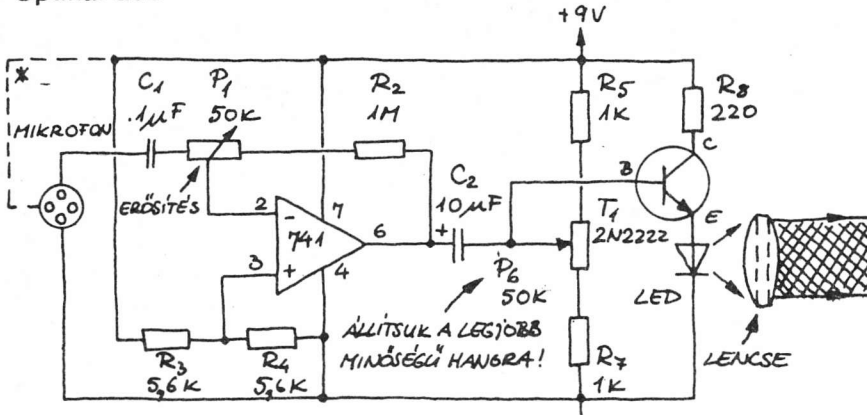
A különböző bemenetek egyidejűleg hatásosak. Ezt az áramkört használjuk az előző hangfrekvenciás erősítővel együtt!

• Differenciál-(különbségképző) erősítő

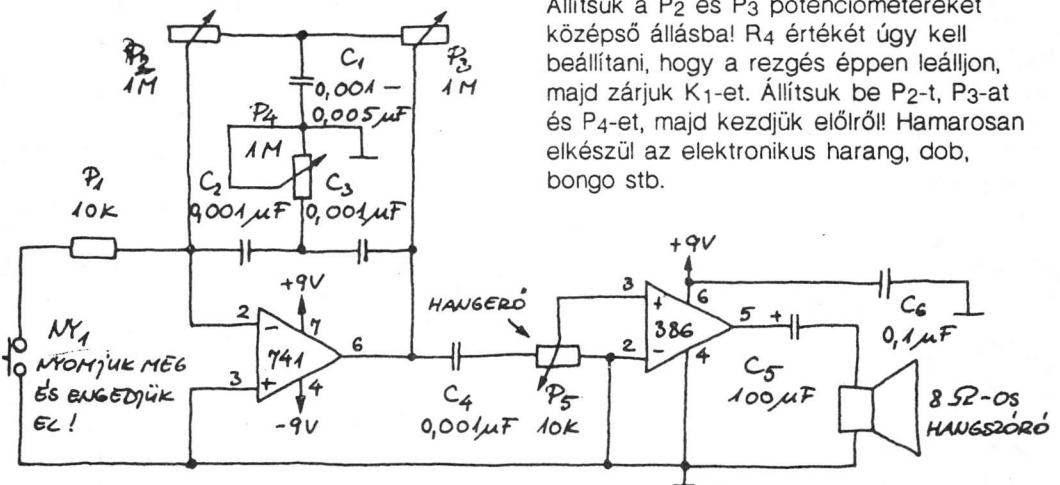
A Be₁ és Be₂ bemenet feszültségének különbségét erősíti.

• Optikai adó

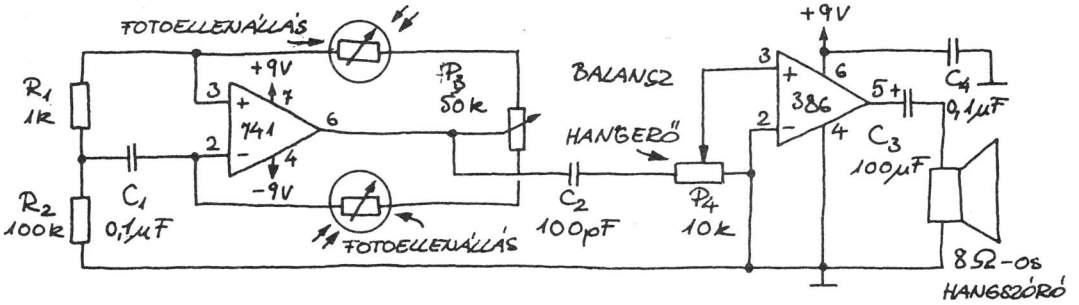
Az áramkör megépítéséhez szükségünk van egy kristály- vagy kondenzátormikrofonra, valamint egy infravörös LED-re. Lencsék segítségével a LED-ről érkező fényt keskeny, párhuzamos fénynyalábbá fókuszálhatjuk. Ellenőrzésképpen helyezzük egy működő rádió fejhalgatóját a mikrofon közelébe! A megfelelő érzékenységet az P₁ és az P₆ potenciométerek beállításával lehet elérni.

• Ütőhangszer- (csengő-, dob- stb.) szintetizátor

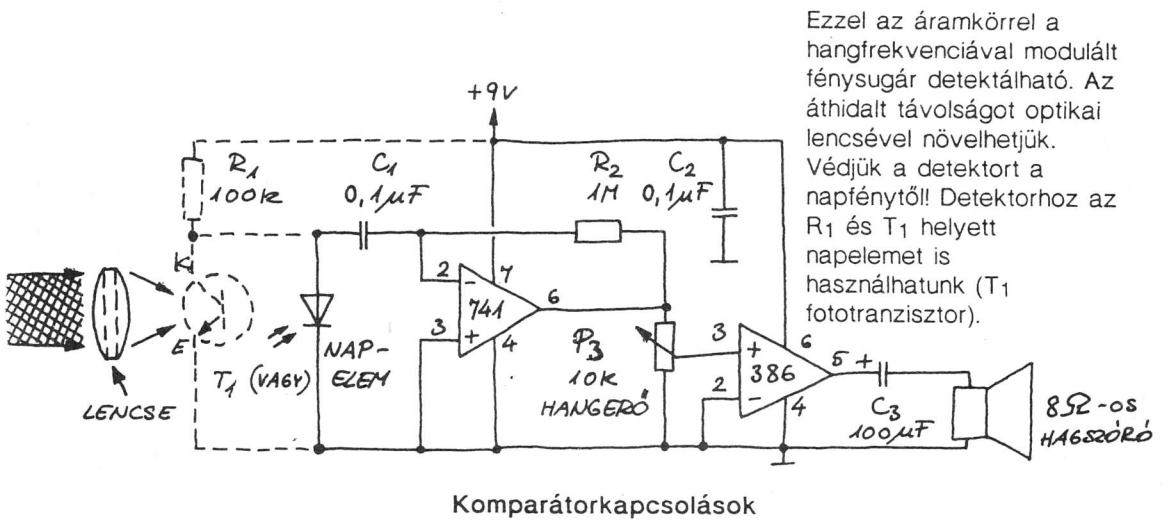
Állítsuk a P₂ és P₃ potenciométereket középső állásba! R₄ értékét úgy kell beállítani, hogy a rezgés éppen leálljon, majd zárjuk K₁-et. Állítsuk be P₂-t, P₃-at és P₄-et, majd kezdjük előíról! Hamarosan elkészül az elektronikus harang, dob, bongo stb.

• Fényérzékeny fel-le skálázó hanggenerátor

Helyezzük el ezt az áramkört és egy vakut egy sötét szobában, majd villantsuk el a vakut!

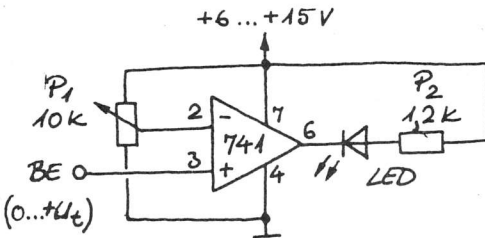
• Optikai vevő

Ezzel az áramkörrel a hangfrekvenciával modulált fénysugár detektálható. Az áthidalt távolságot optikai lencsével növelhetjük. Védjük a detektort a napfénytől! Detektorhoz az R1 és T1 helyett napelemet is használhatunk (T1 fototranzisztor).

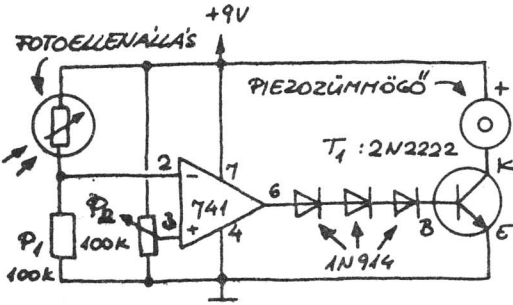
Komparátorkapcsolások

• Feszültségkijelző

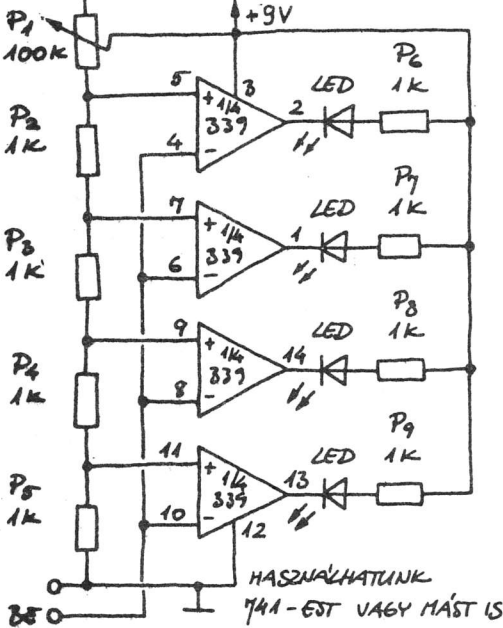
Ha a bemeneti feszültség 0 V, akkor a LED világít, ha pedig a bemeneti feszültség eléri a P1 által meghatározott feszültségszintet, akkor a LED kialszik. A 2-es és 3-as láb (kivezetés) csatlakozásait felcserélve fordított működést érhetünk el.

• Fényerőkijelző

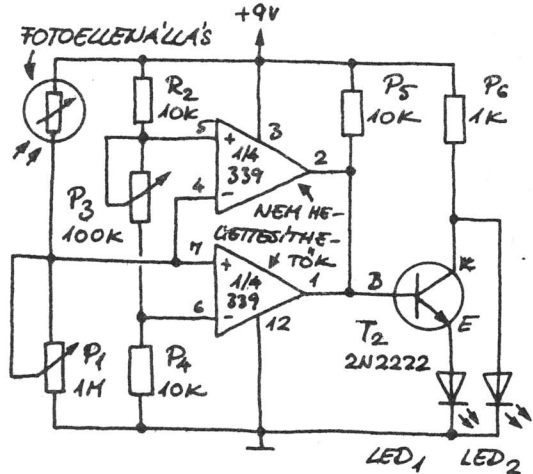
Ha a fényerő a P₂ által meghatározott szint alá csökken, akkor a hangszóró megszólal. Ha azt akarjuk, hogy a LED a fény növekedése esetén világítson, cseréljük fel a 2-es és 3-as lábak vezetőit!

• Vonalas feszültségkijelző

A bemeneti feszültség növekedésével sorban kezdenek világítani a LED-ek. A P₁ potenciométer szabályozza az érzékenységet.

• Ablakkomparátor

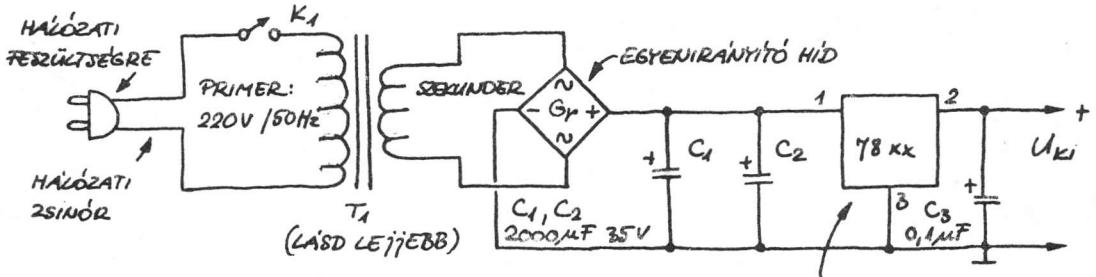

Állítsuk P₁-et középső állásba! Kapcsoljuk ki a világítást, és úgy állítsuk be P₃-at, hogy a LED₂ éppen kialudjon! Ekkor az áramkör a következőképpen működik (R₂ és P₃ a működést szabályozza):

Sötét → Világos
 LED₁ = Ki ← Be → Ki
 LED₂ = Be ← Ki → Be

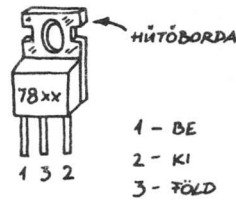
Feszültszabályozó kapcsolások

• Stabilizált hálózati tápegység

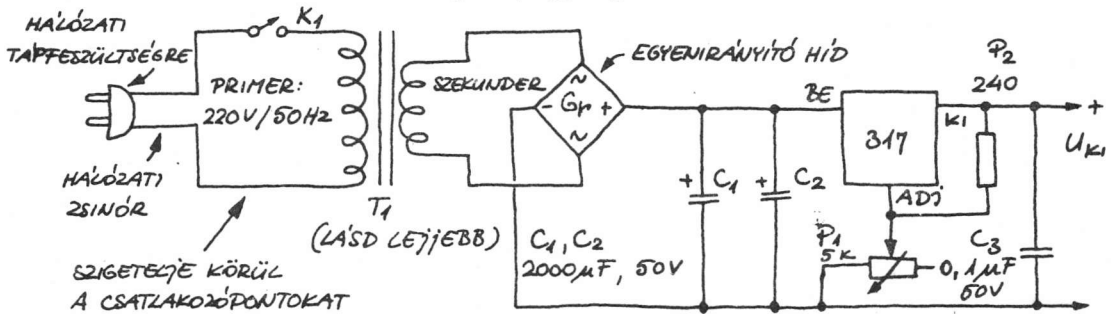

Ez az egyszerű tápegység maximum 1,5 A-es áramot tud kiadni a kimeneten, ha az IC hűtése megfelelő. Feltétlenül a megfelelő feszültségre és áramhatárra méretezett transzformátort használjunk! Túlmelegedés esetén a szabályozó (stabilizátor) lekapcsol. A jobb hatásfok elérése érdekében helyezünk szilikonsírt az integrált áramkör fémháza és a hűtőborda közé! Minden, a hálózathoz csatlakozó vezetékét szigetelni vagy más módon az érintéstől védeni kell!

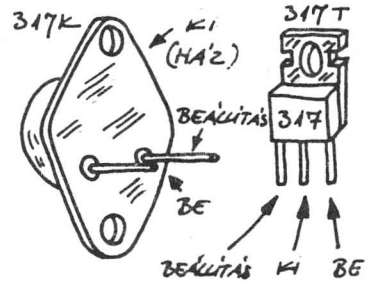
STABILIZÁTOR ÁRAMKÖR

• Változtatható kimeneti feszültségű tápegység

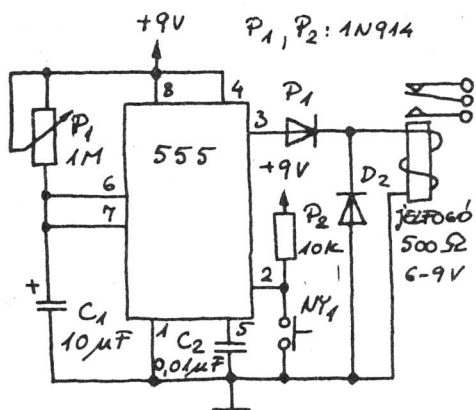

Ez a szabályozható tápegység 1,2...37 V-os feszültséget képes adni egészen 1,5 A áramerősséig. A kimeneti feszültség a P1 potenciométerrel állítható. Ha ez a feszültség nem éri el a minimális, 1,2 V-os értéket, P1 szélső állapotában az ellenállás értéke nem elég kicsi. A T1 transzformátor szekunder feszültségének 25 V-nak (vagy ennél nagyobb) kell lennie, és 2 A-re (vagy többre) kell méretezni.

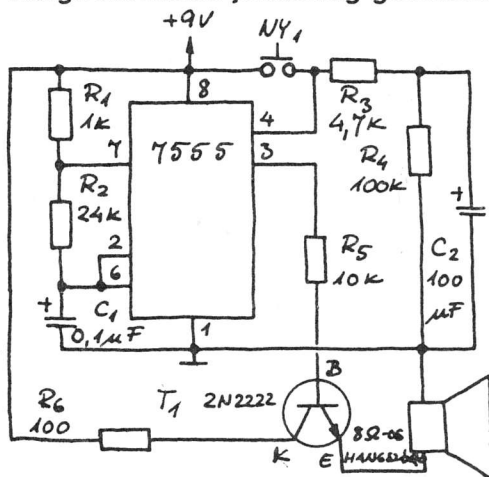
Időzítőkapcsolások

• A legegyszerűbb időzítő

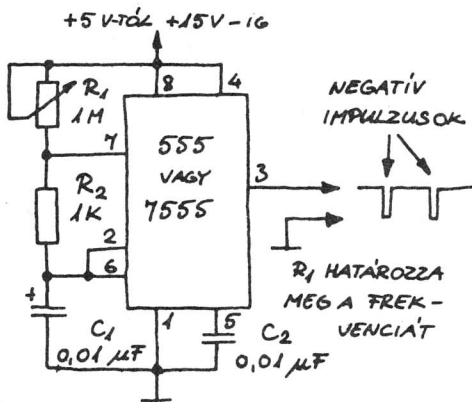
A ciklus megindításához zárjuk rövid időre a K₁ kapcsolót! A jelzőlámpa a ciklus befejezéséig behúzva marad, a késleltetési időt P₁ és C₁ határozza meg. Igen nagy C₁ esetén hosszú késleltetést érhetünk el. Az áramkör logikai jelekkel vezérelve is működik.

• Hangfrekvenciás jelcsomag-generátor

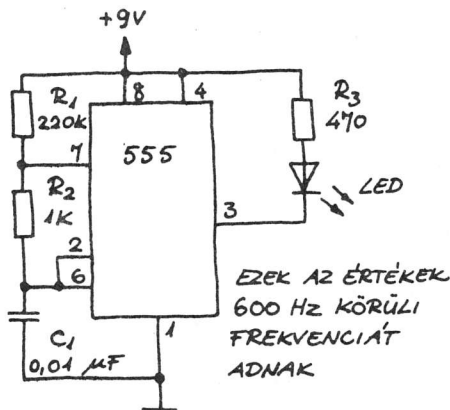
A K₁ kapcsoló zárásakor a hangszóró a C₁ által meghatározott frekvenciájú hangot ad ki. K₁-et kinyitva, még néhány másodpercig hallható a hang. Ezt a késleltetést a C₂ és az R₄ határozza meg (csak 7555-ös integrált áramkört használjunk, az 555-ös túl nagy áramot vesz fel).

• Impulzusgenerátor

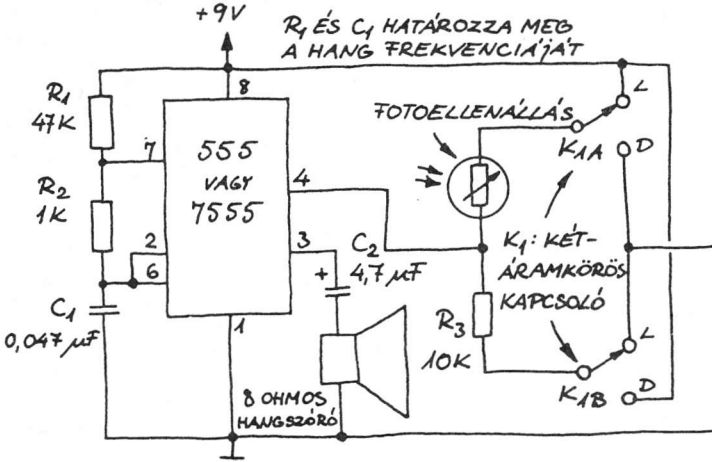
Ezt az áramkört többek között digitális áramkörök bemenő jelének előállítására használhatjuk.

• LED-es hangfrekvenciás fényadó

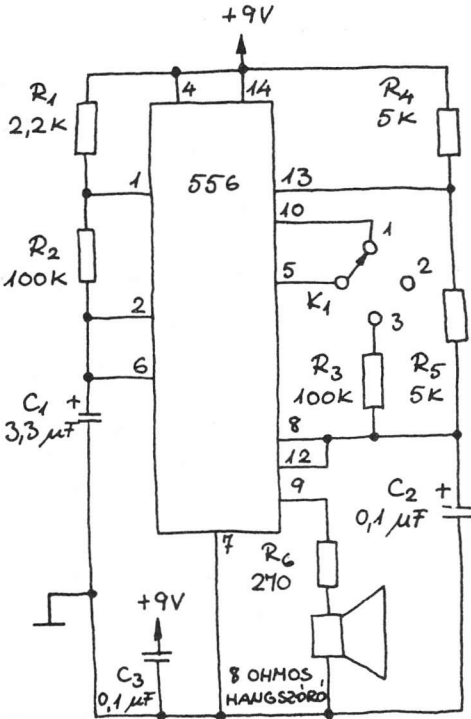
Fényvevők tesztelésére használható.

• Fény/sötétség-detektor

Ha K₁ 1-es helyzetben van, a hangszóró akkor ad ki hangot, ha a fotoellenállást fény éri. Ha K₁ 2-es állapotba került, a hangszóró abban az esetben ad ki hangot, ha a fotoellenállás nincs megvilágítva.

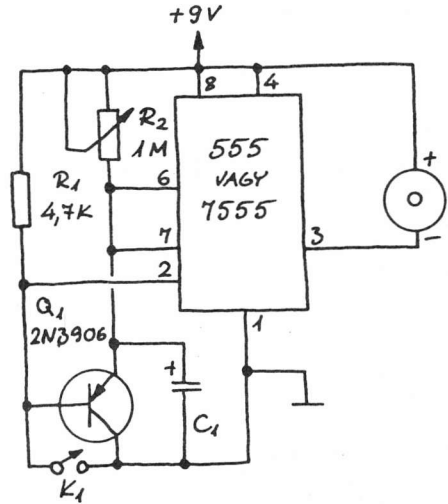
• Háromállapotú hanggenerátor

K₁:

- 1 - HANGCSOMAGOK
- 2 - ÁLLANDÓ HANG
- 3 - KÉT HANG

• Riasztás elmaradásakor jelző áramkör

A tápfeszültségre kapcsolt áramkörben levő 555-ös integrált áramkör megkezdí az időzítőciklust. Ennek végén megszólal a piezozümmögő, ha csak K₁-et még a ciklus vége előtt nem zárjuk. A ciklus bármikor a kezdeti állapotba hozható K₁ zárásával. Megjegyzés. A K₁ kapcsolót helyettesíthetjük egy külső áramkörből érkező jellel is.

Tartalomjegyzék

Ezt mindenki olvassa el!	3
Néhány szó a könyvről.... ..	4
Lépünk tovább!	4
1. Elektromosság	5
"Állítsuk munkába" az elektromosságot!	6
Kezdjük az alapoknál!	7
Sztatikus elektromosság	9
Az elektromos áram	12
Egyenáramú elektromos jelenségek	13
Az egyenáram hasznosítása	14
Az egyenáram előállítás	15
Váltakozó áram	17
Az egyen- és váltakozó jelek mérése	18
Balesetvédelem	18
Elektromos áramkörök	19
Impulzusok, hullámok, jelek és zaj	21
2. Elektronikus alkatrészek	23
Vezetékek és kábelek	23
Kapcsolók	24
Jelfogók (relék)	25
Mozgótekerceses (Deprez-) műszerek	25
Mikrofonok és hangszórók	26
Ellenállások	27
Az ellenállások felhasználása	30
Kondenzátorok	30
Az ellenállások és kondenzátorok alkalmazásai	34
Tekercsek	36
Transzformátorok	38
3. Félvezetők	40
A szilícium	40
A dióda	42
A diódák alapalkalmazásai	45
A tranzisztor	46
Bipoláris tranzisztorok	46
A bipoláris tranzisztorok alkalmazása	48
Tervezérlésű tranzisztorok	50
Réteg-FET-ek (JFET-ek)	50
Fém—oxid—félvezető tervezérlésű tranzisztor (MOSFET)	52
A FET-ek alkalmazásai	54
A kétbázisú dióda	55

A tirisztor	56
Szilíciumvezérelt egyenirányítók (SCR-ek)	56
Triakok	58
Kétkivezetéses tirisztorok	59
4. Optoelektronikai félvezető eszközök	60
A fény	60
Optikai eszközök	62
A konvex lencsék alkalmazása	63
A félvezető fényforrások	64
Fénydióda (LED)	64
Fotoellenállás	68
A pn-átmenetet tartalmazó detektorok	70
Fotodiódák	70
Fototranzisztorok	72
Fototirisztorok	74
Fénnyel bekapcsolható, szilíciumvezérelt egyenirányítók (LASCR)	74
Napelemek	75
5. Integrált áramkörök	76
6. Digitális integrált áramkörök	78
Mechanikus kapcsolós kapuk	78
A bináris számrendszer	79
Diódás kapuk	80
Tranzisztoros kapuk	81
A kapuk áramköri jelei	82
Buszok ("adatországutak")	83
Kombinációs logikai áramkörök	84
Szekvenciális logikai áramkörök	86
Kombinációs-szekvenciális logikai rendszer	88
Digitális integráltáramkör-családok (IC-k)	89
7. Analóg integrált áramkörök	90
A legegyszerűbb analóg áramkör	90
Műveleti erősítők	91
Időzítő áramkörök	92
Függvénygenerátorok	92
Feszültség szabályozók (stabilizátorok)	93
Egyéb analóg integrált áramkörök	93
8. Áramkörök építése	94
Kísérleti áramkörök	94
Végleges kialakítás	94
Tanácsok a forrasztáshoz	96
Az elektronikus áramkörök tápellátása	97
Az áramkör-építési tudnivalók összefoglalása	97

9. 100 elektronikus áramkör	98
Diódás áramkörök	99
Tranzisztoros áramkörök	102
Kapcsolások teljesítmény-MOSFET (DMOS, VMOS stb.) eszközökkel	105
Kétfázisú diódás kapcsolások	106
Tirisztoros kapcsolások	108
Optoelektronikai áramkörök	110
Félvezetős fényérzékelő kapcsolások	112
Digitális integrált áramkörös kapcsolások	114
CMOS kapcsolások	116
Analog integrált áramkörök	121

Kiadja a Műszaki Könyvkiadó
Felelős kiadó: Szűcs Péter igazgató

Dorogi Nyomda Kft. 89.0923
Felelős vezető: Miseje Attila igazgató

Felelős szerkesztő: Illés Árpádné okl. villamosmérnök

Szerkesztő: Huczka Béla okl. villamosmérnök

Műszaki vezető: Kőrösi Károly

Műszaki szerkesztő: Bagi Miklós

A borítót tervezte: Bagi Miklós

A könyv ábráit rajzolta: Németh János

A könyv formátuma: B/5

Ívterjedelme: 11,75

Ábrák száma: 355

Papír minősége: 80 g ofszet

Azonossági szám: 61561

MŰ: 4369-h-8992

A kézirat lezárva: 1989 január

Rajzjelek

Fotoelektronikai alkatrészek

LED

Fotodióda

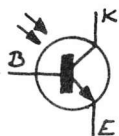

Foto-
tranzisztor

Napelem

Fény-
vezérelt
tirisztor

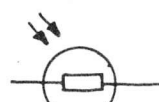

Foto-
ellenállás

Logikai kapuk

ÉS

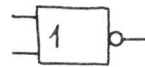
NEM-ÉS

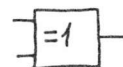
Inverter

VAGY

NEM-VAGY

Antivalencia

Rövidítések

A = Amper R = ellenállás

F = Farad V = Volt

I = áram W = Watt

P = teljesítmény = Ohm

M (mega) = x 1 000 000

k (kilo) = x 1000

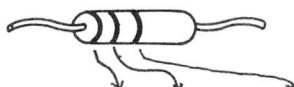
m (milli) = 0,001

(mikro) = 0,000001

p (piko) = 0,000000001

n (nano) = 0,000000000001

Ellenállásszínkód

Fekete	0	0	x	1
Barna	1	1	x	10
Piros	2	2	x	100
Narancs	3	3	x	1 000
Sárga	4	4	x	10 000
Zöld	5	5	x	100 000
Kék	6	6	x	1 000 000
Lila	7	7	x	10 000 000
Szürke	8	8	x	1 000 000 000
Fehér	9	9		

ARA: 149, -Ft

b